IOAN SLAVICI

ÎNCHISORILE MELE

VIAȚA ROMÂNEASCĂ
1921

IOAN SLAVICI

INCHISORILE MELE

SCRISORI ADRESATE UNUI
PRIETEN DIN ALTĂ LUME

„VIAŢA ROMÂNEASCĂ"

I

Iubite Amice,

Gândul meu e să-ţi fac împărtăşiri despre cele petrecute în timpul trăit de mine la Vaţ, la fortul Domneşti, la «*Hotel Luvru*», la Văcăreşti, la «*Hotel Modern*» şi iar la Văcăreşti. N'o fac însă aceasta decât pentru-ca să te ajut a te dumirì asupra stărilor de lucruri din timpul vieţii mele. Am deci, înainte de toate, să-mi dau silinţa de a te dumirì, cum au venit lucrurile de eu am ajuns să trec şi prin temniţele naţionale româneşti.

E învederat, că n'am reuşit a-i face pe cei puternici dintre contimporanii mei să mă înţeleagă şi teamă mi-e, că nu m'ai înţelege nici tu, dacă n'ai ţinea seamă şi de unele din cele demult întâmplate.

Incep de pe la 1870.

In apelul adresat publicului când cu serbarea de la Putna («*Românul*», 10 Iunie 1871) am zis:

> „Naţiunea română voieşte cultură, şi cultura ei trebue să fie una, omogenă la Prut şi la Lomniş, omogenă în sînul Carpaţilor şi pe malurile Dunării bătrâne“...

In apelul adresat Domnişoarelor române, aceste sunt rugate să trimită la Putna un steag cu înscripţiunea:

„Cultura e puterea popoarelor"

Aceste nu erau vederile noastre, ale celor câţi-va tineri, care au pus la cale serbarea, ci ale celor mai de frunte dintre fruntaşii de atunci ai Românilor, între care Junimiştii, Alexandri, Cogâlniceanu şi mai ales Şaguna dimpreună cu toţi ai săi.

Intre universitarii, care au luat parte la serbare, deci şi la Congres, se aflau însă mulţi, care stăruiau în gândul, că restabilirea unităţii în viaţa culturală a poporului român nu se va putea face decât după-ce Românii toţi vor fi împreunaţi într'un singur stat.

Noi cei ce nu eram de părerea aceasta, am luat înţelegerea să înfiinţăm un ziar, ca organ de propagandă, nu însă în România, unde lui Eminescu i se păreau toate putrede, ci la Sibiiu, ear deocamdată să colaborăm la «*Telegraful Român*» înfiinţat de Şaguna.

Trei ani în urmă, după ce lucrasem peste un an la Arad şi Oradea-Mare, mă aflam iar la Viena, unde zăceam în «*Krankenhaus*» bolnav greu. In urma unui accident mi se înflamase adecă încheetura de la cotul stâng şi vorba era ca braţul să-mi fie amputat şi că viaţa-mi este în mare primejdie.

In aceste împrejurări pentru mine foarte triste, am primit dela T. Maiorescu următoarea scrisoare:

Bucureşti 8/20 Aprilie 1874

Domnule Slavici

Poate vei fi aflat din Jurnale numirea mea de Ministru al Instrucţiunii publice. Pentru mine este acum o întrebare de principiu, de a introduce „Direcţia noauă" în înţelesul ce este explicat în articolele mele din „Convorbiri" (presupun că le-ai cetit), spre împrospătarea vieţii statului român.

Intre bărbaţii, care represintă această direcţie, eşti şi D-ta, şi eu doresc să introduc această putere noauă în mijlocul nostru.

Ce pot face deocamdată pentru D-ta? şi ce pot face mai tărziu?

Ştiu că eşti bolnav şi de ce eşti bolnav. D-l Negruzzi m'a ţinut în curentul peripeţiilor, prin care ai trecut.

Ţi se amputează braţul? Cât vei mai fi legat la pat? Nu exagerezi greutatea împrejurărilor? O scrisoare, ce trimiseseşi d-lui Negruzzi din Oradea-Mare mi s'a părut cam fantastică în desperarea ei.

De la „Junimea" îţi trimitem vr'o 8-9 galbeni pe lună. Ii primeşti regulat? Ce-ţi trebue pe lângă aceştia acum?

Şi, pentru mai tărziu, la ce te crezi capabil? Profesorat? O funcţiune administrativă în ministeriu?

Inspector de şcoală cu misiunea de a revedea şi însufleţi învăţământul din sat în sat şi din oraş în oraş?

Respunde, mă rog, şi mai întei de toate: nu perde curagiul. Viaţa întreagă e prea seacă pentru a merita desperarea unui cap ca al Dumitale.

Te rog să crezi în interesul şi afecţiunea ce ţi-o păstrează cercul nostru literar şi în deosebi.

T. Maiorescu

El se înşela când credea, că lucrarea poate să fie condusă şi de la Bucureşti, avea însă dreptate în ceea ce priveşte boala mea, care nu era atât de primejdioasă cum se credea. După ce cu ajutorul primit de la «*Junimea*» am plecat la ţară şi-am stat acolo cinci luni de zile la aier curat, la apă limpede şi la lapte bun, m'am vindecat fără de nici o căutare medicală alegându-mă cu o neînsemnată anchilosă parţială.

Toamna am plecat apoi la Iaşi, de unde după câte-va săptămâni am trecut la Bucureşti.

Timp de zece ani aproape, cât am stat la Bucureşti, am avut legături cu toţi oamenii mai însemnaţi ai ţării şi m'am bucurat de bunăvoinţa tuturora. Lucram ca secretar al comisiunii însărcinate cu publicarea documentelor istorice adunate de Baronul Eudoxie Hurmuzachi, colaboram la *Timpul* şi dedeam lecţiuni la «*Asilul Elena D-na*" şi la şcoala normală a societăţii pentru învăţătura poporului român, nu-i stăteam deci nimănuia în cale. In acelaşi timp nu îmi cerusem recunoaşterea calităţii de cetăţean român, căci eram hotărît să mă întorc iar acasă, ceea ce am şi făcut după-ce prietenii mei din Ardeal au reuşit să înfiinţeze «*Tribuna*».

Toată lumea stăruia să n'o fac aceasta. Intre «*Junimişti*» singur Teodor Rosetti zicea să nu ascult de nimeni, ci să fac ceea ce mă îndeamnă

firea mea proprie. Mult au stăruit să rămân Regele şi Regina, Generalul Davila şi Dimitrie Sturdza, precum şi V. Alexandri, care mă'ncredința, că multe ilusiuni voi perde lucrând împreună cu Ardelenii, care nu sunt oameni pe care te poţi răzăma.

Singuri Mihail Cogâlniceanu şi I. C. Brătianu stăruiau să plec, ca să-mi fac datoria.

Mărturisesc că am plecat maį mult de nevoie, pentru-că luasem la Putna angagiamentul de a primi sarcina de redactor al organului de propagandă ce se va înființa la Sibiiu.

Tocmai de aceea m'am pomenit în fața mea cu oamenii, care la Putna stăruiau în gândul, că unitatea culturală nu se va putea restabill în viața poporului român decât după-ce Românii vor fi împıeunaţi într'un singur stat.

Mai era apoi la mijloc şi altă-ceva.

Incă pe la 1870, când sub condûcerea lui Eminescu îmi dedeam silinţa să mă dumiresc asupra filosofiei germane, am prins o slăbiciune oarecum bolnăvicioasă pentru Chineji. Schopenhauer zice adecă unde-va, că Confuciu e cel mai cu minte dintre oamenii ce-au trăit pe fața pământului. Aceasta m'a făcut să-mi dau silinţa de a-l cunoaşte pe poporul chinezesc şi am citit tot ceea ce mi-a căzut în mână asupra Chinei. Una din aceste cărţi a fost scrisă de M. G. Pauthier sub titlul «**Chine** ou Description historique, geografique et litteraire de ce vaste Empire» etc. (Paris Firmin Didot etc.) La pg. 146 a acestei cărţi am citit o expunere făcută de Confuciu

asupra celor trei legi fundamentale şi asupra celor cinci vîrtuţi de căpetenie. A cincia din aceste e *«sinceritatea* sau *buna credinţă»*, ceea ce va să zică acea franchetă, acea inimă deschisă amestecată cu încredere, care exclude ori-şi-ce făţărnicie şi ori-şi-ce prefăcătorie în ceeace priveşte fie purtările, fie felul de a vorbi.

La pag. 148 unul dintre comentatorii marelui înţelept mai adăugă :

„*Sinceritatea* le dă faptelor noastre adevărata valoare. Fără de *sinceritate* ceea ce pare virtute nu e decât hipocrisie, ceea ce sclipeşte cu cea mai mare strălucire, ceea ce umple de uimire nu e decât o scânteiere trecătoare, care, spre a se stînge, nu are nevoie decât de cea mai slabă adiere a unei patimi uşoare".

Aceste poveţe mi s'au întipărit atât de adânc, încât mi-au rămas până 'n ziua de astăzi îndreptar în toate împregiurările vieţii.

In gândul meu, cea mai mică lipsă de sinceritate, nu numai faţă cu compatrioţii ori cu conaţionalii mei, ci şi faţă cu ori-şi-care om, ba chiar şi faţă cu duşmanii, e o mişelie neiertată.

Lucru bun şi frumos, dar nepotrivit cu o societate, în care sunt puţini oamenii de caracter şi 'n care «politică» va să zică arta de a umbla cu minciuna. Câtă vreme mă aflam la Bucureşti, unde nu puteam să-i stau nimănui în cale, eram un tânăr inofensiv şi foarte multora simpatic. Mutat însă la Sibiiu ca director al primului organ quotidian pentru

publicul român de acolo am ajuns om, care poate să fie şi primejdios.

Unii şi nu tocmai puţini dintre „*Junimişti*" dedeau cu socoteală, că m'am lepădat de convingerile, în care stăruisem la Putna şi-am intrat în slujba lui I. C. Brătianu, ca să fac propagandă «iredentistă» în Ardeal.

Răposatul P. P. Carp, bună-oară, nu s'a încredinţat niciodată, că nu e adevărat lucrul acesta, şi chiar în timpul războiului mi-a zis vorba «*Tu l'as voulu, Dandin!*»

«Iredentiştii» adevăraţi erau, din contra, convinşi, că noi «*Tribuniştii*», oamenii lui «*Şaguna*», suntem vânduţi celor din Viena, ca să înăbuşim mişcarea naţionalistă.

Iar alţii luau sinceritatea drept fineţă diplomatică, în dosul căreia se ascund cele mai vi·lene planuri.

Cu toate aceste, ba pot să zic şi că mai ales de aceea «*Tribuna*», «*Biblioteca Tribunii*» şi «*Foaia Poporului*» s'au răspândit şi am făcut un mare pas spre restabilirea unităţii culturale, ba am avut şi un succes politic, căci conferenţa dela 1887 a ales un comitet, în care «tribuniştii» erau în majoritate. E. Brota a fost ales vice-preşedinte, eară eu eram secretar.

La 6/18 Maiu 1887 am primit din Bucureşti următoarea scrisoare:

Iubite Domnule Slavici,

Mulţumesc pentru trimiterea fotografiei finului. E trumuşel şi ţeapăn. Să fie şi aşa mai departe. Cu dinţii nu-ţi prea bate capul.

Sunt atâtea milioane de dinți ce le scoate natura pe fiecare zi, încât nu e probabil să-și dea în petec tocmai la băiatul D-tale.

Rău faci că rămâi în Sibiiu și te jertfești ? de geaba. Cu ramoliți ca Barit și cu mișei ca Babeș nu e politică de făcut. Oameni de politică erau Mocioneștii, dar aceştia sunt perduți pentru causa Românilor. Restul nu face parale.

Inţeleg eu foarte bine, că este important, ca să fie o atitudine oare care și în politica actuală a Românilor austro-ungari ori câți și ori cum ar fi ei. Dar vreau să zic numai, că pentru *această* politică nu trebue să se jertfească cine-va ca d-ta, care face mai mult pentru literatură, dacă are libertatea de spirit necesară. Căci *această* politică este pasivă, și rezultatul ei nu atârnă de la D-voastre, ci de la complicații europene și de la ruina financiară a Ungurilor și de la raportul lor dinastic cu Austria. Aceste mari evenimente însă se vor întâmpla după niște împregiurări, asupra formei și efectului cărora activitatea D-tale nu poate avea nici o înrâurire.

Prin urmare dai prea mult din D-ta și câștigi prea puțin rezultat ideal posibil. Nu vorbesc de chestia materială.

N'ai să te lecuești nici odată de un idealism prea puțin real, nu în înțelesul banilor, ci în înțelesul efectului practic ideal ?

Salutări D-nei Slavici și D.tale.

De la al D-tale devotat

T. M.

Cred că scrisoarea aceasta te va fi dumirit asupra adevărului, că idealismul meu nu se potrivia cu

starea morală a societăţii, în mijlocul căreia trăiam, şi numai de accea era «prea puţin real».

Nu mult timp în urmă, la 22 Iunie 1887, soţia mea a primit dela Sinaia următoarea scrisoare:

„Dragă Eleonoro,

Iţi scriu în numele Maiestăţii Sale Reginei, însă mai înainte de a-ţi comunica scopul acestei scrisori, te rog să nu vorbeşti nimănui despre aceasta — Maiestatea Sa dorind a fi cea dintâiu a da vestea de i se va îndeplini dorinţa.

Iată dar despre ce este vorba: D-şoara Felicia Racoviţă, actualmente directoare la Asil, din causa sănătăţii sale doreşte să se retragă de la 1 Iulie. Marea dorinţă a M. S. ar fi de a te vedea pe tine în capul acestui stabiliment. Ai avea pe d-l Slavici cu tine, căci M. S. îl va ruga să predea lecţiile de mai nainte la Asil — adaugând şi cele de istorie, — lecţii foarte neglijate de doi ani. Nu cred ca dificultăţile unei asemenea sarcini să vă înspăimânte. Ca director al studiilor M. S. a numit o pedagogă, o persoană de mare experienţă şi cu multă instrucţie. M. S. se gândeşte zi şi noapte la îmbunătăţirea Asilului dorind a-l ridica la rangul celor dintâi şcoli din Europa. Luptă însă cu mari greutăţi de câtva timp. S'a gândit la D-voastre ştiind că, dacă această propunere vă va conveni veţi lucra cu toată inima, cu cel mai mare interes şi iubire pentru acest stabiliment.

Aştept răspunsul tău cu mare nerăbdare. Cu această ocazie voi avea şi plăcerea de a şti ce mai faci. Primeşte, te rog,» etc.

Cine ?

E învederat, că la scrisori ca aceasta nu se putea da decât răspunsul, că dorinţa Reginei e poruncă.

Fusesem însă mai nainte profesor la «*Asilul Elenv Doamna*», care era aşezământ particular atârnător de eforia spitalelor civile, ear acum guvernul se făcuse el stăpân pe acel aşezământ. Mi-am dat deci pe faţă temerea, că-mi va fi grea posiţiunea faţă cu ministrul cultelor şi al instrucţiunei publice şi, în genere, faţă cu guvernul, care întreţine cele mai bune relaţiuni cu Austro-Ungaria, în care eu sunt compromis.

Am primit răspunsul, că M. S. Regina a vorbit cu ministrul, atunci D. A Sturdza, şi acesta era încântat de ideia ei.

Am plecat deci la Sinaia, ca să iau înţelegere cu M. S. Regele, apoi m'am retras din redacţiunea «*Tribunei*», mi-am dat demisiunea din comitetul partidului naţional, am părăsit locuinţa mea şi am «împachetat» gata de plecare.

Cu toate aceste am rămas. Plecarea mea era presentată drept desertare şi prietenii mei se temeau că «*Tribuna*» nu se va mai puteà susţinea după ce voi fi plecat eu.[1]

Abia în Martie 1890, după ce am stat timp de un an în temniţa dela Vaţ, m'am întors iar la Bucureşti.

Ar trebui să intru în prea multe amănunte pentru ca să te dumiresc asupra împregiurărilor de atunci.

Iţi spun numai, că am fost nevoit să plec.

Pentruca să-ţi dai seamă despre cele ce mă aşteptau la Bucureşti, îţi fac o împărtăşire despre două scrisori, pe care din întâmplare le-am păstrat.

Incă la 1886 scrisesem drama «*Gaspar Vodă Graţiani*», pe care i-am trimis-o direcţiunei teatrului naţional din Bucureşti.

La 38 Martie s. v. 1886, am primit următoarea scrisoare:

Stimate Domnule Slavici,

Deşi nu am onoarea de a vă cunoaşte personal, cunosc din reputaţiune numele D-voastre, ştiu că aţi luptat mult pentru cauza naţională, de asemenea aţi scris şi mai mult pentru răspândirea literaturii române.

Faptul ce s'a întâmplat aseară în sala de lectură a Theatrului Naţional faţă fiind Directorul General, membrii comitetului şi întreg personalul artistic la cetirea piesei D-voastre „*Gaspar Gratiani*" mi-a umplut inima de desgust, încât nu m'am putut opri de-a nu vi-l face cunoscut şi D-voastre. Uşurinţa, nepăsarea şi mai ales batjocura, cu care se tratează scrierile literare pentru Theatru, cu deosebire ale Transilvănenilor, a ajuns un ce revoltător! Uşurinţa ridicolă, cu care s'au apreciat scrierile lui Vulcan ce-a trimis şi trimite necontenit pentru a fi jucate aci, mi-a prevestit răceala şi batjocura, cu care va fi primită şi piesa D-tale. Deşi d-nul Urechiă în unire cu Maiorescu a citit piesa D-tale şi, găsind-o bună, a recomandat-o cu deosebită atenţiune comitetului Theatral, totuşi d-l D. Olănescu, membru în comitet, autor şi traducător al mai multor piese clasice, a găsit scrierea d-tale nulă şi ridicolă până'n ultimul grad. Pentru a altera şi mai mult gustul ce-ar fi putut prinde artiştii de piesa D-tale, Domnialui. Dim. Olănescu, care o

citia, a început să imiteze dialectul Transilvănenilor, să-l exagereze chiar, ceeace producea rîs mare printre auditori. Afară de asta, artistul, care era să joace pe Grațiani, neconvenindu-i sub nici un chip acest rol, de oare ce avea să învețe mult pe de rost, a refuzat cu ușurință de a-l juca și prin urmare Direcțiunea a găsit de cuviință a respinge piesa D-tale, deși se găsesc încă 2—3 persoane printre artiștii theatrului, care ar fi putut să facă o frumoasă creațiune din acest rol.

Un alt motiv a mai găsit Direcțiunea pentru a respinge scrierea D-tale și aceasta ar fi că aproape toate frasele sunt repetate de două ori și că piesa ar fi scrisă în dialect Transilvănean, de oarece e scrisă de un Transilvănean, ceeace a făcut pe d-l Olănescu să se oprească în cetire și să adauge următoarele cuvinte **textual:** *Doamnelor și Domnilor! Trebue să știți că piesa e scrisă de un Transilvănean, în stilul «Revistei literare», și țăranul din Transilvania e atât de bou, în cât fiecare frasă și fiecare cuvânt chiar în convorbirea-i zilnică îl repetă de două ori!!!?*

M'am revoltat de atâta ură până în adâncul inimii mele, am părăsit sala de repetiție imediat, căci sunt unicul Transilvănean între cele 60 personnec e compun societatea dramatică română, și din care jumătate sunt jidani, restul greci, armeni și bulgari românisați (?). M'am indignat cu atât mai mult, că nici un singur artist nu s'a ridicat să protesteze contra acestei calomnii nedemne, căci toți acești artiști au fost prin Transilvania când cu Millo, când cu Pascaly, și știu foarte bine, că în Brașov, Sibiiu, Clusiu, Orada, Naseud și alte

locuri, pe unde au umblat, lojile i-au fost pline numai cu țărani Transilvăneni, cari străluciau prin ele ca soarele.

Imediat am comunicat faptul d-lui G. Baritz, care se află aci și care a rămas foarte indignat. Acești artiști se prepară de vară a mai face o excursiune prin Transilvania, de sigur că nu vor mai avea îmbrățișarea din trecut. D-l Urechiă a rămas de asemenea foarte indignat și și-a dat demisia din membrii comitetului! Iată dar, d-le Slavici, cum se primesc de către frații noștrii munca și studiul, iată cum se recompensează meritele unui om, care a lucrat decenii de ani pentru răspândirea literaturii române. In loc ca Direcția și comitetul să încuragieze pe artiștii români, cheltuește toată subvenția acordată cu multă greutate, pentru a se monta operile frivole și scârboase, în care apar femeile theatrului aproape în costumul naturei, căci astfel de lucru le place Onor. Membri din comitet.

N'ai face rău să dai prin „*Tribuna*“ o bună lecțiune directorului theatrului, pentru necapacitatea sa, cum și acelui Domn, care nu poate să respire de Transilvăneni. Adu-le aminte, că părinții lui Lazăr au fost Transilvăneni-țărani și astă-zi îi ridică statuă de marmură în fața Universității!

In fine piesa D-tale a fost respinsă cu huiduituri chiar de la actul al 2-lea și în locu-i s'a pus în repetiție batjocura și caricatura franțuzească intitulată „*Bărbatul cu trei neveste*“, care la Paris se joacă prin cârciume, iar nu pe scena theatrelor subvenționate de stat. Asemenea se va mai juca și „Radicalele“ d-lui Odobescu în care-și bate joc în modul cel mai grosolan de Transilvăneni.

Eată cum stau lucrurile, Domnul meu, să nu-ți mai faci mare ilusiune de *„frații noștri“*(?), căci mult sunt câinoși la inimă!!!

Iți voi mai scrie multe despre faptele nedemne și asupririle neomenoase ce suferim noi Transilvănenii din partea acestor porecliți *„frați ai noștri“*. Primește deocamdată o cordială strângere de mână.

I. C. Lugoșianu
Artist dramatic, str. Academiei 37.

Nu vei fi înțelegând, iubite amice, cum piesa a fost respinsă și cu toate aceste căzută chiar dela al doilea act cu «huiduituri».

Adevărul erà, că întreaga urzeală era pornită de la bunul meu prieten I. L. Caragiali, ear Mitică Olănescu nu erà decât unealtă, poate inconștientă.

După dispozițiunile luate de mine Gaspar Grațiani urmà să fie jucat de Gr. Manolescu, rolul Sarei (Evreica) erà pentru Amelia. Welner (Evreică) iar rolul lui Baruh aveà să-l joace Notara. Ei bine! Manolescu țineà să aibă în rolul Sarei pe Aristița, care acum îi era soție, eară Notara ținea să joace pe Caspar Grațiani cu Amelia Welner, care îi era soție. De aceste încurcături au profitat cei ce lucrau în dosul culiselor.

Urmează acum cealaltă scrisoare:

Brăila 18/30 Noemvrie, 1886 Marți

(Sunt pentru o zi aici, mă întorc mâne la București).

Iubite Domnule Slavici,

Vinerea trecută am fost la Comit. teatral și am cetit câte-va părți din drama D-tale „Gaspar-Vodă“ înaintea unor actori. Prin

această cetire am înduplecat pe d-na Aristița Manoleasca să joace pe Sara și pe Manolescu să joace pe Grațiani. Până atunci nu voiau. Până acum ai cel puțin cei doi actori mai buni în roluri principale. Notara ar trebui să ia pe Baruch.

Drama are să se pună în studiu la anul nou pentru a se juca spre finele Ianuarie.

Până atunci vii d-ta la București și stai câteva zile ca să studiezi cu actorii și să modifici micile lucruri ce-ar fi de modificat.

Cum îți poți închipui că merge în Teatrul Român așa ceva fără o stăruință amănunțită cu actorii?

Trebue să dai zor, să vorbești cu jurnale, cu actori, cu toți... Glumă e asta?

O primă dramă a D-tale și în poziția D-tale dincolo, sau poți să te îngrijești însu-ți pentru reprezentarea ei, sau o retragi. Căci ar fi *neiertat lucru* să cadă din negligență. Incai dacă cade după toate stăruințele, nu are să-ți impute conștiința literară nimic.

Das scheint mir so. Entweder-oder. Mit halben Massregeln geht nichts in der Welt für ordentliche Leute. Den Lunpen gelingt allerdings manchmal auch das Halbe, — Ihnen aber niemals.

Al D-tale devotat
T. M.

P. S. Eminescu are o recidivă și este printre alienații dela mănăstirea Neamțul.

N'am făcut nici ceeace mi-a zis Lugoșanu, nici ceeace m'a sfătuit T. M.

Imi părea foarte rău că nu mi-a fost primită drama și eram adânc mâhnit, dar nu și supărat

şi de aceea nici n'am luat notiţă 'n «*Tribuna*», nici nu mi-am retras manuscriptul, ci m'am mărginit a declarà, că direcţiunea nu are decât să facă corecturile, fie schimbări, fie suprimări, fie adause, dacă consideraţiuni technice o cer aceasta.

Incă mai puţin puteam să fac ceeace m'a sfătuit T. Maiorescu. Nu că n'aşi fi voit, dar nu eram în stare. Pentruca să stărui pe lângă jurnale şi pe lângă artişti, să chefuiesc cu unii şi cu alţii şi să le fac curte actriţelor, se cer anumite destoinicii, care mie îmi lipsiau. Incercasem eu în alte împrejurări aşa ceva şi-mi dădusem în petec. Era la mijloc nenorocitul meu confucionism, inima deschisă, în urma căreia mă lua gura pe dinainte, ca să spun ceeace în adevăr simt şi gândesc.

Nici că ţi-am făcut împărtăşire despre cele câteva scrisori decât pentruca să 'nţelegi, de ce eram cuprins de simţământul, că nu era pentru mine loc în mijlocul clasei culte române, şi de ce m'am retras în urmă la Măgurele, unde nu-i stăteam nimănuia în cale şi unde mi se părea cu putinţă ceeace nu puteam să 'ncerc la «*Asilul Elena Doamna*», unde azi, aveam a face cu un ministru, mâne cu altul şi unde funcţionarii ministerului se amestecau în toate.

T. Maiorescu, T. Rosetti şi I. Negruzzi, A. Odobescu şi V. A. Urechiă, Mih. Kogălniceanu, D. A. Sturdza şi I. C. Brătianu, Regele Carol I şi Regina Elisabeta, vorbind mereu despre mine, m'au făcut multora urgisit, mai ales multora dintre sectarii liberali şi un păcătos aşi fi fost, dacă mi-aşi fi mistuit puterile 'n luptă cu aceştia.

Ioan Oteteleşanu lăsase adecă averea sa lui

Ioan Kalinderu. Acesta înfiinţase şcoala şi-o trecuse dimpreună cu averea la «*Academia Română*», iar aceasta a pus-o sub «protecţiunea» Regelui Carol I.

Insărcinaţi de «*Academia Română*» să vizităm şcoli similare din ţările apusene şi să facem apoi propuneri în ceeace priveşte organizarea noului aşezământ, am fost primiţi la Palat şi Regele ni-a hotărît în înţelegere cu Regina şcolile, pe care urma să le vizităm. Planul de organizare, regulament şi program de studii, l-am stabilit apoi tot în înţelegere cu Regele şi cu Regina.

Cu purtarea de grijă pentru «Institutul Ioan Oteteleşanu», «Academia Română» a însărcinat o comisiune specială compusă din I. Kalinderu, D. A. Sturdza şi I. Negruzzi, toţi trei binevoitori ai noştri.

Nu se putea să porneşti o lucrare în împrejurări mai priincioase. Mai ales Ioan Kalinderu, adevăratul întemeetor al şcolii, lucra cu mult zel şi cu toată inima şi pentrucă ştia cât de mult ţineau Regele şi Regina să vadă «Institutul» bine îndrumat.

A şi fost bine îndrumat, şi anul al treilea, dupăce toate erau croite, viind să viziteze «Institutul», Regele Carol a zis «*O oasă în mijlocul unui pustiu*». A adăugat însă «*Numai dacă nu i-ar seca izvoarele*».

«Nu!» — am zis eu în gândul meu. Atât de adânc eram pătruns de gândul, că secarea isvoarelor e peste putinţă, încât îmi alesesem la Măgurele şi locul, unde ţineam să fiu înmormântat.

Eu n'aşi fi ajuns cu toate acestea să-mi istovesc puterile prin casematele de la Domneşti, pe la «*Luvru*», prin «*Hotel Modern*» şi pe la Văcăreşti, dacă isvoarele n'ar fi secat încă trăind cei ce cu atâta inimă lucraseră la organizarea acelei «*Oase*» din mijlocul pustiului.

II.

Iubite amice,

Intre şcolile de gospodărie casnică, pe care le-am vizitat când cu călătoria noastră prin ţări apusene, nu avea nici una atâta lărgime ca cea de la Măgurele, care avea lăptărie, prăsilă de porci, curte de păsări, grădină de legume, pomăt, vie şi tot ceeace se mai cere pentru practica gospodăriei casnice în toate amănuntele ei.

S'a întâmplat apoi, că doi oameni cum se cade, farmacistul Munteanu şi medicul Emil Pop, au luat în arendă moşia Băneasa şi-au înfiinţat pe ea o lăptărie model, care pune la Bucureşti în vânzare lapte sterilizat de cea mai bună calitate. Din nenorocire însă anul a fost secetos, nutreţul s'a scumpit şi astfel cei doi arendaşi au ajuns în mare strâmtorare, iar proprietarul moşiei nu voia cu nici un preţ să-i păsuiască. Falimentul era deci inevitabil. Mai 'nainte de a li se fi pus sequestrul, ei au vândut ce-au putut din vacile lor, şi unul dintre funcţionarii Academiei Române a

cumpărat și el o vacă cu lapte și două vițele mai mici de un an.

Vaca erà folositoare, căci dădea peste 20 litri de lapte pe zi, dar cele două vițele, deşi foarte frumoase, rasă de Pinzgan curată, mai aveau să fie hrănite timp de trei ani cel puțin pentru ca să poată fi de vre-un folos. Era deci foarte apropiat gândul de a le trimite la Măgurele, unde se hrăniau alăturea cu celelalte vite din nutrețul cosit fie din parc, fie din luminişurile zăvoaielor.

Coconu Iancu Kalinderu, care ținea mult la Institutul înființat de dânsul, venia des pe la Măgurele. Mai fiind şi administrator al domeniului Coroanei, se interesa şi de gospodăria Institutului, care în înțelegere cu dânsul şi mai ales după îndrumări date de el fusese organizată. Era deci peste putință, ca el să treacă cu vederea cele două vițele frumoase.

Te 'ntreb: ce trebuie să fac eu?

In mijlocul lumii, în care ne aflam, oamenii mai cuminte, decât mine ar fi tăcut poate, şi ar fi lăsat-o încurcată. Eu eram împins de firea mea să spun adevărul.

«Frumoase vițele aveți!»—a rîs Coconul Iancu zîmbind şi a mers mai departe fără ca să lungească vorba.

Abia după masă, când ne luam cafelele şi era şi soția mea de față, el şi-a adus iar aminte de cele două vițele.

«N'o să vă supărați, dacă vă 'ncredințez, că domnul acela nu vi-e prieten,—a zîs el.

«Nu mi-a fost, nu ne este şi nici nu poate să

ne fie, căci prea e mare deosebirea sufletească între el şi noi, — am răspuns eu. — El e însă om de 'ncredere, oare-cum mâna dreaptă a d-lui Dimitrie Sturdza şi e în interesul Institutului să ni-l facem binevoitor».

«Ai multă dreptate,-a zis Coconul Iancu. — E un lucru fără de importanţă: cele două viţele se străcoară şi ele pe lângă cele-lalte vite, şi eu sunt de părerea, că era chestiune de tact chiar să-i faci propunerea de a le trimite aici. Dacă era însă om corect şi prieten al D-voastre, el nu primia. Acesta e numai un mic început. Mâne urmează alta, poimâne ear alta şi aşa mai departe. La Academie sunt apoi mulţi funcţionari şi n'are să te mire, dacă toţi apucă pe acela-şi drum. D-voastre aveţi aici vie, pomi, grădină de legume, curte de păsări, lăptărie, la care scoateţi unt şi brânză, tăiaţi porci şi scoateţi şunci, slănină, costiţă şi muşchi afumaţi, aveţi atelier, în care se lucrează frumos».

«N'avem, Domnule Kalinderu, destul pentru noi, l'am întrerupt eu, — şi e un hotar, peste care nu se trece».

«Nu mă 'ndoesc! — a întâmpinat el. — Sunt încredinţat că n'o să trageţi de la gura celor de aici pentru ca să le faceţi parte celor de acolo. Tocmai de aceea însă vă puneţi în harţă cu dânşii, vă faceţi o mulţime de neplăceri şi vă luptaţi cu greutăţi, care ne fac şi nouă bătaie de cap. Academia are moşii date'n arendă şi case închiriate. tipăreşte cărţi şi face fel de fel de cheltueli. Ştim noi, cum avem să stăm pretutindeni de

pază. Eu în tot cazul vă sfătuiesc să nu vă faceţi părerea greşită, că la mijloc e încredere».

După cele spuse de dânsul, D. A. Sturdza făcuse, ca om politic, şi unele lucruri, pe care n'ar fi trebuit să le facă şi se folosise pentru aceasta de unii dintre funcţionarii de la «Academie», care acum îl terorisau scăpând vorbele «Multe ştiu eu!» Kalinderu stătea mereu la pândă şi se lupta fără de curmare, ca să-i ţină 'n frău pe oamenii aceştia şi să scape şi pe Sturdza de stăruinţele lor.

Sunt foarte interesante amănuntele acestei lupte, şi ele aruncă o viuă lumină asupra timpului, în care s'au desfăşurat. Eu însă nu pot să stărui asupra lor. Mă mărginesc a-ţi spune că mi-a fost trimis portar la Măgurele un oarecare Ilie Popescu, agentul de poliţie care de obiceiu însoţia pe Regele Carol I, când ieşia pe jos la plimbare, deci un om deprins a se uita bine, ca să vadă tot ceea ce se petrecee împregiurul lui.

Eu l'am făcut în acela-şi timp şi un fel de intendent, ca să le poată vedea cu atât mai bine toate.

Noi aveam la Măgurele nevoie de grâu pentru pâne, de carne, de ale băcăniei, de lemne, de petroleu, de stofe pentru îmbrăcămintea elevelor şi de fel de fel de alte lucruri, cum sunt încălţămintea şi toate cele de la librărie.

Cel mai comod lucru ar fi fost să le cerem aceste de la *Academie*, care le procura şi ni le trimitea. Am făcut însă constatarea, că negoţa-

torii ne dau un rabat de zece la sută, dacă cumpărăm noi înşi-ne.

Obiceiul pământului era, ce-i drept, că ni se da contul pentru suma întreagă, dar după-ce-l achitam, ni se restituiau zece la sută. Eu am stăruit însă ca şi cele zece la sută să fie scăzute din cont, ori să ni se socotească cele cumpărate cu zece la sută mai ieftin. Era deci lucru cu minte, ca portarul întendent să cumpere, iar conturile să le achit eu.

După-ce a ieşit prima serie de absolvente, am desfiinţat posturile de bucătărese şi de chelăriţă şi atât la bucătărie, cât şi la cămară făceau practică elevele, care înregistrau tot ceeace întra în cămară precum şi tot ceeace iese din ea.

Coconul Iancu putea să fie liniştit.

Toate cele cumpărate, precum şi toate cele ieşite din gospodăria Institutului erau înregistrate de eleve şi chiar şi dacă am fi voit, n'am fi putut să le facem parte «altora» fără de ştirea elevelor, care treceau în registre şi tot ceea ce se lua din cămară.

Mai era apoi şi altă ce-va.

Făcându-le Regelui şi Reginei dare de seamă despre mersul Institutului, am spus între altele, şi că mai multe dintre eleve, întorcându-se după vacanţa în şcoală, erau cu desăvîrşire zăpăcite, încât a trebuit să treacă săptămâni, ba chiar luni de zile, pentru-ca să-şi vie 'n fire.

«E cea primejdioasă vîrstă,-a zis Regele,-mai ales în ţara noastră, unde nu e îndestulătoare priveghiere asupra tinerimii.»

«Eu, a adăugat Regina,-sunt de părerea, că «*Academia*» ar trebui să nu le dea elevelor voia de a petrece vacanţele 'n familie. Tocmai în timpul lunilor de vară fac mai bine practică în ale gospodăriei».

«Foarte greu! — a întâmpinat Regele. — Lasă că toate şcolile au vacanţe şi că în timpul vacanţelor se fac economii însemnate, dar au şi profesoarele dreptul de a se recrea după zece luni de lucrare întinsă».

De oarece Regina cu toate acestea stăruia, am spus că voi face raport în cestiunea aceasta.

«Nu! — a zis Regele. — D-ta raport să nu faci. Să vorbeşti cu amicul nostru Kalinderu, care va vorbi cu d-l Sturdza. Raportul îl vei face numai dacă ţi se va cere».

Aşa am făcut nu numai în cestiunea aceasta, ci totdeauna. Nimic de capul meu n'am început şi niciodată n'am cerut dela «Academie» nimic fără ca să fi luat mai nainte înţelegere fie cu D. Sturdza, fie mai ales cu Coconul Iancu, omul totdeauna doritor de binefaceri.

Mai fiind pe deasupra şi iubirea elevelor, care le făceau toate în Institut, nici cei mai pricepuţi oameni nu puteau s'o scoată tot atât de bine ca noi şi după plecarea noastră dela Măgurele toate au mers din bine în rău şi din rău în mai rău.

Eu te rog să faci o singură comparaţiune, care se poate exprima în cifre.

Anul şcolar 1907—1908 a fost cel din urmă dintre cei patru-spre-zece, în care Institutul a stat sub conducerea noastră. Erau şase clase,

cinci de studii şi al şaselea an de practică. In timp de nouă ani, până la 1916—17, când erau numai cinci clase, cheltuelile s'au sporit cu aproape 80 %.

	1907—1908	1915—1916	1916—1917
Pers didactic	23.700 L.	53.010 L.	54.010 L.
Servitori	10.500 „	„	„
Mâncarea.	27.400 „	37.159 „	37.164 „
Iluminat.	960 „	17.000 „	17.500 „
Incălzit	9.000 „	„	„
Curte, grajd şi repar.	3.200 „	11.318 „	10.698 „
Atelier şi spălătorie .	1.518 „	1.360 „	2.260 „
Instalaţiune	1.130 „	7.080 „	8.030 „
Imbrăcăminte	5.332 „	8.720 „	11.710 „
Cărţi şi tipărituri . .	1.300 „	3.000 „	3.000 „
Diverse	3.252 „	1.650 „	1.650 „
Medicam. şi dentist .	— „	1.200 „	2.500 „
Câmpul şi parcul . .	— „	3.400 „	4.800 „
Excursiuni.	— „	500 „	500 „
	87.332 „	145.397 „	153.822 „

In budgetul dela 1907—1908 cele prevăzute pentru medicamente, dentist, câmp, parc şi excursiuni, sunt cuprinse în cele 3252 lei la «diverse».

Mira-te-ai, câte poate să născocească omul stăpânit de rele îndemnuri, şi iar te-ai mira, dacă ţi-aşi spune, cum s'au adeverit prevederile Coconului Iancu şi cum a trebuit să ţinem piept mai cu unul, mai cu altul dintre cei ce se socotiau stăpâni la Academie. Toate silinţele lor au rămas însă zadarnice câtă vreme Coconul Mitiţă şi Coconul Iancu ţineau să nu se jignească unul pe altul. La 1906 însă Coconul Iancu a început să facă şi ceeace prea bine ştia, că nu îi este Coconului Mitiţă pe plac.

Liberalii erau adecă porniţi spre răsvrătire pentrucă Regele Carol I îşi serba jubileul fără ca să-i fi chemat pe dânşii la putere, şi Coconul Mitiţă, care era şeful partidului liberal şi om zăcaş, dacă nu chiar sectar, nu voia să ştie nimic de expoziţiunea pusă de conservatori la cale. Cu totul altfel vedea lucrurile Coconul Iancu, care era cap mai bine cumpănit şi mai deschis, iar eu nu puteam decât să-i dau dreptate. Era peste putinţă ca Institutul Ioan Oteteleşanu să nu ia parte la expoziţiune, şi am făcut o mulţime de lucruri fără ca să mai ţinem seamă, dacă se supără ori nu Coconul Mitiţă [1]).

Văzându-l, că se supără, oamenii săi dela Academie au început lupta contra urgisitului Grec, deci şi contra mea, ingratul, care s'a făcut «unealtă» a «Fanariotului».

Dacă-mi dă bunul Dumnezeu viaţă şi sănătate, îţi voi face împărtăşiri despre amănunte foarte interesante din lupta aceasta. Deocamdată află numai, că'n timpul discuţiunilor, pe care le-am avut în câte-va rânduri noi trei, s'au ivit primele semne ale bolii nervoase, de care era cuprins D. Sturdza şi că'n timpul expoziţiunii jubilare au început unii dintre liberali, între care şi tânărul I. Brătianu, să lucreze prin dosul şefului în înţelegere cu agenţii Angliei.

Au urmat răscoalele ţărăneşti, care încă 'n

---

1) Atât de departe a mers urgia, încât medalia de aur, care i-a fost acordată şcolii pentru lucrările expuse şi pe care am şi plătit-o, nu a fost luată de către Academie.

toamna anului 1906 au fost pregătite printr'un fel de rezistenţă pasivă a ţărănimii. La Măgurele viaţa era din ce în ce mai nesuferită; pe lângă toate cele-lalte, de la Academie se lucra spre a ne ridica 'n cap personalul didactic, ba chiar şi elevele.

Urmează lovitura hotărîtoare.

„*Neamul Românesc*" publică'n numărul de la 15 Iulie 1907—(pag. 322)—sub titlul „*Semne bune de dincolo*" un articol, în care, între altele, se zice:

«Şi Românii din Ungaria... prea mult s'au închis în rosturile lor, prea încrezător s'au răzămat pe puterile lor, prea negligent au tratat de un timp, în avântul activismului eroic, această România, dela care, cum îmi spunea unul mare printre tineri, «*s'au încredinţat că nu mai au nimic de aşteptat*».

De oarece vorba aceasta mi se zisese şi mie, i-am adresat Profesorului N. Iorga, autorul articolului, o scrisoare, în care arăt, de ce adecă nu mai au Românii de dincolo ce să aştepte de la fraţii lor din România. El mi-a răspuns stăruind să-i dau voie să publice scrisoarea mea, căci interesul public o cere aceasta.

Precum mă ştii, vei înţelege, că nu puteam să-i răspund decât că ceea ce i-am spus lui sunt gata să spun şi'n faţa lumii.

In numărul de la 29 Iulie 1907 (pag. 385) au fost deci publicate următoarele scrisori:

Iubite Amice,

Sunt acum douăzeci și mai bine de ani de când, în toiul unei lupte culturale pe cât de vii, pe atât de grele, am grăit întâia oară vorba, că soarele pentru toți românii la București răsare. Am fost dar și eu dureros atins când am cetit în numărul dela 15 Iulie a. c., vorbele: «*s'au încredințat, că nu mai au nimic de așteptat*». Durerea mi-e însă mare mai ales pentrucă sunt nevoit a-i da dreptate celui ce ți-a făcut mărturisirea aceasta.

Sunt și eu „de dincolo" și-mi cunosc frații cum numai puțini îi vor fi cunoscând, iar aici am venit om făcut, încât nu am putut să mă asimilez luând obiceiurile, apucăturile și felul de a vedea al oamenilor, cu care trăiesc aici, ci am rămas tot „mocan", om mai mult ori mai puțin nesuferit pentru cei subțiați prin „civilizație". Sunt dar cuprins și eu de simțământul, că nu mai au frații mei rămași acasă ce să aștepte de la România, pe care atât de mult o iubesc. Ceea ce au fost nevoiți să vadă cu ocaziunea Expoziției i-a întristat, iar faptele petrecute astă primăvară i-au înstrăinat de România.

D-ta și eu suntem oameni, care pot să se înțeleagă între dânșii și nu avem decât să judecăm în toată liniștea pentru ca să ne dăm seamă, că au Românii cuvinte de a se întrista când văd cele ce se petrec în România și că în deosebi în ceea ce privește viața culturală, Românii din împărăția habsburgică sunt mai presus de frații lor din România.

Dacă e vorba de cultura fizică, în România marile masse ale poporului degenerează

în urma mizeriei, în care se sbat, iar pătura suprapusă, cum îi zicea Eminescu, e istovită de desfrâu. D-ta știi, că nu-i așa nici în Ardeal, nici în Țara Ungurească, nici în Banat, nici în Bucovina — decât în unele ținuturi copleșite de Evrei.

Dacă e vorba de cultura economică, în România săteanul muncește'n sec, iar boierii fac ceea ce Nemții numesc „Raubwirtschaft", storc și pământul, și pe muncitorii lui, și țara întreagă e părăginită. Hainele croite după cele mai nouă jurnale, trăsurile cu cauciuc, automobilele, palatele zidite fără de gust, mobile îngrămădite'n ele și desfrâul sec nu sunt cultură economică. N'au Românii de dincolo ce să'nvețe de la frații lor de aici, și să-i și ferească Dumnezeu să n'ajungă în starea, în care se află azi aceștia.

Dacă e vorba de cultura morală, să ne închidem ochii, ca să nu vedem ceea ce se petrece și se tolerează 'n România, unde nu mai e nimic sfânt și omul cum se cade e fie nesuferit, fie desprețuit. Ai dori D-ta, ca frații D-tale din Ardeal, cei din Banat, cei din Țara Ungurească ori cei din Bucovina să ajungă și ei în starea, în care se află cei din România? Eu sunt sigur, că nu ai vrea, și trec înainte.

Dacă e vorba de cultura religioasă, la care eu atât de mult țin, mă mărginesc a-ți face mărturisirea, că mă tem să mă duc și să-mi duc copii la biserică aici, unde toate cele sfinte sunt luate în bătae de joc, preoții sunt niște slugi nemernice, iar Archiereii au ajuns unelte ale unor oameni înstrăinați de legea părinților noștri.

Numai în ceea ce privește cultura intelec tuală România e, par'că, mai presus de cele

lalte părți ale poporului român. Aici se'nvață mai mult, se scrie mai mult, se fac multe lecțiuni, se țin multe conferințe, se rostesc multe discursuri, e o viață intelectuală mereu agitată. Noi însă nu avem să fim amăgiți de aparențe. Măsura cea dreaptă a culturii e importanța ce i se dă valorii adevărate, considerațiunea, stima și iubirea, de care se bucură omul superior fie ca inteligență, fie ca știință, fie ca destoinicie în materie de artă, iar în România superioritatea nu prețuește nimic, dacă nu e pusă în serviciul cuiva. Slugă trebue să fii, dacă vrei să ție lumea seamă de tine. E indiferent, dacă ridici ori nu nivelul moral și intelectual al societății prin lucrarea ta: lucrul de căpetenie e să servești pe un om ori pe o tovărășie de oameni; fiecare e prețuit după folosul practic al lucrării ce săvârșește. Tocmai oamenii ca D-ta trebue s'o simtă aceasta'n fiecare clipă a vieții lor.

E cu toate aceste adevărat și azi, că soarele pentru toți Românii la București răsare: Dacă lumină e aici, se luminează pretutindeni, unde trăesc Români, iar dacă e întuneric, se 'ntunecă pretutindeni. Toți de pretutindeni avem dar să dăm ceeace e mai bun în sufletele noastre nu ca să propagăm cultura din România, ci să combatem duhul cel rău, de care e stăpânită azi România.

Oameni cu judecată dreaptă au fost aceia dintre frații noștri de dincolo, care s'au încredințat că dela România „nu mai au nimic de așteptat". Ei trebuiau însă să mai înțeleagă și că au datorii față cu România, că România așteaptă dela dânșii să-i spună în fiecare zi, de ce anume nu mai au nimic de așteptat dela dânsa, că trebue să aibă *inima*

deschisă şi *să spună în fiecare zi fără de încongiur şi cu toată hotărîrea,* care sunt relele, pe care le văd la fraţii lor de aci.

Eu li-am spus-o aceasta; mai spune-li-o şi d-ta ca să se îmbărbăteze.

Salutări frăţeşti.

Măgurele, 20 Iulie, 1907. **Ioan Slavici**

Dragă d-le Slavici,

Iţi mulţumesc pentru frumoasa scrisoare. Nu e nimic din ce se cuprinde în ea pe care, cu aceea-şi durere ca d-ta nu l'aşi iscălì şi eu, Zilnic îmi dau mai mult seamă, în ce spurcat noroiu şi spre ce straşnică prăpastie se duce, sbătându-se, această ţară! Doar dela tinerii ce se ridică într'un anumit mediu şcolar, cultural şi mai ales literar dacă aştept ceva.

Dar şi aşa nu ştiu ce viaţă vor avea copiii mei.

Iată însă de ce mi-e necaz pe cei de dincolo, adică pe câţi din ei vorbesc, scriu şi conduc. Ei nu vor să înţeleagă — şi unii nu pot — un lucru: că viaţa Românilor de pretutindeni, oricât de deosebită ar fi ea, e menită să aibă acelaşi viitor, rezimat pe desvoltarea şi îmbrăţişarea unei anumite culturi şi pe crearea unei solidarităţi naţionale, că soarta acestei culturi şi putinţa acestei solidarităţi militante sunt a se hotărâ *aici*, fiindcă aici, în orice mâni ar fi, e steagul şi, ori-cât de slab ar fi, e grosul armatei.

Peirea României înseamnă, evident, sfârşitul Românismului, fiindcă de soarta noastră nu se interesează fraţi apropiaţi şi puternici cum e cazul pentru seminţiile slave. Insă, ori

România va fi cum o doreşti d-ta şi cum o doresc eu, ori va peri în felul cel mai ruşinos, sistem leşesc, prin desbinarea socială, prin luxul de sus—evaporare superficială,— şi prin erosiunea temeliilor, lăsarea în sărăcie, întunerec şi disperare a claselor de jos. Cum zici şi d-ta, când se dă o astfel de luptă, cei de dincolo nu ne pot lăsa fără sprijinul lor moral, care înseamnă mare, foarte mare lucru, căci vorba lor vine ca o judecată nepărtinitoare, dar mişcată, a posterităţii. Acest sprijin să ni-l dea nouă, care, în alte împrejurări în *ale noastre,* le-am putea da atâta. Lase păcatele noastre aici, dar *să ne ajute a le distruge* — pentru noi şi pentru ei.

De ce nu vor? E aşa de dulce cutare mic ajutor primit dela unul şi altul, aşa de plăcut cutare compliment al lui Tache Ionescu, aşa de temut cutare gest al lui Dim. Sturdza, în cât prin tăcerea şi indiferenţa lor, ei să fie, de fapt, de partea politicianilor, al lui Goliat grozavul, faţă de care nu ştiu dacă vom avea soarta lui David. Aşa a făcut Bariţ şi toţi cei mari ai lor faţă de stările de lucruri din Principate?

Ceea ce am zis noi, Prof. Iorga şi eu, gândiau mulţi, între care chiar şi coconul Mitiţă el însu-şi. Una e însă s'o gândeşti şi alta s'o şi spui în gura mare, ca toţi s'o audă. Tinerimea liberală, marii vinovaţi, au sărit în picioare ca arşi cu ferul roşu, şi coconul Mitiţă, care pe lângă toate cele-lalte mai era şi şef al partidului liberal, ba chiar ministru preşedinte, a fost nevoit să arate că nu sufere ca un subaltern al său să-şi permită luxul de a spune fără de încongiur ceea ce simte şi gândeşte despre păcatele «păturii

superpuse». Chiar şi unii dintre binevoitorii mei îşi dedeau silinţa să mă 'ncredinţeze, că, date fiind legăturile mele şi posiţiunea, în care mă aflam, nu aveam să-mi dau învoirea pentru publicarea scrisorii, iar coconul Iancu stăruia cu tot din adinsul, ca din dragoste către copiii mei şi în interesul Institutului nu numai să tac, ci să mă şi deszic.

I-am răspuns, că nu-mi este iertat, ca de dragul copiilor mei să fac ceea ce 'n gândul meu este o mişelie, pentru care toată viaţa mi-aşi face mustrări, iar pentru Institut e rău, dacă plec, dar, poate, încă mai rău, dacă soţia mea şi eu rămânem şi-l conducem în luptă cu cei ce-şi dau silinţa să-mi ridice 'n cap personalul didactic, slugile, până chiar şi elevele.

Am plecat deci la sfîrşitul anului şcolar.

Am să-ţi mai spun, că soţia mea, după-ce jertfise patru-spre-zece din cei mai frumoşi ani ai vieţii sale, s'a ales cu o gratificaţiune de 10,000 L. şi cu nădejdea de a primi o pensiune de 75 L. pe lună după-ce va fi implinit vîrsta de 58 de ani.

Lupta contra lui Ioan Kalinderu s'a urmat cu încă mai mare 'nverşunare, încât pentru noi era o chestiune de bun simţ să stăm la o parte pentru-ca să nu se mai poată zice, că din răutate ori din porniri de răsbunare sgândărim. Cu toate aceste nu se poate închipui infamie, de care cei de la Academie nu s'au folosit spre a face ca lumea să creadă, că la Măgurele s'au petrecut fel de fel de lucruri grave, în urma cărora nu

i-a rămas Academiei decât să ne depărteze de acolo.

Omul, care mai bine decât ori-şi-cine ştia ce s'a petrecut şi ce nu s'a petrecut la Măgurele şi de ce anume am fost depărtat eu de acolo, era fără îndoială Ioan Kalinderu. Soţia mea i-a adresat deci o scrisoare, în care l'a rugat să-i spună, dacă e ori nu adevărat ceea ce unii dintre funcţionarii Academiei Române le şoptesc la ureche celor ce voiesc să-i asculte. Ea a primit următorul răspuns:

21 Ianuarie 1909

Onorată Doamnă,

Am primit scrisoarea dv. N'am putut răspunde însă mai curând fiind-că am lipsit câte-va zile din Bucureşti pentru a mă linişti puţin de suferinţele atât familiare, cât şi de altă natură, de care am fost încercat anul trecut.

Am fost şi eu mâhnit de plecarea Dv, de la Măgurele. Dar vă pot afirma 'n toată conştiinţa, că pe când eu vi-am fost sincer devotat şi am făcut tot ce-am putut, dv. care aveaţi tot interesul a rămâne la institut nu mi-aţi dat nici un ajutor şi n'aţi ţinut seamă de recomandaţiile, pe care vi le făceam tocmai pentru a preîntimpina desnodământul. In asemenea împregiurări a trebuit să văd silinţele mele zadarnice şi natural să convin la hotărîrea luată de Academie.

Tot ce am mai putut face a fost să caut a obţine cât mai mult pentru dv. [1]) Nici az

---

1) E vorba de cele 10;000 L. gratificaţiune.

nu mă dau înapoi, dacă credeți, că vă pot fi folositor, deși am regretat că dela plecarea dv. nu mi-ați dat nici un semn de viață, poate fiind-că nu mai voiți a fi in relaținni cu mine [1]).

Fiindcă mi-ați scris, vă mai pot comunica, că eu n'am nici o cunoștință de înscenările, la care faceți alusiune, La mine n'a venit nimeni de la institut sau din altă parte să defăimeze sau să 'ncerce măcar a îngâna vr'o insinuație, iar cât pentru unele greutăți, despre care mi-ați pomenit altă dată că le-ați avut diu causa relațiunelor d-lui Slavici cu vechii săi amici [2]), de acestea nu puteam fi eu responzabil.

Vă doresc, Doamnă, dv. și întregei familii tot binele și vă rog a primi încredințarea considerațiunii ce vă păstrez.

I. Kalinderu

Te rog acum să-ți aduci aminte de cele cuprinse'n scrisoarea ce mi-a adresat T. Maiorescu la 8/20 Aprilie 1874 şi-mi vei da dreptate, dacă-ți spun, că tot oamenii, cu care m'am luptat la Putna, m'au silit şi să plec de la Măgurele, iar de la Măgurele drumul mă ducea drept la Fortul Domneşti, la «Luvru» la «Hotel Modern» şi la «Văcăreşti».

---

1) Era chestiune de bun simț s'o facem.

2) E vorba de I. Bianu şi tovarăşii săi, care'n cele din urmă au reuşit să-l alunge şi pe el dela Academie şi dela Măgurele. De aici inainte nu mai aveam cuvinte de a nu fi în relaţiuni cu dînsul.

LA VAȚ

I.

Iubite amice,

T. Maiorescu avea toată dreptatea când în scrisoarea sa dela Maiu 1887 zicea, că rezultatul politicei susţinute în coloanele «*Tribunei*» nu atârnă de noi, ci de nişte mari evenimente, care se vor întâmpla «după nişte împrejurări asupra formei şi efectului cărora activitatea d-tale nu poate avea nici o înrîurire».

El nu ţinea însă seamă, că atârna de noi să ne pregătim pentru acele «mari evenimente» şi că era o adevărată calamitate naţională, dacă «marile evenimente» ne găsiau nepregătiţi. Urma deci să ne pregătim lucrând cu încordarea tuturor puterilor noastre pentru restabilirea unităţii în viaţa culturală a Românilor. Noi toţi cei ce osteniam şi aduceam jertfe pentru susţinerea «*Tribunei*» aveam în vedere efectul cultural al lucrării

noastre. Pentruca să putem însă obţinea efectul acesta, trebuia să facem şi politică şi anume politica pe care o socotiam potrivită cu simţământul comun.

In privinţa aceasta eram dumiriţi încă la 1871, când cu serbarea dela Putna.

Sosiţi la mănăstire, membrii deputaţiunii dela Iaşi n'au voit să se dea jos din trăsuri decât dupăce preşedintele lor, Mihail Kogălniceanu, va fi primit lămuriri satisfăcătoare în ceeace priveşte rostul politic al serbării.

I-am dat răspunsul, că preocupările noastre sunt culturale, iar nu politice. «Românii din Monarchia habsburgică, — am adăugat, — nefiind în stare să hotărască mersul d sfăşurării în viaţa patriei lor, au să profite de împregiurări, ca să se dezvolte în viaţa lor economică şi în cea culturală, au deci să-şi facă în toate împregiurările datoria faţă cu patria şi faţă cu monarchul lor».

Acelaşi răspuns l-am dat şi lui Ioan Brătianu, care-şi dăduse pe faţă temerea, ca nu cumva pe urma mişcării pornite de «*Tribuna*» să i se creeze guvernului român greutăţi.

Cu atât mai vârtos am ţinut s'o spunem aceasta şi iar s'o spunem în coloanele «*Tribunei*», în care combăteam politica guvernului ungar ca nefiind potrivită cu adevăratele interese ale monarchiei.

Lumea e însă atât de deprinsă cu minciuna şi cu reaua credinţă, încât erau între Români o mulţime de oameni, care nu se îndoiau, că una gândim şi alta zicem, şi ne puneau în rândul celor

ce sub masca lealităţii fac cea mai îndârjită propagandă iredentistă.

Vor fi fost şi între Maghiari oameni, care judecau tot aşa; nu-mi aduc însă aminte să mi se fi întâmplat vre-o dată, ca vre-unul dintre Maghiarii, cu care am stat de vorbă, să fi pus la îndoială buna noastră credinţă. Ceeace pe Maghiari îi scotea din răbdare erau efectele culturale ale mişcării pornite prin «*Tribuna*», prin «*Biblioteca Tribunei*» şi prin «*Foaia Poporului*». De aceea a fost «*Tribuna*» arsă în piaţa Clujului, şi cea mai însemnată urmare a mişcării naţionale pornite de noi a fost înfiinţarea societăţii «*Emke*» pentru propagarea în Ardeal a culturii maghiare.

Când cu unul dintre procesele de presă ale mele acusatorul, vestitul procuror regal Iesenszky, a stăruit, ca juraţii să-şi dea bine seamă despre efectele morale ale scrisei mele, căci eu sunt om, care scrie având mereu în faţa sa codul penal şi astfel nu se dă de gol intrând în conflict învederat cu textul legii. Tot atunci a scăpat vorba că nu e patriotism devotamentul meu faţă cu monarchul, pe care nu-l punea la îndoială.

Nici c'am fost vre-o odată tras în judecată pentru lipsă de patriotism. Eram socotit primejdios ca duşman al poporului maghiar, ceea ce deasemenea nu eram. In urma asmuţărilor neîncetate însă oamenii erau atât de desbrăcaţi de firea omenească, încât nu mai erau în stare să înţeleagă ca mişcarea pornită de noi purcedea din cea mai curată iubire de oameni, că noi

susţineam causa română pentru-că li se făceà Românilor o mare nedreptate şi că am fi susţinut cu acela-şi zel şi causa Maghiarilor, dacă lor li s'ar fi făcut aceea-şi nedreptate. Ne luptam pentru asigurarea pacinicei vieţuiri împreună a neamurilor de oameni, pe care soarta le-a aruncat pe aceea-şi bucată de pământ.

Ţi le spusei, iubite amice, toate aceste pentru ca să poţi judeca în cunoştiinţă de causă asupra lumii, în mijlocul căreia trăiam.

Eu am avut trei procese de presă.

Primul a fost judecat în faţa curţii cu juraţi din Sibiiu.

Doi făcători de rele, amândoi Saşi din Sibiiu, au fost judecaţi şi osândiţi la moarte într'un proces pertractat la Sibiiu in limba maghiară. Punând preşedintele unuia dintre dînşii întrebarea, dacă mai are ori-nu ce-va de adăugat la cele spuse de apărătorul său, acusatul a răspuns: De unde aşi putea să ştiu, dacă am ori nu ceva de adăugat după-ce întreaga pertractare s'a petrecut într'o limbă, pe care n'o înţeleg !?

Eu am fost tras în judecată pentru-că am zis, că e nu numai o nedreptate, ci totodată şi-o lipsă de bun simţ, ca într'un oraş, în care timp de şapte sute de ani s'a judecat nemţeşte şi-ai căruia cetăţeni vorbesc şi azi numai nemţeşte, guvernul să-l facă pe poporul maghiar urgisit impuind la judecătorii limba maghiară.

De oare-ce juraţii, aproape toţi Saşi, m'au găsit nevinovat, curtea cu juraţi din Sibiiu a fost desfiinţată.

Al doilea proces a fost judecat în fața curții cu jurați din Cluj, unde jurații erau Maghiari. Eu ca director şi Corneliu Pop Păcuraru ca redactor responsabil am fost traşi în judecată pentru un articol, în care se zicea, că guvernele ce s'au succedat în Ungaria constituțională atât de rău au condus treburile, încât Românii nici după zeci de ani nu ştiu de un Rege al Ungariei, ci numai de Impărat.

Eu am scăpat, dar Pop-Păcuraru a fost osândit la un an, pe care l'a şi împlinit în temnița de la Năsăud.

Al treilea proces de presă l'am avut tot la Cluj pentru un articol, în care arătam cuvintele, în virtutea cărora generalul Traian Doda avea dreptate când a zis, că nu e în viața constituțională a Ungariei loc şi pentru Români.

Cred de cuviință a-ți spune, că nu am fost dus, ci m'am dus la Cluj şi m'am presentat în biuroul preşedintelui, care m'a primit cu toată bunăvoința şi m'a încredințat, că va face tot ceeace atîrnă de dînsul ca'n timpul procesului să nu fiu jignit de nimeni. S'a şi ținut apoi de vorbă până'n cele mai mici amănunte. Intr'un rînd acusatorul şi-a pierdut bunul cumpăt şi-a zis că ziariştii români sunt plătiți să scrie ceea ce scriu. «Rog pe d-l procuror regal să țină seamă de sfințenia forului judecătoresc şi să-şi cumpenească vorbele mai nainte de a le fi rostit», — i-a zis preşedintele.

Mai nainte de a fi rostit apoi sentința, el a ținut să declare, că simpatiile cetățeneşti ale ju-

decătorilor şi onorabtlitatea acuzatului rămân nealterate.

Făcând recurs în casaţiune, nu numai m'am întors nesupărat de nimeni acasă, ci mi s'a mai şi dat voie să plec la Bucureşti cu soţia mea, care ţinea să-şi vadă familia mai nainte de a mă fi însoţit la Vaţ, unde avea să stea timp de un an în mijlocul unei lumi pentru ea străină.

După ce recursul mi-a fost respins, mi s'a cerut să spun, când anume voiesc să mă presint la direcţiunea temniţei dela Vaţ, ca să-mi încep anul, la care eram — acum definitiv — osândit.

In ziua de mine însu-mi hotărîtă m'am prezentat apoi în penitenciarul dela Vaţ, unde eram aşteptat.

In faţa marei zidiri a penitenciarului, peste drum, se afla o casă mai mică, luată, pare-mi-se, cu chirie, pentru cei osândiţi la aşa zisă temniţă de stat, fie pentru duel, fie pentru delicte politice.

Mi s'a pus în casa aceasta la dispoziţiune un ietăcel cu o singură fereastră, care da'n o curte curată, lungă de vre-o 20 şi lată de vre-o 15 metri. Aveam în acel ietăcel un pat cu saltea de păr de cal, cu pernă de puf şi cu plapomă, o meşcioară, două scaune, o garderobă pentru haine şi albituri, toate în stare bună, curate şi bine întreţinute.

Serviciul mi-l făcea unul dintre cei de peste drum, pe care-l plătiam cu luna după taxa stabilită în regulament. Tot acesta aducea mâncarea de la vre-unul dintre restaurantele mai apropiate. Mie în deosebi îmi trimitea mâncarea soţia mea,

care închiriase în apropiere o odaie mobilată.

Pentru iatac plătiam o mică chirie. Dacă se 'ntâmpla ca vre-unul dintre cei osândiţi să nu fie în stare a plăti pentru chirie, mâncare şi serviciu, plătia comuna, în care-şi avea domiciliul.

Seara eram inchişi fie-care în iatacul său, iar dimineaţa la şase ni se dedea drumul şi puteam să ne petrecem toată ziua timpul împreună.

Soţia mea avea voe să stea cu mine tot timpul, cât nu eram închis in iatac. Copilul, un băieţel de vre-o doi ani, stetea de obiceiu toată ziua la mine, iar servitoarea noastră putea ori-şi-când să intre ori să iasă.

Cei ce voiau să ne viziteze aveau să ceară voie de la direcţiunea penitenciarului şi puteau să stee cu noi în tot timpul, cât nu eram închişi, nu însă şi în timpul mesei.

După amează-zi, dela două până la cinci, aveam voe să trecem în grădina din fund, unde eu cultivam câte-va straturi de flori.

Puteam să primim ziare şi reviste, să citim şi să scriem ori-şi-ce, şi îndeosebi eu în timpul petrecut la Vaţ am colaborat la «*Tribuna*» şi mi-am urmat lucrarea ca secretar al comisiunii însărcinate cu publicarea documentelor istorice rămase de la Baronul Eudoxie Hurmuzachi.

Baronul Hurmuzachi dăduse număr fiecăruia dintre documente în şirul, în care au fost copiate, şi-şi făcuse un catalog de bilete, pe care era arătat numărul documentului, paginile manuscriptului, data documentului şi un extras făcut în limba germană despre conţinutul lui.

După hotărîrea luată de Comisiune (M. Kogălniceanu, T. Rosetti, D. A. Sturdza, A. Odobescu și B. P. Hâşdeu) eu trebuia să mă mărginesc a aşeza documentele în şir chronologic şi a traduce exact extrasul făcut de Baronul Hurmuzachi, să dau manuscriptul la tipar şi să fac corecturile după manuscript. Numai documentele scrise în limba maghiară aveam să le traduc în românește.

In timpul petrecut la Sibiiu mă duceam deci din când în când la Bucureşti, ca să pregătesc manuscriptul pentru tipar, să citim traducerile extraselor cu d-nii Kogălniceanu, Sturdza şi Rosetti, care ştiau bine nemțește, și să dau manuscriptul la tipografia Socec, care-mi trimitea apoi corecturile la Sibiiu. Acum mi le trimitea la Vaţ unde puteam, slavă Domnului, să lucrez în toată liniştea.

Cei mai mulți dintre tovarăşii de suferințe, pe care i-am avut la Vaţ, erau osândiţi pentru duel pe câte-va săptămâni; mai rar pe două-trei luni, unul singur pe un an. Pentru delicte politice am avut doi Români, Ștefan Babancu de la «*Gazeta Transilvaniei*» şi Ștefan Albu de la «*Rumänische Revue*», şi un slovac, Parochul Andrei Roico, un antisemit.

Li se ura din când în când oamenilor acolo în închisoarea aceea, dar n'aveau de altminteri cuvinte de a se plânge — decât poate, că le erau prea multe bacşişurile ce erau nevoiţi să dee ca să fie bine serviţi.

Dincolo, peste drum, era şi o capelă orto-

doxă, care se ţinea de episcopia sârbească de Buda. Slujba o făcea un preot sârbesc, care ştia şi româneşte, şi într'o strană se cânta româneşte, iar în cealaltă sârbeşte. Noi mergeam Duminecile şi zilele de sărbători la liturghie mai ales să ascultăm corurile, care erau foarte bine organisate. Preotul îi vizita regulat pe bolnavii din infirmeria penitenciarului, ca să le dea mângăerile credinţei, şi prohodia pe morţii de legea ortodoxă.

In mica noastră închisoare era o mişcare neîncetată: unii ieşiau după ce şi-au împlinit pedeapsa, iar alţii intrau ca să şi-o împlinească. Se 'ntâmpla câte-odată să rămânem numai noi vre-o cinci, care aveam pedeapsă mai lungă, iar ne sporiam apoi, însă nici odată numărul nostru n'a trecut peste patru-spre-zece inşi.

Eu în deosebi am fost crescut în casa părintească să fiu om al bunei rânduelì, care se potriveşte totdeauna cu împregiurările, în care e nevoit a-şi petrece viaţa. M'am supus dar până 'n cele mai mici amănunte dispoziţiunilor luate de vremelnica stăpânire, m'am mulţumit cu ceea ce mi se dedea, n'am abuzat de bunăvoinţa nimănui şi astfel am avut mereu parte de libertate mai multă decât mi s'ar fi cuvenit.

O plăcere nu e să stai închis între patru pereţi apropiaţi unul de altul şi să nu ieşi în lume timp de o vară, o toamnă, o iarnă şi o primăvară pe deasupra. Chiar mai nainte de a mă fi presentat la judecătorul de instrucţiune din Sibiiu m'am împăcat cu gândul. că are să fie aşa, dacă nu chiar mai rău; în loc dar de a fi mâhnit de cele

ce se petreceau, număram zilele, care trec, şi mă bucuram, că cele rămase sunt azi mai puţine decât ieri.

Cu sănătatea am dus-o destul de bine. Abia în timpul celor din urmă câte-va luni am început să sufăr de ochi şi de stomach. Deprins adecă în timpul petrecut la Sibiiu să umblu mult la aer curat şi la verdeaţă, trebuia neapărat să tânjesc în curtea cea strâmtă, unde nu aveam decât pereţi albi în faţa mea. Imi mai era apoi greu că-mi ştiam soţia şi copilul în mijlocul unei lumi streine, cu care nu se puteau înţelege şi de la care nu se prea puteau aştepta la bunăvoinţă. Ne vedeam, ce-i drept, în fiecare zi şi steteam mult împreună, dară partea cea mai mare a timpului tot despărţiţi o petreceam, şi dacă eu eram bine adăpostit în închisoare, lor li se puteau întâmpla atât de multe în mijlocul unei lumi pline de câni, gata în fie-care clipă să musce, şi de oameni porniţi mereu spre fapte rele, iară eu le vedeam toate mărite când grijile vii mă lipsiau noaptea de dulceaţa somnului.

Vei fi ştiind, poate, că prin preajma Dunării sunt scorpii, iar soţia mea locuia pe ţermul Dunării. Intr'o noapte o scorpie s'a lăsat de pe tavan şi a căzut în culcuşul, în care-şi avea băeţelul lângă dînsa. Speriată din somn, a dat cu palma înfăşurată în cearşaf şi a strivit insecta, încât nu-i s'a întâmplat nici o nenorocire. A rămas însă pe urma spaimei temerea, că nenorocirea ar putea să i se 'ntâmple mâne ori poimâne, iar temerea aceasta era încă mai viuă în sufletul meu, care-mi

petreceam nopţile închis în ietăcelui din curtea încuiată cu zăvor îndoit.

Dar dacă mâne cade altă scorpie, care nu e strivită?

Dar dacă copilul scapă pe poartă, aleargă la Dunărea apropiată şi cade 'n apa adàncă?

Dar dacă trece drumul şi e călcat de vre-o trăsură?

Dar dacă vre-unul dintre cânii din vecini sare la el şi-l muşcă?

Dar dacă vre-unul dintre atât de mulţii făcători de rele sparge fereastra despre ţărmurul Dunării şi intră 'n casă să-i jăfuiască?

Sunt atât de multe nenorocirile, care se pot întâmpla, şi eu nu mi le gândiam, ci le vedeam în gândul meu ca'n aievea, încât nu odată am avut halucinaţiunea, că auziam sunând clopotul de la poarta închisorii, auziam paşii gardianului, care se ducea să descuie, auziam sunând cheia cea mare în broască, chiar vocea celui ce aduce vestea cea rea o auziam, şi numai cu anevoia mă desmeticeam încredinţându-mă, că toate sunt aiurări de ale mele.

Incă mai greu mi-a fost spre sfârşitul anului, când pe lângă băeţel mai aveam şi o fetiţă nou născută. Nu era decât de vre-o două luni când s'a îmbolnăvit de tuse măgărească. Medicul a stăruit, ca soţia mea să plece fără întârziere la ţară, ca să schimbe aierul. Ea a plecat cu copiii, şi acum nu ne mai puteam vedea în fie-care zi, ba treceau zile şi iar zile fără ca să primim ştiri unul de la altul, eară ştirile nu erau totdeauna liniştitoare.

Intr'una din zile ea şedea cu copiii în umbra unui copac din curtea Şvabului, la care-şi închiriase o odaie, şi se uita cum rândunelele-şi hrăniau puişorii dintr'un cuib de sub streaşina casei. Deodată ieşi din podul casei la iveală un şarpe destul de gros, care se apropie tîrîş de cuib. Pecând rândunelele zburau de ici până colo scoţând ţipete de desnădăjduire, şarpele a scos un puiu din cuib şi l'a 'nghiţit în toată tihna.

E uşor lucru s'o scrii aceasta şi încă mai uşor s'o citeşti de pe hârtia nepăsătoare; ai însă, iubite amice, să-ţi dai seamă, ce trebuia să simtă când o vede cu ochii ei, femeea, care are 'n mijlocul unei lumi streine doi copii mici şi-şi ştie soţul în temniţă.

Era, parcă, ceva ominos şi nesuferit de urît, şi ea mi-a scris ca n'o mai iartă firea să rămâie acolo, că trebue neapărat să se întoarcă, m'a încredinţat, că e nesuferit acolo zăduful, că pădurea e mâncată de omizi şi plină de şerpi, că satul e plin de câni rei şi că nu întâlneşte 'n calea ei decât oameni ursuji, cu care nu poate să se înţeleagă.

Cu atât mai greu şi mai urît era pentru mine, în sufletul căruia toate se plăzmuiau umflate.

Vei fi dând, poate, cu socoteală, că nu ar fi trebuit să-mi iau la Vaţ şi atunci încă mica familie.

Lucrul acesta în deosebi nouă ne era cu desăvârşire peste putinţă, şi, dacă e vorba, chiar şi la Vaţ găsiam nu numai Maghiari, Slovaci şi Svabi, ci şi oameni.

II.

Iubite Amice,

Imi vine să-ţi aduc aminte de vorba «*Fă-mă, mamă, cu noroc şi apoi m'aruncă'n foc*».

S'a nimerit adecă, norocul meu, că director al penitenciarului din Vaţ era d-l Kovács, un om acum bătrân, care a stat şi el, când cu revoluţiunea de la 1848, timp de vre-o opt ani în temniţă şi ast-fel cunoştea din propria lui intuiţiune amarul zilelor trăite la «răcoare».

Aflând, că a venit la Vaţ şi soţia mea dimpreună cu copilul nostru, el dedea cu socoteală, că mi s'a croit o prea aspră pedeapsă, şi mă socotia vinovat de a fi pierdut din vedere, că soţia mea, deşi nevinovată, are să suferă pe urma faptei mele chiar mai mult decât mine însu-mi.

Nu era tocmai aşa.

In adevăr redactorul respunzător de atunci al «*Tribunei*» primise răspunderea pentru articolul «încriminat», ba se declarase chiar autor şi procesul nu fusese pornit contra mea. Se ştia însă, că în adevăr eu scrisesem articolul şi mai ales adversarii români ai «*Tribunei*» o spuneau aceasta cu multă stăruinţă. Ţiind deci seamă de efectele morale ale procesului, noi amîndoi, adecă nu numai eu, ci şi soţia mea, nu puteam să ne împăcăm cu gândul, că altul să suferă pedeapsa

pentru fapta săvîrşită de mine. M'am dus dar la judecătorul de instrucţiune şi am mărturisit, că eu sunt autorul articolului încriminat.

Am făcut-o aceasta cu toate că tovarăşii mei de luptă mă rugau să n'o fac, căci fără de mine «*Tribuna*» n'o să poată merge înainte, am făcut-o cu toate că comitetul societăţii, care edita «*Tribuna*», a declarat că n'o să-mi poată plăti onorarul pe timpul, cât voi sta în temniţă.

D-l Kovács, deşi Maghiar neaoş, era viu atins de lămuririle ce i-am dat şi m'a încredinţat, că se sîmte dator a priveghia, ca nimeni să nu supere familia mea în timpul, pe care va fi nevoită să-i petreacă la Vaţ.

Mai era apoi şi că d-l Kovács nu putea să uite, că la 13 August 1849 oştirile maghiare au capitulat la Şiria în faţa generalului rusesc Paschievici. N'o uitam aceasta nici eu, Şirianul de baştină, şi dacă el nu putea să-i ierte pe Ruşi, eu nu-i iertam pe Maghiarii, care nu voiau să înţeleagă, că aliaţii lor fireşti contra Ruşilor sunt Românii, care n'au nici ei duşman mai primejdios decum le sunt Slavii, de care sunt încongiuraţi din toate părţile.

Ne-am făcut bătrânul acela şi eu chiar dintru început prieteni buni şi am petrecut, pe cât ne iertau împregiurările, ore plăcute împreună.

Il interesau, între altele, şi documentele istorice; care se publicau sub îngrijirea mea, şi nu-mi aduc aminte să fi primit vre-o dată dela tipografia Socec et Comp. corecturi, în care documentele scrise in limba maghiară, în cea germană

ori în cea latinească să nu fi fost corectate în trecerea lor prin cancelaria direcţiunii, încât eu aveam să le fac numai revisuirea.

Se mai interesa şi de viaţa mea sufletească, ţinea mereu să ştie, cum îmi petrec timpul, ce lucrez, şi nu era carte fie maghiară, fie nemţească, pe care nu mi-o trimitea şi mie, dacă îi plăcea lui. Avea slăbiciune pentru ştiinţele naturale, botanică, zoologie, în genere fisiologie şi fisică, ramuri de ştiinţă, asupra cărora m'am dumirit şi eu în timpul petrecut la Vaţ, când am scris puţin, dar am învăţat multe citind.

Penitenciarul se află pe ţărmul Dunării, în mijlocul căreia se'ntinde o insulă acoperită de zăvoaie cu luminişuri. Câte odată, fiind ziua frumoasă, treceam însoţit de gardian în penitenciar şi prin penitenciar la marginea Dunării, unde mă aştepta soţia mea cu copilul şi cu servitoarea. Mă urcam apoi în o luntriţă şi doi vîslaşi ne treceau pe insulă, unde petreceam până pe'nsărate în toată libertatea.

Nu era aceasta un fel de «favor», de care mi se făcea numai mie parte, ci o uşurare, de care se bucurau şi alţii dintre cei osîndiţi a sta timp mai îndelungat în temniţă, căci pedeapsa nu era croită în vederea ruinei trupeşti şi sufleteşti, nu mai ales spre a-l demoralisa pe cel osândit făcându-l mai vîrtos duşman al societăţii.

Au urmat însă posomorîtele zile de toamnă şi geroasele zile de iarnă, pe care eram nevoit a le petrece 'n iatacul meu strîmt, şi viaţa îmi era cu atât mai grea, cu cât soţia mea se afla

în stare binecuvântată. Cu cât mai mult se apropia timpul naşterii, cu atât mai chinuit eram de îngrijare şi de temeri.

I-am spus-o aceasta directorului. El şi-a exprimat viua părere de rău, că nu are căderea de a-mi da voie să petrec ttmpul lehusiei la patul soţiei mele, şi m'a sfătuit să mă adresez la ministrul de interne, care după părerea lui avea să-mi dee voia.

Eu nu puteam s'o fac aceasta câtă vreme nu eram sigur, că ministrul, atunci Coloman Tisza în adevăr îmi va da voie.

E lipsă nu numai de demnitate, ci şi de bun simţ să ceri de la cine-va ceea ce nu poate ori chiar nu voieşte să-ţi dee.

Directorul s'a dus deci la Budapesta, a trecut pe la ministeriu şi a luat cuvenitele informaţiuni, apoi mi-a spus să dau cererea, ceeace am şi făcut.

Drept răspuns direcţiunea a primit ordin telegrafic, ca medicul penitenciarului să viziteze fără de întârziere pe soţia mea şi să o aibă sub îngrijirea sa tot timpul cât va fi nevoie de aceasta, iar când el va crede de cuviinţă, ziuă fie, noapte fie, eu să fiu pus in libertate şi liber să rămân în tot timpul lehuziei.

Aşa s'au şi petrecut lucrurile. Timp de două săptămâni m'am bucurat de libertate deplină, am stat în familia mea şi-am umblat în treburile casei fără ca să fiu însoţit de vre-un agent ori să fiu pus în ori-şi-ce fel sub pază poliţială, iar după două săptămâni s'a făcut botezul copilului, la care au asistat vre-o douăzeci dintre tinerii

de la Universitatea din Budapesta, apoi m'am întors iar la ietăcelul, în care aveam să mai stau vre-o şase luni de zile.

Se cuvine, iubite amice, să-ţi mai spun, că eu am ieşit din închisoare'n noaptea zileĭ de Bobotează, deci pe ziua de Sf. Ioan. Am primit de ziua aceasta câteva sute de depeşe cu mii de subscrieri: toate mi-au fost trimise acasă. Mi-a trimis generalul Traian Doda un ţap de căprioară; l'am primit. Am mai primit câţi-va curcani, câte-va gâşte, costiţe afumate, muschi de purcel, un butoiaş din vestitul vin de Măderat, alt butoiaş din încă mai vestitul vin de Miniş. Mai trăiesc încă mulţi dintre cei ce când cu botezul s'au împărtăşit din toate aceste bunătăţi.

Nu erau însă, aşa se vede, nici acesta un fel de «favor», căci la sfârşitul anului, când mă pregătiam să ies din temniţă, am primit din partea direcţiunii înştiinţarea, că după dispoziţiunile luate de ministeriu mai am să stau închis timp de două săptămâni, pe care când cu norocul din familia mea le-am petrecut în libertate.

Aşa s'a întâmplat, că eu am plătit în închisoarea de la Vaţ chiria pentru un an şi două săptămâni — pentru — ca nu cumva statul ungar să rămâie în pagubă.

Mă vei înţelege, iubite amice, şi mă vei şi crede, dacă-ţi spun, că aceste două săptămâni au fost pentru mine cea mai nesuferită parte a pedepsei, prin care am avut să-mi păşesc păcatul gazetăresc.

III.

Iubite Amice,

După-ce am ajuns odată să-ţi vorbesc despre cele păţite de mine la Vaţ, n'aşi fi în propriul meu gând om cum se cade, dacă nu ţi-aşi spune şi unele lucruri mai intime, care aruncă o viuă lumină asupra lumii de atunci.

Eu încă mai nainte de a fi isbucnit răsboiul dela 1877 m'am bucurat de bunăvoinţa Reginei Elisabeta şi 'n urma şi de a Regelui Carol, nu însă ca scriitor, nici ca om politic ceeace nicio-dată n'am fost, ci ca tânăr cu inima deschisă.

Nu mă sîmţiam de loc bine în mijlocul lumii, de care dânşii erau încongiuraţi, şi chiar când cu prima audienţă, pe care mi-a acordat-o Elisabeta Doamna, nu m'am sfiit s'o mărturisesc aceasta. Ea a rîs cu multă poftă, cum numai puţine femei ştiu să rîdă, şi m'a întrebat — de ce. I-am spus, că după cum mi se pare mie, oamenii sunt făţarnici, se mint şi se amăgesc unii pe alţii, îşi râd şi se măgulesc în faţă, iar în dos se grăiesc de rău şi-şi dau silinţa de a se surpa. Totul e spoială la dânşii; fie-care-şi dă silinţa să pară ceeace în adevăr nu este.

«Fără de asemenea forme viaţa socială ar fi peste putinţă,» — mi-a zis ea, dar din toate purtările ei se 'nvedera, că bine nu se simte nici ea în mijlocul lumii, în care-şi petrecea viaţa, şi nu părea câtuşi de puţin supărată de a fi dat de cine-va, care-i vorbeşte cu inima deschisă, par'că n'ar fi Doamna ţării.

Cât-va timp în urmă am fost primit în audienţă de către Vodă, care doria să fie informat despre starea, în care se află publicaţiunea documentelor istorice rămase dela Baronul Hurmuzachi. Am vorbit însă mai mult despre starea economică, culturală şi morală a Românilor din monarchia habsburgică, asupra căreia ţinea să fie informat până 'n cele mai mici amănunte.

Mai nainte de a părăsi apoi palatul, am trecut şi pe la Doamna, căreia îi plăcea să stee de vorbă despre toate şi despre nimic.

In urmă Generalul Davila a stăruit să dau lecţiuni la «Asilul Elena Doamna», de care Regina Elisabeta se interesa foarte mult, iar după plecarea mea la Sibiiu veniam din când fie la Bucureşti, fie mai ales la Sinaia, ca să fac dare de seamă despre mersul publicaţiunii documentelor adunate de Baronul Hurmuzachi.

Venia, se înţelege, vorba şi la stările culturale, ba chiar şi la cele politice din Ardeal, şi Regele ne îndemna să stăruim în politica dinastică a lui Şaguna.

Noi, prietenii mei din Sibiiu şi eu, dedeam cu socoteală, că el nu putea să facă altfel şi ste-

team la 'ndoială în ceeace priveşte buna lui credinţă faţă cu curtea din Viena.

Indoiala aceasta a 'ncetat când cu venirea Impăratului Francisc Iosif I în Ardeal, ca să iee parte la manevrele din valea Haţegului. Se zicea adecă cu multă stăruinţă, că cu ocaziunea aceasta Regele Carol I va veni şi el în Ardeal, ca să se întâlnească cu Impăratul.

Eu m'am dus deci la Sinaia, ca să mă încredinţez, dacă ştirea răspândită în coloanele ziarelor maghiare e ori nu întemeiată, şi am fost oprit la masă. In timpul mesei am adus vorba la venirea în Ardeal a «Majestăţii Sale *Regelui nostru*» şi am adăugat:

«Se zice că şi Majestatea Voastră o să veniţi»

«Pentru mine, — a zis Regele Carol zîmbind, — Francisc Iosif nu e Rege, ci Impărat, şi când vreau să mă întâlnesc cu Impăratul, nu mă duc nici la Buda-Pesta, nici în Ardeal, ci fie la Viena, fie în Galiţia, fie la Innsbruck»

«Se poate spune aceasta?» — am întrebat eu.

«Eu ştiu foarte bine, că D-ta eşti şi ziarist,— a răspuns el, — şi nu-ţi spun lucruri, pe care ţiu să nu le afle şi alţii»

Am luat deci în coloanele „*Tribunei*" notiţă despre ceeace mi-a spus Regele.

De oarece s'a făcut mult zgomot împregiurul acestei notiţe şi unii puneau la îndoială exactitatea celor cuprinse în ea, mi s'a trimis vorbă să viu la Bucureşti şi să cer audienţă.

Am făcut-o aceasta şi nu numai că am fost primit, dar ziua următoare ziarele din Bucureşti

au luat notiţă, că am fost primit de către Rege în o mai lungă audienţă.

Aceasta a fost, dacă e vorba, singura audienţă în adevăratul înţeles, pe care am avut-o la Palat. Nici mai nainte, nici mai târziu nu s'a întâmplat nici odată să fiu pus în rândul celor ce au avut onoarea de a fi primiţi fie de către Regele, fie de către Regina. Era un lucru lipsit cu desăvârşire de ori-şi ce importanţă. Nici supus nu le eram, nici în vre-o altfel de legătură cu dânşii nu intrasem, şi mai ales după ce am fost osândit şi am intrat în temniţă îndeosebi Regele Carol avea destule cuvinte de a nu face pe nimeni să creadă, că stau sub înrâurirea lui.

Lucrul de mare însemnătate, asupra căruia vreau să te dumiresc, este că el şi Regina vedeau cu totul altfel fucrurile.

Eu intrasem în temniţă vara, iară toamna (1888) Regele şi Regina, călătorind spre Apus, s'au oprit la Viena şi s'au întâlnit cu Impăratul.

Mă vei crede, dacă-ţi spun, că nu mi-a trecut prin minte gândul că Regele Carol îi va vorbi Impăratului şi despre mine, cetăţeanul monarhiei austro-ungare, pe care judecătorii îl osândiseră în numele lui pentru fapte neiertate.

A doua zi după plecarea din Viena a Regelui Carol soţia mea a fost însă vizitată de către un consilier ministerial, care s'a interesat, cum îi merge şi a'ndemnat-o să adreseze *guvernului* o cerere de graţiare. Soţia mea i-a dat răspunsul, că aşa ceva numai cu autorizaţiune primită de la mine ar putea să facă.

Am fost eu îndemnat să fac cererea.

Acum trebuie să cred, că m'am înşelat presupuind că fie Regele Carol, fie mai ales Regina Elisabeta se va sfii a-i vorbi Impăratului despre noi. Am dat deci răspunsul, că eu toată viaţa mea i-am fost monarchului meu cel mai credincios supus şi astfel sunt gata să-i fac cererea, nu pot însă să-i adresez o cerere guvernului, care poate să facă raport de graţiare şi fără ca să fi primit o cerere.

«Cred că guvernul nu va face raportul fără ca să fi primit cererea», — mi s'a zis.

«Atunci o să mai stau încă vre-o nouă luni, ca să-mi împlinesc anul», — am răspuns eu şi am rămas la Vaţ.

După ce mi-am împlinit anul şi cele două săptămâni pe deasupra, am petrecut câteva săptămâni la Graefenberg, unde bunul meu prieten Dr. Ioan Hosanu a fost timp îndelungat medic al stabilimentului de hidrotherapie înfiinţat de Priesnitz, apoi m'am întors la Sibiiu şi câtva timp în urmă m'am dus la Sinaia, unde am fost oprit la masă.

Se afla, din întâmplare, acolo unul din prietenii de tinereţe ai Regelui Carol, ducele Bernhard de Weimar, dimpreună cu soţia sa, sora Impăraratului Wilhelm II. Prezentându-mă înalţilor săi oaspeţi, Regele m'a 'ndrumat să fac o dare de seamă despre starea în care se află Românii de peste Carpaţi şi despre nedreptăţile ce li se fac atât lor, cât şi Saşilor, care atunci erau aliaţii Românilor în luptele politice.

«Silinţele Impăratului de-a'ndruma guvernul din Budapesta spre o politică mai raţională au rămas până acuma zadarnice»,— a zis Regele Carol, apoi i-a povestit oaspelui său, cum a stăruit pentru graţiarea mea când cu trecerea prin Viena.

«Şi-ţi închipueşti cât de grea trebue să fie poziţiunea Impăratului faţă de d-l Tisza,— a adăugat el:— mi-a făgăduit, că va cere să i se facă raport de graţiare şi n'a 'ndrăsnit să-i vorbească lui Tisza».

«Eu cred, că da»,— am zis eu şi am povestit cele petrecute când cu vorba despre cererea de graţiare.

Abia acum eram pe deplin încredinţat despre intimitatea raporturilor dintre curtea din Viena şi cea din Bucureşti şi despre silinţele celor doi monarchi de a frânge cerbicia oamenilor politici ai Maghiarilor.

LA DOMNEŞTI

I

Iubite Amice,

Am să te dumiresc asupra celor întâmplate când cu zilele trăite de mine'n închisoarea militară din fortul Domneşti.

Mai 'nnainte însă de a o fi făcut aceasta, am să-ţi povestesc o întâmplare petrecută'n timpul copilăriei mele.

Tata, fie iertat, cumpărase o biblie ilustrată, la care ţinea mult. Eu nu ştiam încă să citesc, îmi plăcea însă să frunzăresc prin carte, ca să mă uit la ilustraţiunile cele frumoase. Rîvnind deci la mulţumirea de a le fi făcut şi altor copii parte de plăcerea aceasta, am luat fără de ştirea părinţilor mei cartea, să li-o arăt. Dat apoi jocului, m'am întors fără de ea acasă. Am perdut-o se vede, ori a furat-o vre-unul dintre dracii aceia, destul c'am şi uitat-o.

După câte-va zile tata a cautat cartea şi, supărat că n'o poate găsi m'a întrebat, unde este:

«Nu ştiu!» i-am răspuns eu.

Spuneam adevărul, căci nu ştiam ce s'a făcut cartea şi nu i-o dădusem nimănui. Luat însă de scurt, am mărturisit în cele din urmă, că am luat cartea, ca să li-o arît copiilor din vecini, dar nu mai ştiu ce s'a făcut ea.

Tata era foarte supărat că s'a pierdut biblia cea frumoasă, pe care mai ales de dragul meu o cnmpărase, iar mama, încă mai supărată pentru-că am încercat să scap cu minciuna, stăruia ca tata să-mi tragă o bătaie, pe care să n'o mai uit toată viaţa mea.

«Cu minciună începe copilul,— zicea dînsa — şi cu tălhăria'n drumul mare sfîrşeşte omul în toată firea».

Tata însă, om slab din fire, nu era'n stare să mă bată, a născocit dar altă pedeapsă după părerea lui şi mai aspră.

Intr'un colţ al curţii se aflau coteţele de porci clădite din bârne groase şi acoperite cu şindrilă, De oare-ce porcii erau duşi, ca 'n toate zilele, la baltă, el m'a luat pe sus şi m'a 'nchis într'-unul din coteţe.

Mama a început să plângă. Pedeapsa i se părea aspră, umilitoare, afară din cale nemiloasă încât se temea, ca nu cum-va să-mi perd minţile chinuit de ruşine, de pureci şi de muscărie.

Tata era însă ne'nduplecat şi-a trebuit să treacă un timp oare-care până-ce a ajuns să se moae şi să zică «Destul a fost».

Când au venit să-mi dee drumul, m'au găsit alergând pe sărite de ici până colo, ca să prind muşte, şi săltând de bucurie când reuşiam să iau în palmă câte doue-trei de odată.

Tot cam la fel au fost şi suferinţele, prin care m'au trecut cei ce m'au trimis în încă mai murdara porcărie de la Domneşti.

Petrecusem toată vacanţa mare la Panciu, numai eu singur cu Turcul Ali, pândarul viei, un Albanez credincios, şi munciam câte 12—15 ceasuri pe zi la masa din cerdacul cramei.

In ajunul zilei de Sântă Mărie terminasem, în sfîrşit, sintacsa mea. Mi-am strîns cu toată îngrijirea manuscrisul şi-am împreunat într'un mare pachet notiţele adunate timp de ani îndelungaţi şi cărţile pe care le consultasem. Mai nainte de a începe altă lucrare, am făcut o lungă plimbare de repaos de la Crucea de jos prin Panciu la Crucea de sus şi de acolo la Străoani, de unde m'am întors prin valea Şusiţei, un drum de vre-o opt ceasuri. Obosit de drumul acesta, m'am culcat mai de vreme decât de obiceiu, dar n'am ajuns să aţipesc când am primit o depeşă, în care soţia mea stăruia să nu mai stau, cum fusese vorba, până după Sântă Măria mică, ci să mă întorc fără de 'ntârziere acasă.

Mai erau vre-o două ceasuri până la plecarea din Panciu a trenului. Am adunat dar pe apucate ceea ce puteam să iau cu mine şi am grăbit la gară, de unde am plecat apoi la Mărăşeşti. Aici era o îngrămădire înspăimântătoare: trenuri peste trenuri, militari şi iar militari, lume şi iar lume,

încât mi-a fost peste putinţă să răzbesc la cassa de bilete. Intrând deci trenul de Bucureşti în gară, mi-am luat geanta şi-am sărit pe scara celui mai apropiat vagon. Aşa am rămas până la Bucureşti, stând pe scară, ţinându-mă de mânerul uşii şi purtând în cea-laltă mână geanta. Bilet de drum n'a mai ajuns nimeni să-mi ceară.

Dimineaţa pe la opt am sosit frânt de oboseală acasă.

«Ce-i? — ce s'a întîmplat?» — am întrebat.

«Nimic,» — mi-a răspuns soţia mea. Mi s'a spus, că mâne formează Maiorescu guvernul, dar eu cred, că România declară răsboiul. Aşa ori aşa, e bine să fii acasă».

Pornirea mea firească era să mă culc, în sfîrşit. Nu mai aveam însă în casă decât doue-zeci de lei, iar ziua următoare era sărbătoare. Am luat dar o baie, m'am premenit şi-am alergat la casierul şcolii să-l rog să-mi anticipeze leafa pe August, pe care aveam s'o iau peste câte-va zile.

Am sosit prea târziu. Plecase. După masă m'am dus prea de vreme. Nu era încă venit la biurou. Am aşteptat, m'am dus prin oraş, ca să iau informaţiuni asupra situaţiunii, m'am întors şi iar nu l'am găsit, iar am aşteptat, iar m'am dus în oraş,— tot aşa până pe 'nserate, când m'am întors posomorît acasă.

Am cinat apoi şi am ajuns în cele din urmă să mă pot culca.

«Dar cei două-zeci de lei !?» mă'ntrebă soţia mea.

Cheltuisem din ei stând la o cafenea, un leu şi patru-zeci de bani. I-am dat ei 16 lei şi-am

păstrat la mine restul de doi lei şi şase-zeci de bani.

Cam pe la zece eram culcat, dar nu dormiam încă. Soţia mea veni să-mi spună, că comisarul de poliţie a venit să mă poftească la secţie, ca să-i dau oare-care informaţiuni.

M'am îmbrăcat în pripă, fără-ca să iau cămaşa de zi şi jiletca, şi m'am coborît în sufragerie, unde-mi aveam şi masa de lucru.

L'am găsit pe comisar, un oarecare Tătaru, pare-mi-se, însoţit de doi sergenţi şi de un agent de la «siguranţă», care aduna hârtiile ce se aflau pe masă şi prin sertare.

Soţia mea nu se 'ndoia, că vorba e în adevăr de oarecare informaţiuni. Fusesem însă adeseori insultat pe stradă şi nu mă prea lăsa să umblu singur; mai ales serile, numai însoţit de ea puteam să ies. Ştiindu-mă apoi şi om care nu îşi prea pune pază gurii, a venit şi ea cu mine, ca nu cumva să spun vre-o prostie şi ca să nu mă întorc singur acasă.

La secţie era multă lume, care aştepta să i se iee cuvenitele informaţiuni. Am aşteptat şi-am tot aşteptat şi noi să ne vie râudul. Pe la unspre-zece am rugat-o să se întoarcă acasă. N'a făcut-o însă aceasta decât după-ce unul dintre subcomisari i-a făgăduit, că mă va însoţi el când mă voi întoarce acasă.

Era pe la miezul nopţii când ni s'a spus, că lămuririle avem să le dăm la prefectura capitalei. Ne-am înşirat deci, vre-o două-zeci de inşi, doi câte doi, şi doi sergenţi, unul în frunte

cel-lalt în coadă, ne-au dus pe uliţi mai dosnice la poliţie.

In drum mi s'a întâmplat întâia oară în viaţa mea să intru în conflict cu puterea publică a unui stat, de astă-dată cel român.

Ploase zilele acele şi mai era pe ici pe colo câte o băltoacă. Nimerindu-se una din băltoace în calea noastră, eu am ieşit din şir şi-am ocolit băltoaca pentru-ca să nu stropesc pe cei din apropierea mea.

«Ţine şirul!» — se răsti sergentul din dosul nostru.

Eu mă'ntorsei zâmbind spre el.

«Nici unul dintre marile interese ale patriei nu cere să bălăcim prin băltoace»,— îi zisei.

„Ţine-ţi gura, că te umflu», strigă dânsul scos din sărite.

Gândindu-mă la poveţele înţelepte ale soţiei mele, am şi tăcut, dar peste cât-va timp am dat peste un şanţ de canalizare, care ne tăia drumul şi coloana întreagă a trecut pe trotoar.

«Ţine-ţi şirul, Domnilor, că se prăbuşeşte patria, dacă vă abateţi din drum.», strigai eu pornit pe râs.

Paznicul bunei rânduieli cetăţeneşti iar îşi perdù sărita.

«Dă 'nainte, dă 'nainte!—grăi dânsul.— Moşul acela obraznic nu ştie ce-l aşteaptă la prefectură!»

Avea toată dreptatea. Nu ştiam eu. Nu ştia însă nici el. Nu ştia nimeni. Işi perduseră cu toţii capul.

Comisari, subcomisari, sergenţi, geandarmi,

agenţi secreţi, aduceau mereu fel de fel de oameni, bărbaţi, femei, băeţi şi fete, de prin toate mahalalele, încât biurourile, gangurile, pivniţele şi curţile poliţiei nu-i mai încăpeau şi pretutindenia lumea se îmbrância, striga, ţipa, plângea pe bocite ca la poarta iadului, iar despre bulevard şi despre biserica Zlătarilor răsunau mereu strigătele mulţimii ameţite de vorbărie, — când «ura!», când «huideo!» — încât te aşteptai în fie-care clipă să dea năvală în curtea Prefecturii şi să facă vârsare de sânge.

Pe noi ne-au vîrît într'un biurou plin de nu mai puteai să răsufli'n el.

«Aici să aştepţi, — răcnì sergentul ştiut. — O să vie d-l inspector, ca să-ţi ceară socoteală».

Am stat însă aşa tescuiţi, în picioare, răzămându-ne unul de altul, până pela două după miezul nopţii fără ca să fi venit domnul inspector, care avea altă treabă. In sfârşit ni s'a spus, că noi nici nu aici, ci'n curtea din faţa căzărmii de geandarmi avem să aşteptăm. Am şi fost apoi duşi acolo.

Mă ştii, iubite amice, că am oarecare măestrie în ale scrierii; nu mă sîmt însă destoinic a te face să-ţi închipueşti cele ce se petreceau în faţa mea.

Era a doua noapte, în care nu dormisem, alergasem mult şi pe la Panciu, şi pe la Bucureşti, mă canonisem ca vai de mine pe scara vagonului: mă sîmţiam cu toate aceste înviorat şi cuprins de o veselie oarecum nebunatică.

La intrarea căzărmii se afla un maior cu faţa

rasă, om cu mutră de babă sulemenită, care făcea cu gesturi teatrale onorurile primirii şi distribuia lumea 'ngrămădită în faţa lui poftind pe unii să intre şi trimiţând pe alţii să fie duşi la cutare ori cutare hotel, la cutare ori cutare cazarmă, pe fiecare cum i se părea mai potrivit.

Eu, după o îndelungată aşteptare, am fost pus în rîndul celor vrednici de întrare.

Ar şi fi fost păcat să nu mi se arăte cele ce mi-au văzut aici ochii.

Intr'o sală mare şi destul de bine luminată se, aflau o mulţime de paturi, în care zăceau răpuşi de somn mai fericiţii, care întraseră la 'nceput, şi ei însă unii peste alţii, câte trei-patru într'un pat îngust. Cei intraţi mai târziu stăteau în picioare printre paturi răzămându-se fie-care de ce putea, mai de perete, mai de vre-un pat, unii căscând, alţii stând buimaci de vorbă, iar alţii dormind de a'npicioarele, toţi dăbălaţi şi galbeni la faţă. Fel de fel de oameni, între care şi câţi-va foşti elevi ai mei, care-şi făcură drum spre mine când mă zăriră.

Cuprinzându-le toate aceste într'o singură icoană viuă, eu începui să rîd cu hohote cum tu mă ştii răzând când mi se pune câte ce-va de a curmîzisa'n cap.

«Domnule Profesor! — strigă cuprins de spaimă unul dintre băieţi, un Evreu deştept, — stepăneşte-te, că ai s'o paţi!»

«Dă-i dracului, —î răspunsei eu.— Par'că mai e cine-va, care ştie unde-i stă capul, ca să mă întrebe de ce rîd!?»

Cei de dimpregiur se uitară cu uimire la mine, şi unii dintre dînşii se depărtară pentru-ca nu cum-va să pată şi ei ce voi fi păţind eu.

Vei înţelege, că iar n'am păţit nimic — afară de cele păţite pe urma altora din păcatele mele.

Pe la cinci am fost, în sfîrşit, aruncaţi claie peste grămadă într'unul din automobilele ce făceau, cum se zice, «navetă» între Prefectură şi gara Cotroceni, de unde pleca trenul la Domneşti.

Pe drum am avut parte să văd cele dântâiu semne de răsboiu: treceam pe ici pe colo prin lumina reflectoarelor îndreptate spre cer, ca să-i caute pe afurisiţii de Nemţi veniţi să-şi arunce bombele asupra cetăţenilor pacinici.

Iar nu mi-am putut stăpânì rîsul.

«Caraghioşii naibii! — am zis, — dar tocmai cu reflectoarele lor îi călăuzesc pe aruncătorii de bombe».

Şi de data aceasta oamenii se mai depărtară de la mine, ba primii şi câte-va ghionturi în coaste.

La Cotroceni am fost învagonaţi, şi prin crepetul zorilor de zi ne-au descărcat şi ne au coborît în cazamatele fortului, unde nu era nimic pregătit pentru adăpostirea noastră.

Intraţi pe poarta cea mare a fortului, am dat în o lărgime, din care se deschideau doue ganguri, unul la dreapta, altul la stânga, şi lumea s'a revărsat pe'mbrâncite în ele. Eu am fost dus de puhoiul viu la stînga, unde peste puţin mă pomenii faţă 'n faţă cu Sergies, patronul tipografiei n care se tipărise *«Ziua»*, un Neamţ cam cocoşat, dar om cu multă vlagă.

«Fă-mă, mamă, cu noroc' şi-aruncă-me apoi în foc!»— zisei eu.

Il ştiam adecă pe Sergies încă din timpul colaborării mele la înfiinţarea «*Minervei*», în tipografia căreia conducea maşinile şi-l ştiam om inimos, care credea că e ce-va de capul meu, şi ţinea la mine mai ales după-ce fusesem şi director al ziarului «*Ziua*».

«A! — strigai eu. — Iată şi Sergies».

El remase într'un fel de aiurire.

«Cum!? — grăi. — Şi D-ta!? — până chiar şi D-ta!? — Se poate! — Oamenii aceştia au nebunit. — Îmi pare bine! — Foarte bine-mi pare că te'ntâlnesc! Să vii cu noi. Am sosit aici între cei dântei, pe'nserate, şi-am putut să ne găsim cea mai bună dintre săli. Uite la mine: mi-am şi făcut somnul».

Mă bucuram şi eu, c'am dat de un om, pe care mă pot răzăma.

«Pureci sunt?» — îl întrebai.

«Pureci? — Da! — răspunse el. — Da'n celelalte săli, unde, — îţi spun eu! — sunt chiar mai mulţi».

«Dar muscărie?»

«Multă ca pretutindeni, — dar lampă n'avem, iar la 'ntunerec muştele se adună pe tavan şi nu sunt supărătoare».

.«Păduchi de lemn?»

«Pare-mi-se că tot puţini, — mă'ncredinţă dinsul. — Până ieri au stat înse arestaţi militari în sală şi-au lăsat în urma lor fel de fel de alţi păduchi. — Grija mea însă! Eu sunt ciuma pă-

duchilor şi sfîrşesc iute cu ei. Lucrul de căpetenie e, că suntem uol între noi, numai oameni de înţelegere. S'a străcurat, ce-i drept, printre noi şi căte o lichea, câte un pungaş, câte un spion, dar o să le facem vânt».

Am întrat cu gândul împăcat în o sală lungă de vre-o zece şi lată de vre-o şase metri : în fund doue ferestri cu zăbrele groase, iar la dreapta şi la stânga câte un pat aşa zis comun, scânduri, pe care dormiau câte 25-30 de oameni, unii horcâind, alţii resuflând pe şuierate.

«Asta-i sala D-tale?» îl intrebai eu zîmbind.

«O să le vezi pe cele-lalte, — răspunse el. — Nu te uita la porcii aceştia, care dorm ca beţivii. Au sosit după miezul nopţii şi sunt căzuţi în primul somn. — Haid! — urmă apoi ducându-se la unul dintre fericiţii căzuţi în somn. — La o parte! — Loc pentru d-l Slavíci!»

Mi-a şi făcut loc larg de puteam să mă răsfăţ.

Răsuflai uşurat, mă desculţai ca să-mi pun ghetele căpătâiu, îmi desbrăcai haina, un sacou, de postav groscior, ca să mă acoper, şi intrai în rândul fericiţilor.

«Iţi mulţumesc ţie, Doamne, c'am ajuns, în sfârşit, să-mi mai întind oasele.» am zis pe suspinate şi chiar mai curând de cât de obiceiu, am fost răpus de mult doritul somn.

Era atât de bine acolo pe acele scânduri de brad, căci bradul e lemn moale.

Mă vor fi durut, nu-i vorba, pe ici pe colo coastele, mă vor fi pişcat muştele neastâmpărate,

vor fi hrănit sugându-mi sângele pureci şi păduchi de tot felul, voi fi răsuflat greu de tot în aierul îmbâcsit, dar toate acestea nu mi-au stricat somnul, nici nu mi-au turburat visurile.

Aşi fi dus-o toată ziua aşa, dar cam pe la opt a venit Sergies să mă scoale. Trebuia să ne punem pe două rânduri, ca să fim număraţi şi să ni se dee cuvenitul codru de pâne.

Deşteptat, am deschis ochii şi m'am uitat voios împregiurul meu.

Mă simţiam bine, de tot bine, ca tot omul luat la goană după-ce-a ajuns, în sfârşit, să răsufle şi să se mai întrămeze.

După-ce s'a citit apelul nominal, mi-am luat codrul de pâne şi m'am dus la cişmea, ca să-mi stâmpăr foamea şi setea. Nici odată n'aşi fi crezut că e atât de dulce hrană pânea uscată şi muiată în apă proaspătă, şi abia acum am fost cuprins de adâncă 'ntristare.

«Ce-i ! ? — îmi zise Sergies. — Dă-le dracului toate. O să treacă şi aceste. Inimă rea să nu-ţi faci ! Un om ca d-ta trece nepăsător prin toate».

«Nu e vorba de mine ! — îl încredinţai — Mie în adevăr puţin îmi pasă. Mă simt bine şi aici. Mă gândesc însă la durerile copiilor mei şi la îngrijarea soţiei mele, muceniţa, care a suferit şi are să mai sufere atât de multe pe urma păcatelor mele. Nu ştie, sărmana, ce m'am făcut, unde mă aflu şi ce are să se aleagă de mine.»

«Să-i trimitem un bileţel,» — stărui dânsul.

«De aici ? Cum să-l trimitem ? E peste putinţă»

Sergies băgă mâna în buzunarul pantalonilor,

scoase câte-va »piese» şi le zângăni în palmă, apoi se apropie de mine.

«In România nu e nimic peste putinţă! — îmi şopti el la ureche.—Scrie biletul şi să nu-mi mai zici Sergies, dacă nu-l primeşte Doamna Slavici încă mai nainte de a se fi înserat.»

Mi-a dat apoi un creion, a rupt o foaie din carnetul său, şi m'am ascuns într'un colţ al gangului, unde-am scris în pripă:

«Să nu fii, dragă, îngrijată. Mă aflu la fortul Domneşti, pe care-l ştii din plimbările noastre. E bine aici, aier curat, lumină multă, verdeaţă giur împregiur şi mulţi oameni cum se cade, între care şi Sergies, care poartă grijă de mine. Voi ajutaţi-vă cum puteţi şi cu mine nu vă mai bateţi capul.»

Cu toată dragostea,

II.

Iubite Amice,

Te rog să mă ierţi, dacă 'ncep spuindu-ţi lucruri, despre care, mai ales după părerea mea, nici pe şoptite n'are să se vorbească. Am stăruit adecă şi stărui şi acum în gândul, că acolo, unde e inimă curată, e şi gând curat, şi mână curată şi obraz curat şi gura curată ; numai cu cea mai adâncă scârbă sunt deci în stare să vorbesc despre murdării nepotrivite cu firea omenească. Nu-mi rămâne însă decât să-mi fac mie însu-mi silă spuindu-ţi ceeace trebue neapărat să ştii, dacă e vorba să fii bine dumirit asupra oamenilor, în mijlocul cărora mi-am petrecut viaţa

Luând bileţelul scris de mine, Sergies s'a dus să facă ceea ce ştia dânsul pentru ca adresata să-l primească cât mai curând.

«Sergies, — i-am zis după-ce s'a întors iar la mine, — aşi vrea să fac ceva.»

El mi s'a uitat în ochi şi m'a înţeles — cum mă vei fi înţeles fără'ndoială şi tu.

«Să vii cu mine, — a grăit pornind spre ca-

pătul lungului şir de ferestri. E bine, destul de bine, — ce-i drept, oare-care murdărie, dar cu aşa ceva suntem deprinşi de prin gări, de pe la restaurante, de pe la judecătorii, de pe la şcoli, — peste tot de pe la localuri publice».

El nu spunea adevărul: ceea ce mi-a fost dat să văd aici nu mai văzusem nicăiri, ba nici că-mi închipuisem că era cu putinţă.

Am fost poftit să intru în o încăpere largă şi luminoasă, pardosită cu ţement şi văruită de curând.

La dreapta erau aşezate bine-ştiutele hărdae — încă nedeşertate, iar la stânga se afla un fel de prispă lată — tot în ţement, în care se deschideau în şir bine măsurat opt găuri, deasupra cărora şedeau pe vine opt oameni. In faţa lor, între prispă şi hărdae, steteau alţi câţi-va făcându-şi treaba mică. Capetele oamenilor erau pirdute în roiurile de muscărie, pe jos era baltă, printre picioarele oamenilor se tărau nişte vermi cu coada lungă, iar pereţii cei de curând văruiţi erau plini de urmele degetelor şterse de ei.

M'am retras sguduit de răsvrătire sufletească.

Incă din timpul copilăriei mi se 'nfipsese în minte gândul, că are omul să-şi satisfacă pe cât se poate de regulat trebuinţele trupeşti, nu însă fără de sfială — ca dobitoacele şi fiarele, — ci retras unde nu-l văd alţii. In timpul acum nu tocmai scurtei mele vieţi m'am dumirit apoi, că una dintre deosebirile dintre om şi animale e simţământul de pudoare şi că omul, care a perdut pudoarea, încât nu se mai ruşinează, e des-

brăcat de firea omenească, căzut în rândul animalelor, capabil, după împrejurări, de ori-şi-ce neomenie. Văzând deci cele ce se petreceau în faţa mea, îmi era ruşine că sunt om.

«Ce e ?» — mă 'ntrebă Sergies.

«E oare cu putinţă să mă bag între atâţia, — i-am răspuns. — Aştept să scape şi sâ iasă ceilalţi.»

«Aidadee ! — grăi dânsul. — Sunt aici peste trei sute de oameni, care n'au altă treabă, şi zădarnică o să-ţi rămâie aşteptarea.»

Zădarnică a şi fost. Nu mi-a rămas în cele din urmă decât să mă 'njosesc şi eu lepădându-mă de firea omenească.

Aceasta a fost cea mat aspră parte a pedepsei ce am suferit. Multe s'ar putea zice pentru desvinovăţirea celor ce au croit-o ; rămâne însă mai presus de orice îndoială, c'a fost o mişelie de a mă trimite acolo pe mine, omul de şapte-zeci de ani, care a muncit mult în viaţa lui fără ca să fi perdut fie măcar şi numai pe o clipă din vedere curăţia sufletului şi demnitatea omenească.

Am suferit-o însă şi aceasta mărginindu-mă să zic : «Să le fie de bine !»

Toate celelalte erau bune.

Două zile în urmă Sergies a făcut ce-a făcut şi mi-a adus de undeva o saltea de paie, minunată saltea. N'am ajuns însă să mă culc pe ea, căci în timpul plimbării noastre prin curte a furat-o cineva. Sergies mi-a dat apoi o rogojină, minunată şi asta, iar ziua următoare a pus mâna pe altă saltea, ba mi-a furat de unde-va şi-o

perină umplută cu paie. Pe la sfârşitul săptămânii aveam chiar şi pătură, ca să nu mă mai acopăr cu haina mea.

«Bine-cuvântat să fie bacşişul, că toate se găsesc!» — zicea Neamţul meu.

Bine şi din ce în ce mai bine o duceam cu de ale mâncării: azi borş cu fasole, mâne cartofi cu borş, poimâne varză acră fără borş şi iar d'a capo. Suferiam, ce-i drept, de o boală veche, şi medicii mă opriseră să mânânc fasole ori varză. Nici nu mâncasem în timpul celor din urmă vre-o zece ani. Cu atât mai cu poftă mâncam acum— şi mă sîmţiam sănătos tun.

Plutonierul apoi, după toate semnele Ţigan, făcea, aşa mai cu perdea, comerciu cu lapte, cu unt, cu brânză, cu fel de fel de fructe, cu ouă. Toate se găsiau, dacă le plătiai bine. Sergies mi-a mijlocit un împrumut de 40 lei şi — traiu ca la Domneşti.

Era pe timpul, când oştirile române înaintau vertiginos în Ardeal, şi comandantul fortului venia să ne pună pe două rânduri şi să ne facă împărtăşiri despre cele petrecute pe câmpul de răsboiu.

Comandantul acesta, Maiorul Angheleanu, un om oacheş ca un Ţigan de cea mai curată rasă, ţanţoş, vorbăreţ şi lăudăros, ne spunea mereu că el e om de rară bunătate, şi se sîmţia ridicat în slava cerului când lumea se aduna împregiurul lui şi i se uita în gură. Eu, om mai bătrân, nu prea puneam temeiu pe spusele lui şi steteam

mai la o parte, ceea ce după toate semnele îl jignea.

«Dar D-ta, — mi-a zis el într'un rând. — ce stai aşa răsleţ! ?»

«Sunt solist şi nu fac parte din cor, — i-am răspuns, — ascult mai bine de la oare-care depărtare.»

Prieteni buni nu fuseserăm noi nici pân'atunci, dar nici de aci înainte nu ne-am făcut.

Câte-va zile în urmă am fost puşi iar pe două rânduri şi comandantul a venit să ne spună, că D-l Ionel Brătianu l'a însărcinat să ne trateze, drept dovadă că Românii sunt popor civilizat, cu cea mai mare bunăvoinţă. Ca să facă apoi începutul, a trecut «prin faţa frontului» oprindu-se la cei ce aveau să facă vre-o reclamaţiune ori să se plângă de vre-un neajuns.

Eu o singură plângere aşi fi avut să-i fac. O ştii care. Era înse un lucru, despre care nu se putea vorbi în auzul unui atât de mare număr de oameni, care nu se plângeau şi ei de el. Celelalte toate erau bune: mâncârica bine aleasă şi gătită cu'ngrijire, apă curată şi proaspătă, culcuş minunat, pe care avea fie-care dreptul să şi-l aştearnă, lărgime multă, iar cele-lalte veniau ele de ele ca urmări fireşti ale bacşişului prescris de obiceiul pământului. M'am retras dar şi acum la o parte şi m'am aşezat pe o laiţă de lângă perete.

Plutonierul, azi locotent la Jilava, zis şi «Fiertură», se repezi la mine.

«Cum îndrăzneşti să şezi în faţa domnului maior!?» se răstì el la mine.

Mă uitai lung în ochii lui cei negri.

Maiorul trecuse înainte şi se afla departe.

«Nu în faţa, ci'n dosul d-lui Maior mă aflu»,— îi zisei înveselit.

«Iţi mai şi umblă gura!?»—strigă plutonierul gata de a mă înşfăca.

Sergies, care se afla'n apropiere şi-şi avea daraverile cu el, i se puse'n cale.

«Stai, omule,—îi zise,—că tu nu ştii, cine e bătrânul acesta!»

«Bătrân o fi,—răspunse Ţiganul, care nu era prost, — dar dacă şi om de treabă ar fi, nu l'ar fi trimis stăpânirea aici».

Cu toate aceste el nu m'a mai supărat—după-ce Sergies i-a dat şi alte lămuriri mai positive.

Aceasta a fost cea din urmă din supărările ce-am avut la Domneşti: de aici înainte tot bine şi numai bine.

Zicea Sergies şi mai ziceau şi alţii, că sunt între noi şi lichele, pungaşi ori spioni, care trag cu urechea şi spun chiar şi ceea ce n'au auzit ca să se pună bine cu «zbirii»;—eu n'am cercetat însă, dacă e ori nu adevărat aceasta; mie toţi îmi erău tovarăşi de suferinţe, care aveau deopotrivă dreptul de a cere să-mi dau silinţa de a le face suportabilă viaţa şi astfel cu toţii mă potriviam.

Unul singur a fost, care n'a stat nici-o dată de vorbă cu mine.

Erau acolo mai mulţi preoţi catolici, între care

canonicul Auner, între altele şi coleg al meu la şcoala evanghelică, Părintele Giamurov, un om cu cultură întinsă, şi alţi câţi-va, cu care era o plăcere să stai de vorbă. Părintele Bălan, parochul bisericii române greco-catolice fugea însă de mine ca dracul de tămâie. Ceilalţi toţi eram puşcăriaşi cinstiţi, iară eu, aici ca pretutindeni om al bunei rînduieli, ţineam ca nici pe Părintele Bălan, mai ales pe el, să nu-l supăr. De dragul lui aşi fi fost în stare să plec de la Domneşti şi să mă întorc acasă.

Cu toate aceste, într'una din zile ne-am pomenit cu Bolentinul distribuitor, care tot cu gesturi teatrale s'a pus să ne cearnă şi să despartă bobul curat de neghină şi de ciuruc.

După-ce a constatat, cine are şi cine nu are «*fişă*», a trimis pe unii acasă, pe alţii la Luvru ori în Ialomiţa, iar pe cei rămaşi i-a împărţit după mutră, după'mbrăcăminte şi după alte semne ştiute de dînsul în doaue categorii, oi şi capre, oile pe coridorul de la dreapta, iar caprele pe cel de la stînga.

Eu am fost pus între oi şi astfel m'am despărţit de Sergies al meu, care a rămas între capre.

Era aceasta o mare nedreptate, dar nu cea dânteiu dintre cele ce mi se făcuseră, şi Bolentinul fără-ca să-şi dee seamă mi-a făcut parte şi de cuvenita mângâiere. Intre oi se afla adeca şi Braunsdörfer, bine ştiutul berar cu obrajii'nbujoraţi şi cu pântecele deplin rotungit, un om de o veselie neistovită, pe care eu nu-l cunoscusem mai nainte, care era însă prieten al unuia

pintre ginerii mei şi avea doaue fete foarte frumoase, care îmi fuseseră eleve.

«Bravo! — strigă Neamţul.—Să te ţii de mine!»

M'am şi ţinut şi n'am avut să mă căiesc.

Ni s'a făcut rost de paturi individuale cu saltea, cu perină, cu pătură, ba până chiar şi cu cerceaf pentru fie-care.

Işi aşternea tot omul patul, măturam cu rîndul, spălam farfuria şi tacâmurile. Pe mine Iohan al meu numai rar mă lăsa să le fac aceste.

Erau adecă mai ales între oi mulţi oameni cu dare de mână ca Inginerul Eminger, ginerele fabricantului Haug, Dr. Linde, proprietarul fabricei de Blaugas, *F. Kirchen,* director la «Steaua Română», Iuliu Pop, directorul ziarului «*Bukarester Tagblat*», care-mi fusese coleg la «*Asılul Elena Doamna*», unul dintre fraţii von Engebrechten, August, pielarul Liechtental, fabricantul de mobilă Pranger şi mulţi alţi oameni, cu care puteai să petreci oare plăcute. Aceştia, vre-o doaue sute de înşi, s'au cotisat şi au ales un comitet, care'n runte cu Eminger a luat asupra sa sarcina purtării de grijă pentru hrană. S'a înfiinţat sub conducerea harnicilor şi pricepuţilor fraţi Zografi o cantină, unde putea ori-şi-cine să găsească cu preţurile de piaţă unt, brânză, măsline, fructe, oue fierte, tutun, ţigări, foiţe, chibrituri... Acelora, care îi făceau comitetului declaruţiunea că sunt ipsiţi de mijloace, li se distribuia dimineţile câte o ceaşcă de lapte.

Cei cotisaţi primiau pentru 2 lei 80 bani: dimineaţa ceaiu, ceaiu cu lapte ori cafea cu lapte,

fie-care cum voia şi cât putea să consume, la prânz supă, un fel de mâncare cu carne şi fructe, de obiceiu struguri.

Şeful şospodăriei era marele maiestru în ale mesei Braunsdörfer, care ştia să aleagă şi să alcătuiască listele de bucate, iar bucătar luase comitetul pe unul de la vagonul restaurant al companiei internaţionale, tot mare maiestru şi el într'ale lui. Chelneri erau destui intre noi puşcăriaşii improvisaţi, şi în rîndul lor întrase şi nepreţuitul negru Bob Hopkins, care servia cu multă îndemănătăcie şi ne distra cu mutrele şi cu ne'ntrecutele lui glume.

Să tot trăieşti pe la Domneşti.

Mai ales eu puteam să uit, că mă aflu'n puşcărie.

Acela, care făcea împărţirea bunătăţilor, era Braunsdörfer al meu, care-mi punea mereu bucăţica bună la o parte şi-i trimitea şi azi, şi mâne, câte unul din rîndaşii lui, ca să-mi facă servicii.

«Dar cei necotisaţi?» — vei fi întrebând tu. Aceştia aveau la 'ndemână cantina şi se hrăniau de la cazan, unde găsiau din belşug mâncare gătită 'n vase curate sub purtarea de grijă a lui Braunsdörfer şi a bucătarului, care-şi avea maşina alăturea cu cazanul.

Dimineţile ne sculam pe la şapte şi treceam rînduri-rînduri în lavabou, ca să ne spălăm.

Imbrăcaţi apoi, ne puneam pe doaue rînduri, ca să fim număraţi.

Trecuţi odată prin aceasta, vre-unul dintre profesorii de gimnastică îşi aduna clienţii, câte

o sută şi mai mulţi, ca să facă timp de cel puţin un ceas gimnastică împreună: una-doaue, una-doaue, sus, jos! — toţi desbrăcaţi în cămaşă, unii chiar goi până la brâu.

Şefii de cor îşi adunau apoi cântăreţii şi-i grupau după cum se cuvine, ca să se distreze şi să distreze şi pe alţii. Şi aici tot Bob Hopkins era unul dintre cei mai zeloşi, ba ne dedea pe ici pe colo şi câte o reprezentaţiune în toată regula.

Dăduse bunul Dumnezeu un frumos început de toamnă, iar bunul nostru comandant ne dedea şi el voie, ca să ne plimbăm după prânz timp de câte-va ceasuri prin şanţul de dimpregiurul fortului, sub ochii neadormitelor sentinele. Era lumină, iarbă verde, adiere dulce, bine, de tot bine. Un singur lucru mă mai umplea de amărîciune. Il ştii care. Mă furişam câte-odată într'un colţ mai adăpostit, unde nu mă vede nimeni, dar, când era să fie, striga sentinela de sus «Ce vrei să faci acolo, Domnule!? Se poate?!»

De! ce să fac? — Ziceam iar: «Să le fie de bine» şi mă 'npăcam şi cu aceasta.

Toate sunt însă în lumea aceasta trecătoare.

Au urmat zilele de la Turtucaia, cele de la Petrojeni, de la Sibiiu şi din Valea Oltului. Sprâncenele bunului Maior Angheleanu au început să se încreţească, şi bine ştiuta bunătate a slăbit. Erau acolo pe coridoarele acele lungi şi câteva gherle strâmte, în care nici odată rază de soare nu pătrunde şi apa curge mereu pe pereţi. Acelea nu erau nici ele făcute, ca să stee vecinic goale. Iară Sergies ştia ce zice când spunea, că se

găsesc printre noi oameni, care trag cu urechea şi spun pe şoptite chiar şi ceea ce n'au auzit. Au început dar să intre în găurile acelea azi unul pe trei zile, mâne altul pe şapte, ba Eminger avut parte chiar de şapte-spre-zece. S'a desfiinţat apoi şi comitetul, au fost confiscate maşina de bucate şi vasele de bucătărie, s'a 'nchis cantina, au încetat exerciţiile gimnastice, corurile şi plimbările, au fost strânşi toţi banii de prin buzunarele arestaţilor, — zile de tot grele au urmat la Domneşti.

Pe mine m'a ferit Dumnezeu de zilele aceste. Sunt puţine amăruntele urâte ale icoanei rămase în sufletul meu pe urma zilelor petrecute la Domneşti.

«Pe două rânduri!»

Mă trecea un fel de fior când îmi sunau în ureche vorbele aceste.

«Pe două rânduri», că se face apelul, «pe două rânduri» că se distribue pânea, «pe două rânduri» la cafea, la prânz. la cină, «pe două rânduri» că vine fie Maiorul, fie Bolintinul, fie vre-un Rafail, fie alt-cineva, care are să ne spună ceva.

Şi de supărarea aceasta mă scăpa însă de cele mai multe ori fie Sergies, fie Braunsdörfer, care strigau pentru mine «Aici!», «Present!»

Un singur lucru a fost, de care n'a putut nimeni să mă scape. Il ştii care este. De câte ori îmi aduc aminte de aceasta, iar mi-e ruşine că sunt om şi Român şi-i mulţumesc lui Dumnezeu că nu sunt deopotrivă cu cei ce m'au înjosit ţiindu-mă timp atât de îndelungat la Domneşti.

Vei fi, poate, de părerea că n'ar trebui să mai stărui asupra acestui amănunt. Eu ţin, din contra, să te 'ncredinţez, că aceasta e cea mai caracteristică dintre notele societăţii alcătuite de cei ce m'au trimis la Domneşti, o notă, fără de care n'ai putea să-ţi faci o idee exactă despre viaţa lor sufletească,

III.

Iubite Amice,

Urmează să-ţi spun, cum am scăpat de la Domneşti chiar în ajunul înăspririi *„regimului"*.

Mai nainte de a o face aceasta, am să-ţi înfăţişez în trăsături date 'n graba câte-va amănunte din icoana timpului, ceea ce te va ajuta să'nţelegi multe de altminteri neînţelese.

Una din cele mai iubite eleve ale mele, Aneta Georgescu, fiica unui inginer agricol, care timp mai îndelungat a fost funcţionar al Academiei Române, venia, când ne aflam la Măgurele, din când în când pe la noi, unde stetea timp de mai multe zile. Fată cu deosebire deșteaptă şi de o fire voioasă, ea mai stătuse câţi-va ani la Viena în pensionatul călugăriţelor *„Sacre Coeur"* şi luase acolo timp îndelungat lecţiuni de pian cu vestitul Reinhold, încât era o artistă în toată puterea cuvântului. Singură la părinţi, ea era cam răsfăţată şi excentrică, dar de o rară severitate în ceea ce priveşte vederile morale, și societatea ei era nu numai plăcută pentru soția

mea şi pentru mine, ci totodată şi priincioasă pentru fiicele noastre, dintre care cea mai mare, Lavinia, cu câţi-va ani mai tânără, o ştia încă din timpul când se aflau împreună la Bucureşti în pensionatul D-nei Elisa Manliu.

«Păcat ar fi, — ziceam noi, — ca asemenea giuvaer de fată să cadă pe mâna vre-unui pagiu de Bucureşti ori pe a vre-unuia dintre sleiţii», după care tatăl ei, căruia dânsa îi zicea Hagi Tudose, umbla mereu s'o mărite.

Căutam deci, soţia mea şi eu mereu printre tinerii mai serioşi, pe care-i ştiam, vre-unul vrednic de dânsa. Lucrul nu ne părea greu, căci ea mai era şi o blondă frumoasă şi putea să aducă zestre de câte-va sute de mii. Zadarnice ne erau însă toase silinţele, căci ea, cam bătrăioară acum, ţinea strună, că tinerii români sunt nişte netrebnici şi că ea, fată bogată, n'are nevoie să se mărite.

In timpul expoziţiunii de la 1906 ne-am pomenit deodată cu ea scoasă dintr'ale ei.

«Am înebunit, Papa Slavici,— mi-a zis,— şi nu mai ştiu ce să mă fac. Vino cu mine la expoziţiune, ca să ţi-l arăt, să stai de vorbă cu el şi să-mi spui, ce zici, să-mi dai sfat. Vino : mai mult nu cere să-ţi spun.

M'am dus, şi pe alea de sus, în dreptul bisericii *Cuţitul de argint*, ne aştepta un căpitan de roşiori, Constantin Crăiniceanu, fiul vestitului general. Om de statură mijlocie, cam colţat şi cu umerii obrazului ieşiţi, căpitanul mai era şi slab, numai oase şi piele veştedă întinsă peste ele.

Eram uimit, cum a putut Aneta să prindă slăbiciune pentru asemenea om. După-ce m'am uitat însă mai cu dinadins în ochii lui, după-ce am văzut rara dinstincţiune a 'nfăţişării lui şi mai ales după ce am intrat în vorbă cu el, cu totui alt simţământ m'a cuprins.

«Nenorocita noastră de Anetă! — mi-am zis.— De ăsta nu mai scapă».

Nici n'au scăpat nici ea de el, nici el de ea.

Nu voiau odată cu capul să ştie despre căsătoria lor nici inginerul Georgescu, nici generalul Crăiniceanu; ţineau însă căpitanul la Aneta şi Aneta la căpitan şi după îndelungatele stăruinţe ale soţiei mele şi ale mele, prietenul nostru Georgescu şi-a dat învoirea pentru căsătorie.

Ţi le spun acestea pentrucă, dacă nu le-ai şti, multe din cele petrecute ţi s'ar părea de neînţeles.

Căpitanul Constantin Crăiniceanu s'au «Tanţilichi», cum îi zicea Aneta, era nu numai inteligenţă de o superioritate excepţională, oştean în puterea cuvântului şi om cu o rară cultură generală, ci totodată şi caracter cumpenit şi neîndupleeat. Mai fusese apoi ataşat militar, trăia'n aşa zisele cercuri înalte şi cunoştea din propria sa intuiţiune lumea cea mare.

Chiar de la început ne-am simţit sufleteşte apropiaţi, şi poate că n'aşi fi trecut nici pe la Domneşti nici pe la Văcăreşti, dacă n'ar fi fost la mijloc şi această apropiere sufletească.

Eram, înainte de toate, amândoi de părerea, că întreaga expoziţiune e mai mult o spoială pentru amăgirea celor lipsiţi de judecată şi că oamenii

noştri publici se pricep de minune la punere'n scenă aşezându-le toate pe minciună şi amăgindu-se adese-ori şi pe sine înşi-şi prin aparenţele ce produc. El mai era apoi scârbit de decadenţa morală a societăţii noastre, ceea ce-mi reamintea pe Eminescu cu «pătura superpusă» a lui.

S'a mai întâmplat, că unii dintre ţăranii veniţi de peste Carpaţi la expoziţiune, mâhniţi de cele ce văzuseră, au făcut o plimbare prin satele de prin apropierea Bucureştilor. Ei s'au întors uluiţi, şi mai unul, mai altul dintre dânşii, mi-a făcut imputarea, că'n coloanele «*Tribunei*» din Sibiiu şi'n ale celei din Arad, i'am amăgit spuind mereu, că pentru toţi Românii soarele la Bucureşti răsare.

«Adevărul e,— ziceau dânşii,— că noi stăm în toate privinţele mai bine decât fraţii noştri din România».

Căpitanul era şi el de aceea-şi părere. Trebuia deci să-l dumiresc asupra înţelesului, în care am zis eu, că pentru toţi Românii soarele la Bucureşti răsare.

E lucru netăgăduit de nimeni, că direcţiunea culturii moderne a Românilor e dată din Ardeal, de unde au venit primii dascăli români pe la începutul secolului XIX. Sub înrâurirea bizantină şi sub cea franceză «*pătura superpusă*» din România încetul cu încetul iar s'a depărtat de massele mari ale poporului şi mai ales de Românii de peste Carpaţi. Mulţi îşi închipuiau dar, că tot din Ardeal se va restabili din nou unitatea culturală. Acestora le răspundeam eu spuind, că

pentru toţi Românii soarele la Bucureşti răsare. Nu le rămâne celorlalţi Români decât să primească cultura în formele stabilite la Bucureşti,

«Care va să zică,—a'ntâmpinat căpitanul,—după părerea D-tale, Românii de peste Carpaţi au să primească toată corupţiunea bucureşteană».

«Nu au s'o primească,—i-am răspuns,—dar o vor primi. Dacă în România nu se va produce la timp o reacţiune sănătoasă, ori desbinarea dintre Românii din România şi cei din ţările învecinate va fi din ce în ce mai mare, ori întregul popor român va cădea în starea «păturii superpuse» din România. De aceea idealul nostru e, ca nicăeri să nu le meargă Românilor atât de bine ca'n România, asupra căreia toţi vecinii privesc cu jind».

Căpitanul a admis-o şi el aceasta, şi mult am discutat nu numai între noi, ci şi cu alţii, ca să ne dumirim asupra cui cade vina pentru starea după părerea noastră rea, în care se află ţara.

Sunt încredinţat, că dacă n'ar fi fost aceste discuţiuni, nu aşi fi publicat scrisoarea adresată lui Iorga, nici scrisorile din Elveţia, prin care am supărat atât de rău pe mai marii zilelor de atunci şi'n urma cărora nu mi-a rămas decât să plec de la Măgurele.

De oarece medicii erau de părerea că e tuberculos căpitanul, Aneta s'a declarat şi ea tuberculoasă şi au plecat amândoi la Saint Moris, la Caïr, la Semmering, încât timp mai îndelungat nu ne-am mai văzut.

Vor fi fost ori nu tuberculoşi, destul că s'au întors sănătoşi tun. Căpitanul fiind mutat la

Târgovişte, ne întâlniam rar de tot. Abia după răsboiul de la 1913, când, înaintat Maior, s'a stabilit iar la Bucureşti, ne-am apropiat iarăşi chiar mai mult decât în trecut. El luase adecă asupra sa direcţiunea revistei militare *«Buletinul Armatei şi al Marinei»*, iară eu primisem sarcina de redactor literar.

El nu prea era 'ncântat de cele petrecute când cu campania din Bulgaria, care, după părerea mea nici n'ar fi trebuit să fie făcută. Prieten al lui I. I. Brătianu, care atunci se afla'n opoziţiune, el îşi da fără încongiur gândurile pe faţă, ceeace jignia pe mulţi dintre cei puternici. Vorbia în deosebi şi despre scandalurile ivite, pentru-că unii dintre fruntaşii oştirii primiseră în lagărul lor femei cu moravuri uşoare, ba nu se sfiise a publica în buletin o notiţă, în care zicea, că postul de inspector al călărimii are să fie ocupat de un «militar» adevărat, care ţine şi e şi'n stare să-şi facă datoria.

Deşi era deci în cele mai bune relaţiuni cu generalul Hârjeu, ministrul de răsboiu de atunci, acesta a emis un ordin, în virtutea căruia nu le mai era ofiţerilor iertat să aboneze *«Buletinul Armatei şi al Marinei»*. Puţin în urmă a 'ncetat apoi publicarea revistei.

Mai erau însă şi alte cuvinte, pentru care revista aceea trebuia să fie suprimată.

Acum, între cei fericiţi pomenitul Maior Crăiniceanu a fost unul dintre puţinii oameni, la care m'am uitat totdeauna în sus.

Om cu cultură franceză, ba aşi putea zice

chiar pe jumătate francez, căci mumă-sa era franceză, el avea mari simpatii pentru Franţa, nu putea însă să le ierte Francezilor păcatul de a se fi unit cu Ruşii şi cu Sârbii, pe care-i socotia şi el, ca mine, cei mai primejdioşi duşmani ai neamului românesc. Ofiţer de stat major şi fost ataşat militar, el era pătruns de convingerea că Rusia nu se poate opri la Prut: ori se retrage peste Nistru, ori înaintează spre Apus până'n Carpaţi, iar spre Mează-zi până peste Dobrogea. Cunoştea apoi neajunsurile oştirii române în toate amănuntele lor şi ştia foarte bine că, nefiind îndeajuns pregătiţi pentru răsboiu, noi numai alăturea cu Germania şi cu Austro-Ungaria putem să intrăm cu succes în lupta cea mare, pe care o prevedea. Ne ademenea deci gândul, că'n apropiatul răsboiu Românii toţi vor lupta umăr la umăr, ca să-i scape pe Basarabeni, care încetul cu încetul se pierdeau luaţi de puhoiul slav. Ceea ce mai ales ne lega însă, era convingerea, că nu suntem încă noi Românii sufleteşte pregătiţi şi, astfel, stăruiam şi'n coloanele revistei militare asupra gândului, că România trebue să iasă cât mai curând din starea părăginită în care e căzută, şi să devie, ca viaţă socială şi culturală, ca administraţiune, ca justiţie, ca stare economică, stat bine consolidat şi centru sănătos al vieţii naţionale româneşti.

Toate aceste erau bune şi frumoase, dar, spunându-le, ne făceam multora urgisiţi.

Noi vechii *„Tribunişti“*, mai ales răposaţii Eugen Brote şi Vasilie Mangre, precum şi eu,

încă pe la 1906, în ajunul expoziţiunii, în urma unei indiscreţiuni — poate intenţionate — a lui Scotus Viator, ne încredinţasem, că mai mulţi dintre fruntaşii partidului naţional-liberal, între care şi Ionel Brătianu, erau intraţi în apele englezeşti şi lucrează peste capul Regelui şi în dosul lui D. Sturdza pentru o înţelegere cu Rusia. Ni se părea lucru 'nvederat, că cu atât mai vârtos trebue să fie între fruntaşii conservatori oameni porniţi spre Rusia. Aceasta-l făcea pe maiorul să stărue şi el cu atât mai vârtos asupra cuvintelor, pentru-care România alăturea cu Rusia numai spre propria ei peire poate să se lupte.

Eu publicasem documentele privitoare la negocierile de pace de la Carlovăţ, cele privitoare la expediţiunea făcută de Petru cel Mare la 1711, cele privitoare la răsboaele pornite de Rusia la 1738, la 1768, la 1788, la 1806, la 1828, la 1848, la 1853, vorbiam deci în deplină cunoştinţă de cauză şi nu puteam decât să-i dau Maiorului Crăiniceanu dreptate.

Dar mai trăisem în timpul tinereţelor mele la Arad şi la Temişoara între Sârbii, care ne urăsc mai mult decât ori şi care alt popor, făcusem serviciul militar într'un regiment slovăcesc, unde aveam între camarazi şi Cehi, Croaţi, Ruteni şi Dalmatini, fusesem ca secretar al comitetului central din Sibiiu însărcinat să negociez cu Cechii, cu Rutenii, cu Croaţii, cu Slovacii şi cu Sârbii în vederea unei acţiuni comune, şi eram cuprins de simţământul că Slavii de Sud şi cei de la Apus sunt pentru neamul românesc, chiar mai

primejdioşi decât Rusia îndeosebi şi că adevăraţii conducători ai mişcării panslaviste nu sunt la Petersburg, nici la Moscova, ci la Praga. Cu atât mai vârtos stăruiam deci, ca «Românii să nu-şi taie craca de sub picioare» vărsându-şi sângele alăturea cu duşmanii monarchiei habsburgice. Generalul Hârjeu, silit de slavofili, a luat deci măsurile pentru suprimarea revistei de sub direcţiunea Maiorului Crăiniceanu.

In curând apoi, generalul Hârjeu a fost nevoit să se retragă şi în locul lui a urmat ministru de răsboiu I. I. Brătianu, prietenul Maiorului. Acesta, ca să scape, l'a surghiunit pe Maiorul Crăiniceanu, trimiţându-l ataşat militar la Atena.

Ținea ministrul de răsboiu să nu rămâie în ţară omul, care atât în graiu viu, cât şi în scris, îşi dădea silinţa să arăte, că alăturea cu Rusia, Românii n'au să intre'n luptă.

A stăruit mereu Maiorul să fie revocat pentru ca să-şi poată face datoria de oştean, dar stăruinţele i-au rămas zadarnice. După intrarea în răsboiu a României el a plecat fără de autorizaţiune din Atena şi s'a întors în ţară prin Anglia și prin Suedia.

LA LUVRU

I.

Iubite amice

Pe la sfârşitul primei săptămâni după «internarea» mea la Domneşti, un agent de poliţie, dacă nu mă'nşel Vrânceanu, mi a adus de acasă primeneli, hârtie, cerneală şi pene de gâscă pentru ca să-mi omor urîtul scriind par'că între «Pe două rânduri» şi iar «Pe două randuri» ar mai fi putut omul să scrie.

Iar câteva zile'n urma a venit la Domneşti unul dintre ginerii mei, ofiţer de rezervă şi nepot al unuia dintre puternicii zilei care a stăruit să i se dea voia de a-mi aduce un pachet, iar premeneli, un rând de haine, un puişor, un plaid, câteva ouă ferte, o bucata de brânză şi câte-va felii de şuncă. Nici lui nu i s'a dat însă voia să mă vadă, nici să-mi scrie.

Abia după săptămâna a treia a venit ştiutul plutonier să-mi spună, că'n urma dispoziţiunii luate de Inspectorul Romulus Voinescu, am voie

să vorbesc în cancelaria direcţiunii cu două dintre fiicele mele, care veniseră să mă vadă.

A venit apoi un soldat cu baioneta la puşcă şi m'a dus până sus.

Am găsit la bunul nostru comandant, acum în adevăr bun, pe Lavinia şi pe Aneta, amândouă, dragele mele, vesele parc'a'ar fi venit la nuntă.

«Te rog,— îmi şopti Aneta,— nu cum-va să spui, cine sunt. Am venit aici în locul Fulviei. Dacă află, că sunt soţia lui, mă iau la goană».

Imi adusese o mulţime de bunătaţi de la Riegler, între altele şi-o sticlă de cognac, ba chiar şi una de şampanie, căci suferiam de astmă şi medicii erau de părere, că e bine să beau din în când câte un păhăruţ.

Maiorul le-a examinat toate, apoi mi le-a predat. Cele două sticle le-a oprit însă, rămâind să viu din când în când la biuroul lui şi să beau păhărelul cuvenit, ceea ce n'am ajuns nici o dată să fac.

Bun, cum era apoi, comandantul a mers atât de departe cu cavalerismul, încât şi-a nesocotit datoria de director al puşcăriei şi ne-a poftit în iatacul de alături, unde ne aflam singuri şi astfel puteam să vorbim nesupăraţi ne nimeni.

Mi s'a spus, înainte de toate, că şcoala evangelică a fost închisă, averea comunităţii e pusă sub sequestru, iar Ştefan Ioan, care era însărcinat cu chivernisirea averii, nu vrea să-mi achite leafa.

«Dar mă-ta ce face?»—am întrebat-o pe Lavinia.

«Ce face!?— mi-a răspuns ea.—Par'că n'o ştii!?

Nu se plânge, ce-i drept, de greutăţile căzute pe capul ei, dar e indignată, că un om ca d-ta e pus în rândul făcătorilor de rele şi dat pe gura lumii. Nu mai doarme, abia mai pişcă pe ici pe colo câte ceva din mâncări; e supărată de cele mai neînsemnate nimicuri; nu mai ştim, ce să-i facem. Am rugat-o să vină ea cu mine ca să te vadă. N'a vrut cu nici un preţ.

«Nu vrea să se umilească vorbind în faţa altora cu soţul ei».

Eram dureros atins, dar am mai trecut eu şi prin altele — mai şi mai.

«Aidadee! — i-am zis dar. — Voi mă vedeţi: nu cumva sunt prăpădit?» I-am trimis vorbă că-mi merge bine aici, fără doar şi poate mai bine decât la mine acasă. «Spune-i să-şi aducă aminte, cum eram păzit de sergenţi, cum luni de zile de a rândul nu puteam să ies decât însoţit de Turcul Murad; de câte ori a avut să'nfrunte ea pe trecătorii, care mă insultau chiar şi scuipându-mi în faţă. Aici am scăpat de toate aceste, trăiesc între oameni, care mă 'nţeleg şi mă socotesc vrednic de toată cinstea. Pe mine nu din răutate m'au trimis aici, ci ca să fiu adăpostit»

Aneta dedea mereu din cap.

«Visezi, Papa Slavici, — grăi dânsa perzându-şi răbdarea,—visezi ca totdeauna văzându-i pe oameni aşa cum i-ai dori să fie. Eu nu mai pot s'o văd pe «Uitipiti» în starea la care a ajuns, şi nu mă mai astâmpăr până ce nu te văd acasă. Mă ştii, că avem Tanţilichi şi eu legături. Am alergat pe la toţi cu Lavinia. Mereu mi se zice

însă: „Ce vrei!? Slavici l'a mâncat fript pe Tanţilichi al tău, l'a prostit, l'a făcut din om neom. Le-am spus că nu-i adevărat, că el a avut totdeauna convingerile pe care le are acum, că nu se pleacă decât în faţa lui Dumnezeu. In zadar! M'am dus la Brătianu. Cumnatul meu, fratele mai mic al lui Tanţilichi, este aghiotantul lui. Chiar şi acesta m'a bruftuluit spuindu-mi să plec, căci Brătianu e supărat şi nu vrea să mă vadă. Ii ştiu însă prea bine pe oamenii aceştia şi sunt încredinţată că au să-şi schimbe gândul. N'avem decât să stăruim noi amândouă. — Spune Lavinio», — adăugă apoi.

«Da, tată, — urmă aceasta. Am fost şi la Morţun. Era foarte supărat fiind-că Germanii aruncaseră puţin mai nainte o bombă asupra casei în care locueşte. M'a primit cu toate aceste după-ce Dimitriu care se afla şi el acolo, i-a spus că sunt fiica ta. A fost surprins când a aflat c'ai fost dus la Domneşti, şi l'a însărcinat pe Dimitriu să se intereseze. Dimitriu mi-a spus apoi să fim linişte şi mi-a dat o carte de vizită pentru Romulus Voinescu, care m'a primit foarte bine şi mi-a dat voie să venim eu şi Fulvia să te vedem. Am fost însă şi pe la Th. Florescu şi acesta mi-a spus că Morţun nu poate să facă nimic şi mi-a dat o scrisoare pentru Vintilă Brătianu, de la care atârnă toate. Mama nu m'a lăsat însă să mă duc cu scrisoarea».

Aneta sări în picioare. Inconsequentă ca totdeauna, ea era de părerea că mai bine să mor în

temnița cea mai întunecată, decât să mă căciulesc în fața lui Vintilă.

«Păstrează scrisoarea ca document, — i-am zis Laviniei, — și rămâi pe lângă Morțun.»

«Avem s'o facem și fără Vintila cel patimaș». — grăi dânsa.

Am și făcut-o.

O fi fost adevărat că Morțun nu poate, dar mai erau pe ici pe colo și alții, care puteau să-i dee ajutor, și pe la începutul lunei Octombrie, când Maiorul se întorcea în țară, un oarecare domn Popovici, advocatul, a venit să-mi aducă salutări de la d-nul secretar general Dimitriu și să mă iee cu dânsul la București.

Am rămas deocamdată la Hotel Luvru. Vorba era de două trei zile — până-ce nu mi se vor fi făcut formele pentru punerea în libertate.

Se vede că formele aceste erau foarte întortochiate, căci am stat și aici tot tot cam cât am stat la Domnești— fără ca să am însă aerul, lumina, verdeața, lărgimea și bunătatea, de care ne făcea parte comandantul de acolo.

Dar adeseori binecuvântatul meu noroc nu m'a părăsit nici aici.

In patru etage ale hotelului erau înghesuiți o mulțime de oameni, împărțiți ca la Domnești, caprele și oile, numai că aici împărțirea era făcută pornind din principiul «Cu cât mai jos, cu atât mai sus.» Eu am fost trecut în primul etagiu, în care se aflau cei mai sus puși, un fost secretar al Sultanului Abdul Hamid, fiul unui fost ministru de finanțe al Turciei, un Beiu din Egipet,

doi bogaţi oameni tineri de la Constantinopol, Franco şi Ventura, bogătaşul Abeles din Botoşani, un cerealist de la Galaţi şi alţi câţi-va, care-şi aduceau masa de la Capşa şi de la «Bulevard» şi fumau cele mai parfumate ţigări.

«Ce cauţi tu, păcătosule, în mijlocul acestei societăţi? — mi-am zis. Tu scrietor, tu dascăl, tu ziarist pârlit, ai fost adus aici pentru-ca oamenii aceştia să se uite de sus în jos la tine şi să iee în bătae de joc tagmele din care te socotesc făcând parte». Ştiam, că nu li se cuvine să facă aşa ceva, căci eu nu făceam parte din nici o tagmă: societatea scrietorilor români mă exclusese din sînul ei ca nevrednic de a-i fi membru; sindicatul ziariştilor mă declarase şi el nevrednic de a-i fi membru; iar corpul didactic nu m'a socotit nici odată dascăl. Noii mei tovarăşi de suferinţe nu le ştiau însă aceste şi puteau în toată nevinovăţia să zică: «Iată ziaristul, iată dascălul român, iată scriitorul, care face, ca membru corespondent, parte chiar şi din Academia Română». Imi făceam, fără de vina mea, de ruşine neamul.

Norocul meu a potrivit însă lucrurile aşa, ca să se strecoare şi aici oameni ca Sergies şi ca Iohann, care să mă iee sub ocrotirea lor şi să spună, că eu sunt om de capul meu şi n'am să fiu socotit deopotrivă cu alţi scrietori, dascăli ori ziarişti români, care s'au lepădat de mine ca botezatul de Satana.

Am fost rânduit să stau într'un frumos salon, [illegible]are se aflau două paturi de bronz, amân-

două cu saltea de sârmă, cu altă saltea de păr de cal, cu cerceaf curat, cu perini de puf, cu plapomă, — nu scânduri, dragă, nici perină umplută cu paie, nici pătură de aspra lână stogoşă.

La un perete mai era o lată canapea cu arcuri de sârmă, bine şi gros căptuşită. Am fost deci rânduit aici pentru-că se aflau numai doi clienţi în salon şi mai era pe canapea loc şi pentru al treilea, — adecă eu.

La uşă am fost primit de doi domni foarte politicoşi, pe care îi cunoşteam: unul Dr. Linde, care fusese adus şi el de la Domneşti, ca să i se facă formele, iar cel-lalt, cunoscutul antreprenor de zidiri Hartel, cu care mă împrietenisem la Buşteni, unde a zidit marele hotel pe terenul vândut de mine unei societăţi, al căreia acţionar rămăsesem.

«Mă bucur, prea mult mă bucur, că avem să stăm câte-va zile împreună,» îmi zise el înveselit.

Dr. Linde se bucura şi el.

Mai mult decât ei amândoi, mă bucuram însă eu.

«Aici e bine, de tot bine,» zisei uitându-mă la frumoasele dulapuri de haine, la lavoarul cu marmură, cu oglindă mare şi cu lighene de porţelan, la covorul moale de sub picioarele mele.

Cu toate aceste, peste puţin am pornit-o pe ceartă.

«Poftim patul D-tale», — grăi Hartel arătând spre patul despre uşă, în care până acum dormise el.

«Nu se poate — întâmpină Dr. Linde arătând

spre patul despre peretele din fund. D-ta rămâi în patul D-tale.»

Mi-am dat silinţa să le arăt că eu, care viu de la Domneşti, unde m'am deprins a dormi pe scânduri de brad, mă simt foarte fericit că pot să dorm de aici înainte pe o canapea lată şi moale, pe care mi se'ntinde şi aşternut curat.

«La Domneşti am fost şi eu!» — întîmpină Dr. Linde cu mândrie.

După o lungă şi animată discuţiune a rămas, în sfârşit, că pe canapea are să doarmă cel mai tânăr dintre noi, iar acesta era Hartel.

Peste puţin, altă supărare şi mai mare.

Dr. Linde, care făcuse, ca secretar la consulatul din Smirna, parte din corpul diplomatic, era de părerea că e o mare lipsă de bunăcuviinţă ca oameni, care stau împreună, să mănânce fiecare pentru sine — ce are, ce poate, ce-i place.

«Se'nţelege, — zise dar, — masa o luăm totdeauna împreună.»

Eu nu sunt om care umblă cu minciuna.

«Să mă iertaţi, — zisei, — dar când e vorba de aceasta, nu pot să fac tovărăşie cu D-voastre».

Eu mă ştiam ce pot şi ce nu pot.

«Facem noi tovărăşie cu D-ta, — grăi Dr. Linde cuprinzându-mă cu braţul. N'avem să ne uităm noi la D-ta când mănânci coada de purcel, nici D-ta la noi când mâncăm pulpa de viţel. Le'mpărţim toate frăţeşte! Nu-i aşa!? Fertig! Algemacht. Lucru hotărît.

Ce puteam să fac!? Imi dedeam şi eu seama că el are dreptate. Nu e în adevăr barbarie mai

mare decât să mănânci bucate alese în fața celor ce-și omoară foamea morfolind coji de pâne.

Dr. Linde m'a luat apoi ca măestru de ceremonie și m'a dus să mă presinte celor-lalți tovarăși.

Greu lucru! Eu, cum mă știi, iar ceil'alți tot oameni îmbrăcați în pijamale cu găitane de mătase. Erau însă între dânșii și unii, de care n'aveam să mă sfiesc.

Era acolo Dr. Ettinger, om de o rară distincțiune, care tratase pe una dintre fiicele mele în timpul unei boli grele și avea pe deasupra și giuvaer de fată, care mi fusese elevă.

Era în același salon Architectul Reșovschi, tovarășul Inginerului Moțoiu, un cunoscut al meu.

Erau alți doi frați von Enghelbrechten, ba era chiar și bătrânul lor tată, un moșneag trecut acum de 83 de ani, om de o rară frumuseță, înalt, chipeș, cu o lungă și bine îngrijită barbă, acum mai mult galbenă decât albă, cu ochii plini de lumina bătrânețelor și cu un zîmbet totdeauna senin pe buze, cam paralizat de un picior, dar cu un suflet de o rara bogăție și limpede la cap. Îi făcusem cunoștința în salonul răposatului Dimitrie Sturdza, cu care avea legături intime. Stând în urmă, la Sinaia, de vorbă cu Regele Carol I., care îi cerea sfatul în toate cestiunile economice de oare care importanță, am spus că lucrez la o monografie asupra stării economice a României.

«Să vorbești neapărat cu Engelbrechten mai 'nainte de a fi publicat lucrarea, — mi-a zis ră-

posatul. Nimeni nu e asupra stărilor noastre economice atât de bine dumirit ca el.»

De atunci ne-am întâlnit des, din ce mai des, şi unele din cele mai plăcute ore ale vieţii mele le-am petrecut stând de vorbă cu el.

Primul rezultat al acestor ore plăcute a fost, că nu mi-am publicat monografia.

Engelbrechten, Hanoveran dintr'o familie apropiată de curtea Regelui Gheorghe, mi se părea mai mult Englez decât German. Cu o companie engleză a petrecut câţi-va ani din tinereţele lui în Asia mică. Tot cu Englezii a venit în Dobrogea când cu construirea liniei Constanţa-Cernavodă. Când cu construirea liniei Bucureşti-Giurgiu a trecut apoi în ţară, unde a şi rămas. Astfel — cred eu — a ajuns să privească toate lucrurile din punctul de vedere al întregei omeniri, ceeace pe mine mă'ncânta.

Incă în oarele de visătorie, pe care Eminescu şi eu le petreceam bând cafele şi fumând ţigări, ne perdeam amândoi în gândul că poporul Român are marea menire de a face legătura între Apus şi Răsărit cum Fenicienii o făceau odinioară între Egipet şi Mesopotamia.

Când i-am spus-o aceasta bătrânului, el a zîmbit, s'a dus la un sertar din biblioteca lui şi mi-a scos un mare teanc de tipărituri.

„Calea ferată Constanţa-Cernavodă a fost construită anume în vedere acestui gând, — mi-a zis el. Şi iată datele statistice, de care m'am folosit, ca să'nduplec pe guvernul din Bucureşti şi pe cel din Berlin a stabilii, în luptă cu Au-

stria, trenul Hamburg-Berlin-Bucureşti-Constanţa şi a înfiinţa un serviciu maritim român, care să ducă poştă şi călători mai departe, până la Port Said şi Alexandria. Am muncit din greu ani de zile de a rândul ca să adun şi să grupez datele aceste, din care se 'nvederează cât se câştigă în timp şi după tonă în bani, dacă drumul nu se face pe la Brindisi, nici pe la Salonic, ci pe la Constanţa. Plecând de la Liverpool, Anglia câştigă şi ea, pierde însă mult în transporturile ei maritime şi'n comerciul cu Indiile. Pierde şi Franţa precum şi Italia şi de aceea se vor opune şi ele; In zadar însă, căci mai puternice decât toate împărăţiile sunt interesele comerciului universal şi Anglia va păţi şi ea ce-au păţit Fenicienii după ce s'a'ntemeiat Cartaginea, ce-au păţit Cartagienii după ce Roma a 'nceput să-şi întemeeze puterea, ce-a păţit Egiptul după-ce Asia mică a căzut sub stăpânirea romană, ce-au păţit Arabii după ce Veneţienii şi Genovezii au umplut Mediterana cu corăbiile lor, ce-au păţit aceste după-ce a fost descoperită America şi ce-a păţit puternica Spanie după-ce Anglia a 'nceput să 'ntemeeze în America colonii mai apropiate de Europa. Comerciul universal are rosturile lui neatîrnătoare de combinaţiunile omeneşti. Cel mai scurt drum între Anglia şi India azi, când avem căi ferate, telegraf şi telefon, trece prin Constanţa, de acolo la Sinope, dela Sinope pe rîul Kisilrmac la deal şi inainte peste Bagdad. Are să fie! — urmă el, — şi dacă Românii n'o înţeleg aceasta, o vor înţelege alţii, care-şi vor aduce aici priceperea şi

capitalurile ca s'o facă, iar Românii vor rămânea un fel de Felahi: boieri infometaţi, care trăiesc din mila celor vrednici, şi ţărani ce mor de foame, hrănind din sudoarea feţei lor pe cei ce nu sunt in stare să muncească."

Acesta era punctul de plecare al discuţiunilor, în care am petrecut atâte oare plăcute.

Zărindu-mă acum, bătrânul a venit cu ochii muiaţi în lăcrămi spre mine şi m'a 'mbrăţişat.

„Minunate sunt căile soartei! — a exclamat el. Mişeii credeau că mă pedepsesc şi mi-au făcut parte de marea mulţumire de a sta de vorbă mai nesupăraţi şi mai mult decât ori-şi-când».

N'am avut timp să-l încredinţez că acelaşi e şi gândul meu, căci uşa de alături se deschise şi alt om se răpezi la mine să mă 'mbrăţişeze.

Era Gustav Rietz, băcanul de la «*Steagul-Alb*», preşedintele reuniunii de ajutorare a evangelicilor din Bucureşti, membru al Eforiei comunităţii, omul care intervenise să fiu numit profesor la şcoala evangelică, pe lângă toate şi adevărată grădină de frumuseţe.

Fusesem prieten cu acum răposatul lui tată, bătrânul Papa Rietz, una din cele mai populare figuri, între altele întemeetorul „*Turnverein*"-ului şi al societăţii «*Liedertafel*», adevăratul organizator modern al comunităţii evangelice. Sas din Ardeal, dar om mititel, vioiu şi sprinten până la adânci bătrâneţe, îmi plăcea mie şi-i plăcea şi lui să stăm de vorbă şi rar se'ntâmpla să intru în băcănie fără-ca să mă poftească 'n iatacul din

fund la un *„păhărel de băutură* şi *la mai multă voie bună“*, zicea el ca Românul la nuntă.

Vorbind o dată despre satirele lui Eminescu, al căruia admirator era, el mi-a zis:

«Păcatul e, că'n ţara aceasta atât de binecuvântată sunt două popoare: Valachii (die Valachen), care sunt un popor minunat, oameni nu numai harnici, ci şi cinstiţi şi foarte deştepţi, şi Românii (die Romänen), un adevărat gunoiu adunat de prin toate colţurile Orientului — Schund, lauter Schund».

Cu Gustav, cel mai mare dintre fiii lui, m'am împrietenit mai târziu. Om umblat prin lume, cu o întinsă cultură generală, cunoscător din temeiu al literaturii germane şi al celei române şi chiar mai vioi decât tatăl său, el era un palavragiu, care totdeauna avea ce să spună şi pe care nu te săturai să-l asculţi, un fel de Caragiali, care nu se 'mbată nici o dată el însu-şi pentru-ca să poată lua'n zeflemea pe cei îmbătaţi de dânsul.

Steteam ceasuri întregi şi-l ascultam dumirindu-mă, cutare şi cutare marfă unde şi cum se produce, care îi sunt calităţile, ce fel de varietăţi are, cum se 'mpachetează şi se transportă, de unde se poate procura în cele mai avantagioase condiţiuni, cu care preţuri se vinde engros şi în detail, cum se avariază, care-i sunt efectele în stare bună şi după-ce s'a avariat. Nu mai sfîrşia. Eu îl înţelegeam, că am şi eu păcatul de a spune mereu ceea ce ştiu şi-mi sunt dragi afară din cale oamenii, care au răbdarea de a mă asculta. El mai avea însă şi alta slăbiciune. Când îţi era lumea mai dragă, el curma şirul.

«Un intermezzo. — zicea. Imi vine'n minte o anecdotă.

Iar când era vorba de amecdote, sacul lui era fără fund.

Iar alt păcat însă.

Când rîdeai mai cu poftă, el lega brănele sacului şi se 'ntoarcea la ale lui cu un «Care va să zică» şi urmă de unde o lăsase.

Nu mai e nevoie să-ţi spun, ca mă bucuram şi eu de a-l fi găsit aici.

Peste puţin însă, altă gâlceavă.

Rietz avea 'n magazia lui cele mai bine alese bucăţi şi unul dintre băieţii din prăvălie venia în fie-care zi de două ori cu şifertaşele pline de mâncări gătite la el acasă. Era lucru de sine'nţeles, că cu dânsul şi numai cu dănsul puteam să iau masa. Din nenorocire însă, mă dedusem şi era cestiune de bună cuviinţă să refuz, ceea ce am şi făcut în faţa viilor protestări ale celor doi tovarăşi de odaie.

«Parapa! — strigă Rietz. Nu vă daţi seama despre ceeace ziceţi. Domnul Slavici nu e numai un vechiu şi bun prieten al meu, ci totodată şi profesorul uneia dintre flicele mele».

A rămas deci, că prânzul îl iau cu Rietz, cafeaua şi cina cu tovarăşii mei, iar odată pe săptămână stau la masă cu Dr. Ettinger, şi el tot părinte al uneia dintre elevele mele.

Mai erau apoi şi acolo câţi-va profesori dela liceul catolic, oameni cu multe mijloace, între care mai ales Părintele Horváth cel vorbăreţ, Popescu-Nasta, fost secretar de redacţiune la

«*Ziua*», ba chiar şi vestitul Drumaru, omul mult umblat prin lume.

«Imi pare foarte rău că n'am să stau în mijlocul D-voastre decât două-trei zile,» — am zis dar, spunînd ceea ce în adevăr gândiam.

Rietz a 'nceput să rîdă.

«Voi che entrate, lasciate ogni speranza».— zise ridicând mâna. Dacă altă durere n'ai, poţi să dormi liniştit».

Şi-a cobit, nenorocitul, căci n'a mai avut parte să revadă pe ai săi. El a fost dus în Ialomiţa şi, om trecut acum de şase zeci şi cinci de ani, era prea şubred pentru-ca să mai poată suporta oboselile lungului drum până la Huşi şi s'a stîns pe drum, jertfă nevinovată a urilor deslănţuite.

II

Iubite Amice.

Mă 'nşelasem eu însu-mi pe mine când am zis că-mi pare rău că nu am să stau decât două-trei zile în mijlocul plăcutei societăţi dela Luvru. Nu mi se urâ de loc şi scăpasem de cea mai scârboasă parte din viaţa puşcăriaşului român, —o ştii care— dar mă 'năbuşiam, căci îmi lipsia lărgimea, aierul, lumina şi mulţumirea de a mai sta şi singur cu mine însu-mi retras într'un colţ.

Etagiul, în care ne aflam noi, vre-o douăzeci de inşi, nu era primul, ci al doilea. Urcând scara, treceai prin faţa intrării la un club. La stânga intrării de la etagiul nostru se afla o odaie de serviciu, în care se instalase comisarul de poliţie. Intre cele două uşi stătea santinela, care, fără de voia comisarului, nu lăsa pe nimeni să intre şi ne opria pe noi de a cobori la club ori a urca la cei ce se aflau deasupra noastră. Intraţi pe uşă, dădeam într'un fel de sală centrală destul de largă, din care ieşiau două coridoare, unul mai scurt paralel cu Calea Victoriei, altul

mai lung paralel cu strada Sărindar. Atât sala cât şi coridoarele erau întunecoase, căci ferestrile despre Calea Victoriei şi cele despre Sărindar erau pecetluite şi lipite cu hârtie groasă, încât aier şi lumină primiam numai despre curtea strîmtă şi 'ntunecată. Mişcare de asemenea nu puteam să facem decât prin sală şi dealungul coridoarelor înguste — nici măcar ca leii în cuşca menageriei.

Scularea se făcea tărziu. După-ce luam cafeaua, unii citiau, alţii jucau şah, table ori cărţi, iar alţii se adunau în salonul nostru, care eră cel mai încăpător, şi puneam lumea la cale, glumiam ori discutam, desfăşurându-şi fie-care ştiinţa şi priceperea. O viaţă fără îndoială liniştită şi ferită de supărări. Fiind toţi oameni maturi şi trăiţi în lume, nici odată nu s'a 'ntâmplat ca vreunul să se simtă jignit.

Cam în acelaşi chip petreceam după prănz şi mai ales serile, când steteam la lumina becurilor electrice până spre miezul nopţii.

Când se'ntâmpla ca vre-unul să primească visită, el era poftit în biuroul comisarului, unde putea să stee în presenţa acestuia de vorbă. Tot la comisar erau predate pachetele şi măncările ce ni se trimiteau.

Chiar a treia zi după sosirea mea a venit fiică-mea să luăm înţelegere în ceea ce priveşte hrana. I-am spus cum stau lucrurile, şi a rămas să-mi trimită câte-ceva pentru masa comună.

Ea mi-a spus că a scos bilet de voie şi pen-

tru mama ei, dar aceasta ţine să afle mai nainte, cum se petrec lucrurile la primirea visitelcr.

Ziua următoare, cam pe la un-spre-zece, m'am pomenit cu ea întrată în sală.

Toţi se uitau miraţi când la ea, când la mine, care eram foarte strîmtorat.

«Haid, dragă, — i-am zis, — să trecem în biuroul comisarului. Aici n'avem voie să stăm».

Ea se aşeză pe una dintre canapelele din sală şi mă pofti să iau loc lângă ea.

«Tu vezi că sentinela n'a îndrăznit să mă oprească, — îmi zise ea. M'am uitat odată'n ochii soldatului şi-am intrat».

«Dar o să vie comisarul şi-o să te poftească să ieşi».

«Să vie, — răspunse ea zîmbind. E datoria lui s'o facă aceasta. Am să-i întorc spatele şi plec acasă. Stai liniştit! Tu ai petrecut un an de zile în temniţa de la Vaţ, şi Ungurii mi-au dat odată pentru tot-deauna voie să te văd şi să stau cu tine orişi-când în timpul zilei de la opt d mineaţa până la şase seara. La zile mari am luat masa împreună, în mai multe rînduri am petrecut ziua întreagă însoţiţi de gardian pe insula din mijlocul Dunării. Oamenii aceştia te tratează ca pe cel mai nemernic făcător de rele, nu ţin seamă c'ai îmbătrânit muncind şi aducând jertfe de dragul neamului tău. Ei pot s'o facă aceasta, dară eu n'am să mă împac cu ele supunăndu-mă la măsurile luate de dînşii. Dacă nu pot să-ţi vorbesc cum se cuvine, adio! O să vorbim după-ce vei fi scăpat de aici. Nu cum-

va,— adăugă peste puţin,— era mai cu minte să ţi le spun aceste'n auzul comisarului!?»

Eu ascultam uitându-mă mereu la uşă. Sentinela stetea însă semirna la intrare şi simpatica figură a comisarului nu se ivia.

«Eu cred, — i-am zis, — că era chiar mai frumos».

«Nu, dragă, — răspunse ea. Ar fi fost un fel de insolenţă, o provocare, şi femeii nu-i şade bine îndrăzneala. De ce să mă expun în faţa unui om, pe care nu-l cunosc şi care ar putea să mă insulte? E mai bine aşa. Mi-am uşurat sufletul şi acum puţin îmi pasă, dacă vine» — adăugă uitându-se spre uşă.

«Vâd însă, că tot nu vine, — grăi, — şi bine face, căci mai am ce-va, E vorba de scrisorica lui Jean Th. Florescu. Eşti şi tu de părerea, că n'are Lavinia să se foloseassă de ea»?

«Chiar şi dacă n'aşi şti, că eşti tu de părerea aceasta».

«Ei te ştiu, cine eşti, — stărui dînsa, — ştiu, care-ţi erau legăturile cu tatăl lor, care era şi el cine-va, au stat cu tine la masa lor familiară atât la Bucureşti, cât şi la Florica, şi nu mai e nevoie să-i rogi pentru ca să-şi dee silinţa de a te scoate de aici. Dacă nu pot, îi jigneşti rugându-i, iar dacă pot şi nu vreau, nu sunt vrednici să ridici pălăria'n faţa lor».

«Să le lăsăm aceste, — întimpinai eu. E bine şi aici, nu chiar atât de bine ca la Domneşti,— dar tot bine e şi-o să treacă toate».

Am mai vorbit, aşa pe şoptite, despre nevoile

noastre, apoi ea s'a ridicat, s'a dus să salute pe Rietz, pe Dr. Ettinger, pe Hartel şi pe bătrânul Engelbrechten, eu i-am mai presentat pe cei-lalţi ce se plimbau prin sală şi-a mai stat încă de vorbă fără-ca comisarul să-şi facă datoria.

Aceasta a fost prima, dar şi singura visită, pe care mi-a făcut-o soţia mea'n puşcărie.

La plecare, cu mâna pe cleanţa uşii, îmi şopti la ureche:

«Ziarele sunt turbate contra voastră şi se vorbeşte prin oraş, că aveţi să fiţi puşi la un regim de tot aspru».

«Nici că mă prea doare capul!» i-am răspuns.

Era adevărat şi ceea ce spusese dînsa, şi cee ce i-am zis eu.

Peste câte-va zile d-l Corbescu, paznicul bunei rândueli din capitala României, a luat dispoziţiunea să ni se pună cuvenitul frâu. Am fost, înainte de toate, perchisiţionaţi până la piele, ni-au fost luaţi toţi banii, — de la mine puţini, de la alţii mulţi,—şi nu ni s'a lăsat pentru hrană decât un leu pe zi, — un leu întreg! Şah, table, cărţi de joc, până şi ori-şi-ce carte de lectură au fost sechestrate; nu mai aveam voie să fumăm, nici să ieşim din odăile noastre, ca să stăm de vorbă ori să ne plimbăm. La intrare stetea sentinela, care avea să ne păzească cu toată străşnicia şi să priveghieze ca nu cum-va să ne abatem de la cele rînduite de stăpânire. Când eram nevoiţi să ne ducem — ştii unde, ii spuneam sentinelei, care însărcina pe unul dintre soldaţii de gardă, ca să ne însoţească cu baio-

neta pusă la puşcă până la uşa stabilimentului aranjat după toate cerinţele civilisaţiunii moderne, — iar nu ca la Domneşti.

Pe lângă toate aceste, toată noaptea huruia Calea Victoriei de automobile ce veniau despre gară şi ferestrele zăngăniau sguduite de camioanele încărcate — aşa se şoptia — cu tesaurele Băncii Naţionale şi ale altor aşezăminte de felul acesta, ori cu tot felul de scumpeturi. Cădeau, în sfârşit, zi şi noapte bombele, bubuiau tunurile şi răsunau din toate părţile stigătele şi ţipetele lumii înspăimântate, care alerga căutându-şi adăpost de scăpare.

Noi, deşi aveam deasupra noastră încă trei etage, ne retrăgeam prin colţuri şi aşteptam unii cu inima 'ncleştată, alţii râzând, ca să treacă urgia vremii.

Unul dintre cei mai blajini oameni, simpaticul Ignat Mircea, acum căpitan de geandarmi, venia de multe ori pe zi însoţit de cuvenita patrulă şi cu toată străşnicia, ca să facă inspecţiune şi să se'ncredinţeze, că toate sunt în bună rânduială.

Vorba lui Sergies însă.

Unul dintre noi cei atât de greu încercaţi, om rău chinuit de podagră, dar cu toate aceste mereu vesel, venise la Bucureşti, ca să descurce o afacere, şi avea la dânsul vre-o 150.000 lei când a fost prins pe neaşteptate şi închis la Luvru.

Când cu perchiziţiunea el n'a fost cinstit, şi a dosit ca un mişel 20.000 lei.

N'am nevoie să-ţi spun, că era mare «conster-

națiunea» când ne-am pomenit cu un leu pe zi fiecare dintre noi, închişi prin odăi şi osândiţi la întunerec. Era între noi şi un rabin bătrân, de la care luaseră până chiar şi cartea lui de rugăciune şi nenorocitul despuiat de cele lui sfinte plângea bocindu-se amarnic.

Deodată uşa de la intrare se deschide şi sentinela, un Moldovean voinic, se iveşte'n pragul ei.

«Boierilor, boierilor, — zise el mai pe şoptite. Ar trebui să fiu un nemernic, pe care nu-l sufere pământul, pentru-ca să fac ceeace mi s'a poruncit. E lucru neomenos. Aprindeţi becurile şi faceţi tot ceeace voiţi, tot ca mai nainte. Eu stau aici, ca să nu las pe nimeni să iasă ori să intre. Aceasta e datoria mea, mai mult nu. Vă rog însă să fiţi şi D-voastre oameni de înţelegere. Când vine inspecţiunea, eu o văd urcând scările şi comisarnl nu mai e aici. Am dar să bat în palme, şi D-voastre stângeţi şi vă duceţi fiecare la locul lui».

Eram în stare să dăm cu toţii navală asupra lui şi să-l stâlcim în îmbrăţişări.

Cu atât mai dureros era gândul, că schimbul de sentinelă va pune capăt acestei fericiri.

După schimb însă, omul nostru a intrat.

«Am dat consemnul, — ne spuse dânsul. Are şi el să bată'n palme. Ce câştigă adecă ţara, dacă D-voastre sunteţi chinuiţi, şi ce perde, dacă aveţi traiu omenesc!?».

I-am strâns cu toţii mâna şi i-am fi şi lăsat ceva'n ea, dacă n'ar fi fost la mijloc păcatul cu

un leu pe zi. Unul singur s'a deosebit de ceilalţi, tot moldovean şi el.

«Să trăieşti, Neculae,—îi zise. Am să-ţi ţin socoteală».

El se'ntoarse apoi spre noi şi ridică mâna cu teancul de hârtii.

«Evrica! — strigă strâmbându-se chinuit de durerile podagrei. Douăzeci de mii de lei furaţi de la puternicii zilei. Să'mpărţim fiecăruia după creditul ce i se cuvine».

«Vorba tatii,—îmi şopti Rietz la ureche: una sunt Românii şi alta Valachii».

«Da,—îmi ziceam eu,— dar de ce folos mi-e ibertatea şi ce facem cu banii când jos la capul scării stă garda, care fără de bilet de la Prefectură nu lasă pe nimeni să intre? Naşul nostru tot Rafail rămâne!»

Cu şurubăria cuvenită, toate se pot scoate la capăt.

In deosebi noi, cei câţi-va, care eram deprinşi cu nevoile vieţii, o duceam chiar mai bine decât mai nainte.

Nu era adecă la Luvru numai scară, ci şi ascensoriu pentru urcarea lemnelor şi a coşurilor de cărbuni. Ei bine, acest binecuvântat ascensoriu era utilizabil şi pentru alte nevoi omeneşti. El funcţiona şi cu fel de fel de provisiuni, fie chiar şi cu sticle de vin, de ţuică, de cognac, etc., etc. Nu trăiam de loc rău cu un leu pe zi. Nu mai primiam, ce-i drept, bucate gătite, dară aveam rechaud şi gaz, iară Hartel era bucătar de frunte şi eu făceam pe asistentul lui tăind ceapă, cu-

rățând cartofi și făcând fel de fel de alte operațiuni culinare.

Când venia apoi strașnicul căpitan de geandarmi, toate dispăreau par'că n'ar fi fost nici o dată. El se'ncrunta, se uita ca un adevărat sbir împregiurul lui și mirosia par'că ce-va, dar nu putea să-și dea seamă despre criminalele noastre uneltiri.

Ori și cât de bine am fi dus-o însă, nori din ce în ce mai grei ne'ntunecau cerul.

Vorba lui Rietz: cele două-trei zile trecuseră de multe ori fără ca formele cuvenite să ni se fi făcut.

Hartel zidise multe case, — unele publice, altele particulare, și avea între puternicii zilei multe proptele. Incă mai bune proptele avea Dr. Linde, care vânduse de curând fabrica de Blaugas și mai era și rudă bună a influentului prefect de Buzău. Cu toate aceste așteptau și ei ca și mine răvărsarea binefăcătoare a — formelor.

Era, așa se vede, unde-va cineva, pe care nu-l ierta inima să ne știe întorși acasă, și acel cineva era om de tot vârtos.

Tocmai pe la sfârșitul săptămânii a treia am ajuns Hartel și eu să fim duși la direcțiunea siguranței, unde ni s'a luat fie-căruia în deosebi interogatoriul.

Inchisitorul meu era cunoscutul Sipsomo îmbrăcat în uniformă ca maior și asistat de același advocat Popovici, care mă adusese de la Domnești. La altă masă ședea inspectorul Romulus Voinescu, care-și da și el din când în când pa-

rerea. Mai era apoi de faţă unul dintre reprezentanţii naţiunii, marele patriot Leonte Moldoveanu, un fel de advocatus diaboli, care fusese trimis acolo pentru-ca nu cumva marile interese ale neamului românesc să fie puse 'n primejdie prin muşamalizarea «afacerii». Cine l'o fi trimis, nu ştiu şi nici n'am cercetat nici odată, destul că-şi dedea mereu silinţa să mă 'nfunde arătând că ştie mai bine decât mine ce simt, ce gândesc, ce vreau, cu cine mă 'nsoţesc, cum îmi petrec viaţa în intimitatea familiei mele, pe cine văd şi cine vine să mă vadă.

Bunul Dumnezeu rânduise să am şi în aceste «grele momente» veselia, care nu m'a părăsit nici odată şi le luam toate cum trebuiau să fie luate. «Ori sunt mai tari cei ce vor să mă scape şi atunci comedia aceasta e zadarnică, — îmi ziceam, — ori sunt mai slabi şi atunci ea e de prisos: aşa ori aşa, inimă rea n'ai să-ţi faci».

Se 'ntâmplase că vestitul Hildebrand, care 'n timpul neutralităţii pierduse milioane băgate 'n cereale putrezite prin gările României, a scris o carte, în care voia să le arăte Românilor cât ar câştiga de fie-care hectar, dacă ar cultiva fasole şi mazăre, şi ce trebuiau să facă pentru-ca gârgăriţele să nu mănânce ca până acum vre-o 80 sută din mazăre. El a venit pe la mine, ca să ne dumirim, dacă o asemenea carte va putea ori nu să aibă efectul cuvenit. Am rămas uimit de ştiinţa agronomică şi de priceperea gospodărească a lui. Mi-a arătat cât plăteşte vagonul de grâu românesc şi cât vagonul de mazăre din

Rusia, unde nu sunt gârgărițe, cât produce un hectar de grâu și cât unul de mazăre în România. Resulta din date positive un câștig cel puțin îndoit. Nu e însă numai atât. El mi-a arătat că în rădăcinile mazării și 'n ale fasolei se 'ngrădesc microbi, care înmagazinează azot din atmosferă și astfel cultura de mazăre și de leguminoase, în genere, e cea mai bună și mai ieftină îngrășare a solului pentru grâu. Un hectar semănat cu grâu produce după mazăre cu 30-40% mai mult după experimentele făcute de el și expuse în tabele statistice. Paiele de mazăre, în sfârșit, sunt un nutreț mai prețios decât fânul ori lucerna.

Admirabile erau tabelele lui statistice în ceeace privește valoarea nutritivă.

Avea 'n Würtemberg moșii întinse, fabrici și îngrășătorii de porci și de vite. La 'nceputul fiecărei săptămâni cântăria animalele de probă, le hrănia în timpul săptămânii cu un anumit nutreț, deasemenea cântărit și chemicește analizat, și la sfârșitul săptămânii iar cântăria animalele. In tabela statistică se 'nvedera cât câștigă, în medie, un animal hrănit cu cutare ori cutare nutreț.

In vîrtutea acestor resultate stabilea prețurile, productelor și ale nutrețurilor și mergea oarecum la sigur în comerciul său.

Era gata să dee sămânța curată, să anticipeze încă din primăvară asupra recoltei și să cumpere recolta cu prețurile curente — mazărea fără de gârgărițe.

Gândul lui era ca să-mi dee tabelele statis-

tice şi notiţele cuvenite, iar eu să scriu cartea dimpreună cu fiul meu, care era absolvent al academiei de agronomie din Hohenheim.

N'am luat asupra mea sarcina aceasta. A rămas ca să scrie el în nemţeşte, iar fiul meu să facă sub priveghierea mea traducerea 'n româneşte. Puindu-ne deci cu toată râvna pe lucru, el venia din când în când pe la noi, ca să ne aducă text german, iar eu treceam pe la Athenée Palace, ca să-i duc traducerea.

Straşnicii păzitori ai patriei, care stăteau la pândă şi le notau toate, şi ştiau acum foarte bine, de câte — ori a fost marele duşman al neamului românesc pe la mine şi de câte ori am trecut eu pe la el.

Alta.

Stând odată de vorbà cu un alt Neamţ, un bavarez de la München, am discutat asupra cărţii lui Hildebrand. Bavarezul dedea cu socoteală că compatriotul său va da greş, căci în România cultura raţională, cel puţin deocamată, — e peste putinţă. Preocupat dar de interesele patriei sale, care cumpără grău şi mazăre mai bucuros din România decât din Rusia ori din America, şi om de fire haină ca toţi Nemţii, mi-a făcut propunerea să 'nfiinţăm o revistă, în care să le dăm sătenilor români îndrumări pentru gospodăria raţională şi să publicăm calendare ieftine şi interesante. «Bani găsesc eu pentru aşa ceva, mi-a zis: e şi interesul nostru ca producţiunea României să crească». Eu, accesibil ca totdeauna pentru acte de trădare naţională, m'am învoit cu

însufleţire şi după vre-o doaue săptămâni am primit un teanc de reviste şi de calendare pentru popor, dimpreună cu o scrisoare, în care se vorbia şi despre «purtarea de grijă pentru *copilul nostru comun*».

Pe masa marelui închisitor se afla, corpus delicti, teancul de manuscripte adunate de pe masa mea în noaptea arestării mele, printre aceste şi scrisoarea primejdiosului Bavarez.

Hildebrand ca Hildebrand,— mişelul a spălat într'o bună zi putina: cum ramânea însă cu scrisoarea de la München !? Ce fel de «*copil comun*» puteau să aibă doi bărbaţi?

Vei fi, iubite amice, şi tu de părerea, că nu eram lipsit de cuvenitul respect către autoritatea constituită de statul român, dac'am rîs şi nu mi-am mai dat silinţa să dumiresc—mai ales pe acel Leonte Moldovanu, care n'avea ce să caute acolo şi le ştia toate mai bine decât mine.

«Domnilor,— am zis, — ce ne mai perdem timpul de geaba!? D-voastre sunteţi mari şi tari, şi n'aveţi să-i daţi nimănuia socoteală de ce mă ţineţi de atâta timp închis. Puneţi-mă la zid şi trageţi cu puşca'n mine. E mai scurt, şi n'are nimeni să vă ceară nici de aceasta socoteală».

Hartel, auzind vorbele aceste, a început să facă feţe-feţe. Nu se mai îndoia omul, că am s'o pat rău de tot.

N'am păţit însă nimic. Noi Românii suntem oameni dulci la fire şi o «glumă proastă» nu ne scoate din sărite. Inchisitorul m'a 'ndrumat să

păstrez seriozitatea cuvenită — şi peste puţin a urmat subscrierea obligatului proces-verbal.

Cu atât nu scăpam însă.

D-l Inspector mi-a dat condeiu, cerneală şi hârtie, ca să mai scriu şi un memoriu. I-am declarat însă, că, scrietor de profesinne, nu sunt în stare să scriu la poruncă, şi-a rămas să-mi scriu memoriul în toată tihna după-ce mă voi fi întors la hotel.

De oare-ce Hartel, om mai expeditiv, îşi scrià la o masă din alt biurou memoriul, trebuia să mai aştept până ce va fi terminat el. Folosindu-mă de timpul acesta, m'am dus să-mi văd manuscriptele de pe masă. Erau acolo peste o mie de foi, fel de fel de lucrări, între care şi câteva scrisori pentru tine, un roman încă de mult terminat «*Musculiţă*» şi partea II a Gramaticei, «Sintacsa» decurând terminată la Panciu.

„Aceste sunt manuscriptele mele", — i-am zis D-lui Inspector Romulus Voinescu.

«Iţi stau la dispoziţiune», mi-a răspuns el.

«Pot să le iau?» întrebai înveselit.

«Deocamdată nu, — grăi dânsul. Avem să le facem mai nainte formele».

Au trecut ani de zile de atunci fără-ca să fi putut pune mâna pe o foaie măcar din acele manuscripte, — deşi mult am alergat după ele.

Iubite Amice,

Dacă mi se dedea voie să mă 'ntorc acasă, una din două: ori se socotea ca fiind împlinită pedeapsa ce mi se cuvenia, ori remănea lucru învederat, că mi-au făcut o mare nedreptate cei ce m'au trimis la Domneşti. Cu nici una din aceste nu se puteau împăca cei mari şi tari. Aveam dar să mai rămân în mijlocul bunei societăţi de la Luvru.

După ce mi-am făcut memoriul, l'am scris curat şi-am păstrat ciorna pentru mine. A trebuit însă să mai treacă două-trei zile până ce mi-a venit rândul, ca să-l pot da Domnului Inspector. Iar alte zile au trebuit să treacă până ce i-a venit memoriului rândul să fie citit, şi iarăşi iarăşi zile pentru-ca mult răbdătorii cititori să facă raportul cuvenit asupra celor citite. Nu-mi rămânea deci decât să am şi eu răbdare, căci cei ce urma să dea hotărîrea nu mă aveau, aşa mi se zicea, numai pe mine trecut în lista lor.

Mult aşi mai fi stat unde mă aflam, dacă nu s'ar fi 'ntâmplat că hotelul trebuia să fie evacuat pentru primele zile ale lunei Octomvrie.

Deci mai mulţi dintre noi au fost trimişi în la-

lomiţa, alţii au trecut fie la Domneşti, fie la Văcăreşti. Pe mine m'a dus la Prefectura Capitalei un agent, care mi-a spus că d-l Prefect Corbescu are să mă declare liber. Cele ce-au urmat însă nu prea sămănau o punere 'n libertate.

Dus la Prefectură, am fost închis într'o odaie cu două ferestre, în care drept mobilă nu era decât un singur scaun.

Puteam să şed şi să aştept. Am şi şezut şi-am aşteptat dela opt până la zece. De oare-ce nici acum n'a venit nimeni să descuie uşa orì să mă cheme, am început să mă plimb în sus şi în jos până pe la amează-zì când era să-mi fie foame, dar din norocire îmi pierise pofta de mâncare.

Aşi fi lipsit de bună credinţă, dacă ţi-aşi spune, că nu eram supărăt.

Cum, păcatele mele, să nu fiu. După-ce stătusem atâta la timp la Domneşti şi la Luvru, eram zorit să mă 'ntorc cât mai curând acasă, la ai mei, unde e mai bine decât ori-şi-unde. Mă simţiam deci umilit, adânc jignit în simţimântul meu de om, soţ şi părinte.

Inchipuieşte-ţi, te rog, un om de şapte-zeci de ani aproape, care se plimbă într'o odaie deşeartă, în care stă 'ncuiat de patru ceasuri întregi.

«Miserabilul! — ziceam gândindu-mă — nu la Prefectul Corbescu, ci la agentul, care m'a încuiat în odae şi nu mai vine să-mi dee drumul,— monstrul cu chip de om e cătrănit pentru-că e nevoit să mă pună în libertate, îşi răsbună maltratându-mă închis aici!»

Era cestiune de dignitate să nu mă supăr, şi-mi făceam plimbarea şuerând ori fredonând cântece vesele.

Ce era adecă, dacă ziceam, că nu-mi pasă!? Mă plânsesem, precum ştii, că nu am la Luvru mulţumirea de a sta din când în când într'un colţ numai singur cu mine însu-mi. Mă mai plânsesem, că n'am la Luvru nici lumină, nici aier. Acum aveam mulţumirea de a sta singur singurel — nu într'un colţ, ci într'o odaie 'ncăpătoare, în toată lărgimea, la aier şi la lumină.

«Măgarul, — ziceam deci gândindu-mă şi de astă dată — nu la prefect, ci la imbecilul acela de agent, — tâmpitul, credea că are să-mi umple inima de amărîciune şi mi-a împlinit una dintre cele mai fierbinţi dorinţe!»

Timpul trecea însă şi 'n trecerea lui se istovia şi provisiunea mea de veselie, şi 'ncetul cu 'ncetul m'am pomenit cuprins de gânduri posomorâte.

«Dar dacă nemernicul acela de agent şi-a bătut joc de tine spuindu-ţi că ai să fii pus în libertate!?» mă 'ntrebai după-ce se trecuse oara două.

Te rog înc'odată să-ţi închipueşti, cum mă plimbam aşa singur încuiat de şase ceasuri în odaia aceea.

Ceilalţi tovarăşi de suferinţe ai mei, oameni cu rost şi nevinovaţi, erau acum duşi spre Ialomiţa, spre Domneşti ori la Văcăreşti. Hartel cel cu proptele era şi el între dânşii. Singur Dr. Linde spera să fie internat la Buzău, sub paza prefectului Dunca, — dar şi el spera numai.

De unde mai luam eu, păcătosul, îndrăzneala de a pune temeiu pe vorbele săcăturii aceleia de agent?

Gânduri din ce în ce mai negre mă frământau şi căinţa mă ispitia.

Imi aduceam aminte, de câte-ori am grăit de rău oştirea română spuind, că ea nu e pregătită din ajuns pentru răsboiu. Am grăit de rău fruntaşii ţării spuind, că ei, care au adus la stare de părăginire statul român, nu sunt în stare să organizeze o Românie mare şi s'o consolideze. Grăit am de rău chiar poporul român stăruind cu 'ncăpăţinare în gândul, că el nu e încă sufleteşte pregătit pentru realisarea „visului secular“. Incă mai greu am păcătuit spuind, că Ruşii şi Sârbii, bunii aliaţi ai ţării, sunt cei mai primejdioşi dintre duşmanii neamului românesc, iar pe Franţa şi pe Anglia n'avem să ne răzămăm, căci ele au în vedere numai propriile lor interese şi au să ne sacrifice, dacă aşa cer aceste.

«Cum poţi să crezi că vei fi pus în libertate tu, care ai complotat cu Crăiniceanu cel prigonit, cu urgisitul de Hildebrand, cu Bavarezul cel viclean şi cu alţii de seama acestora!? — Ai să peri în câmp aice?» îmi ziceam ca sentinela Română în poemul lui V. Alexandri.

Aceasta era cam pe la patru.

Pofta de mâncare îmi era tot pierită şi astfel înfruntam foamea fără ca să mă pot mândri cu eroismul tinereţelor. O altă nevoie omenească a'nceput însă să-mi dee cu înteţire din ce în ce mai păganească brânci

Am început dar să alung gândurile negre şi să bat cu toată vîrtutea'n uşă.

«Ce e!? Ce vrei, moşule? — De ce baţi cu atâta mânie în uşă?» răsună de afară un glas cam răguşit.

«Deschide. — stăruii eu. Am să fac ce-va».

Om deştept, cel de afară m'a înţeles — cum mă vei fi înţelegând fără'ndoială şi tu.

«Eu ce să fac, dacă n'am cheia!?» răspunse el cu învederată supărare.

«Fă ce-i face, — stăruii iar eu, — ca să pot face».

«Să fie al dracului cel ce te-a 'ncuiat acolo!» grăì dânsul.

Eu, omul bunei rânduelì, cum mă ştii, nu puteam să aud asemenea vorbe fără-ca să-mi perd sărita.

«Nu înjura, Domnule,— îl înfruntai dar,— că el şi-a făcut datoria în serviciul ţării».

Atât a fost. Cuprins, se vede, de indignaţiune, a căreia legitimitate nu poate să fie supusă la îndoială, omul acela binevoitor s'a depărtat, şi de geaba am mai bătut la uşă, căci nu mi-a mai venit nimenì într'ajutor.

Te 'ntreb: ce trebuia? ce puteam să fac?

Peste vre-o jumătate de ceas am fost poftit să mă duc la d-l Prefect.

Am mers uşurat trupeşte şi sufleteşte, cu capul 'ridicat, cu mintea limpede, fără frică, cum i se cuvine omului, care şi-a făcut până 'n cele mai ascunse amănunte datoria.

Domnul Prefect, un tânăr ras după prescrie-

erile celei din urmă mode şi cam istovit de munca grea, în care-şi petrece zilele şi nopţile, m'a primit tolănit în fotoliul său, a scos din scumpa sa tabachieră o ţigaretă, a aprins-o cu un gest de Sherloc-Holmes, a tras câte-va fumuri pe pufăite, apoi a început să mă ispitească.

Când conduceam redacţiunea ziarului «*Ziua*», am publicat pentru învăţători un concurs, prin care ceream răspuns la întrebarea «*Care sunt părerile sătenilor asupra răsboiului*». Am primit răspuns de la vre-o opt-zeci de învăţători. Vre-o trei-zeci din aceste, fiind premiate, au fost publicate 'n coloanele ziarului. In urmă le-am reprodus cu o prefaţă scrisă de mine sub titlul «*Vox populi*» într'o broşură.

D-l Corbescu, prinzând de veste, a confiscat exemplarele, pe care le-a mai găsit la tipografie, şi le-a aruncat în foc.

Acum mi-a cerut să-i spun, cine anume a publicat concursul şi în ce 'mprejurări a fost publicată broşura.

După-ce i-am dat răspunsurile cuvenite, mi-a spus că mă pune 'n libertate şi că pot pleca.

„Dar ce-va la mână nu-mi daţi ?“—am întrebat eu.

«Nu e nevoie!»—mi-a răspuns ei.

I-am mulţumit cu toată cuviinţa şi m'am întors puşcă acasă — luând drumul tot pe uliţile mai dosnice, prin care fusesem adus la Prefectură în noaptea fatală.

După-ce am stat timp de vre-un ceas cu ai mei, am luat o trăsură şi m'am [illegible], înso-

ţit de una dintre fiicele mele, la Luvru, ca să-mi iau bagajul.

Am găsit etagiul deşert. Numai în două etage mai sus rămăseseră câţi-va, cărora nu li se făcuseră încă «formele». Intre aceştia se aflau Dr. Linde şi bătrânul von Engelbrechten, primejdiosul meu complice.

Rămânea acum să mă duc să-i mulţumesc ministrului Morţun şi d-lui Dimitriu, secretarul general.

Două zile 'n urmă însă D-l Dimitriu i-a trimis fiicei mele Lavinia vorbă, că ar dori să-i vorbească.

Fata s'a dus. Secretarul general şi-a exprimat părerea de bine, că, în sfârşit, am scăpat, a vorbit despre greutăţile ce-au trebuit să fie învinse pentru-ca să fiu pus în libertate, despre răspunderea, pe care au luat-o asupra lor cei ce-au stăruit să nu mai fiu ţinut la închisoare, şi a dat sfatul prietenesc să nu mă mai amestec în învălmăşelile politice.

Am înţeles şi nu m'am mai dus să mulţumesc pentru punerea mea 'n libertate. Dacă m'aşi fi dus, n'aşi fi putut decât să zic: «Vă rog să mă trimiteţi iar la închisoare».

Iar de aceasta nu era de loc nevoie: au făcut-o, când au putut, şi fără ca s'o mai fi cerut eu.

Din cazamatele de la Domneşti am scăpat cu astma înteţită şi cu un început de reumatism. La Luvru nu putea să-mi meargă bine: trebuia să mai ajung şi la Văcăreşti.

LA VACAREȘTI

I.

Iubite Amice,

Ajuns om liber, mă bucuram de libertate stând mai mult acasă, căci pe stradă nu puteam să ies decât însoțit de guvernanta mea, aşa-i ziceam în glumă soției mele, care îmi lua apărarea când vre-unul dintre patrioţii plini de 'nsufleţire îşi uşura inima suduindu-mă ori voind să-mi tragă câte-va.

Când n'avea altă treabă și timpul era frumos, mă scotea pe uliţi mai dosnice spre Teiori spre Colentina, ca să fac mişcare şi să iau aier, dar în oraş numai la mare nevoie mă 'nsoția. Nici că ţineam, căci plăcute îmi erau afară din cale oarele pe care le petreceam plimbându-ne aşa numai noi amândoi pe la cărămidării şi prin gropile de acolo.

Am însărcinat deci pe Lavinia să se ducă pe la binevoitorul Romulus Voinescu, ca să-mi iee

teancul de manuscripte. I s'a spus, că trebue să vin eu însu-mi, ca să subscriu de primire. Nu mi-a rămas deci decât să mă duc, lucru cu atat mai greu, cu cât soţia mea nu voia să mă însoţească.

Am plecat singur ca vai de mine.

Sosit în faţa palatului, m'am pomenit faţă în faţă cu Ionaş Grădişteanu, cu care avusem legături. El s'a încruntat la mine şi m'a'njurat de mamă. Tu ştii cum un adevărat boier de neam, fiu de ministru şi fost ministru el însu-şi, ştie să înjure când vorba e să-şi arăte superioritatea. Trecătorii s'au oprit cuprinşi de mirare, iară eu: ce puteam să fac!? M'am crucit şi am zis „Eşti, omule, în toată firea!? — Ai, Doamne, mila de el şi dă-i ceea ce nu are!"

«Cine e domnul acela?» mă întrebă sergentul, care stetea la poarta palatului.

«Unul dintre fruntaşii ţării, fost sfetnic al stăpânului D-tale,» — i-am răspuns şi mi-am căutat de drum.

Sosit la direcţiunea siguranţei statului fără de alt accident, am rugat pe d-l Inspector Romulus Voinescu să binevoiască a-mi acorda o scurtă audienţă, ca să-mi iau în primire manuscriptele.

Dup'o aşteptare de vre-o trei ceasuri a venit d-l uşier să-mi spună, că formele nu sunt încă făcute; să viu iar zilele aceste.

Nu mai fac încercarea de a te dumiri asupra greutăţilor prin care am trecut dupăce m'am întors acasă. Nu mi se putea ierta lipsa de

energie faţă de d-l Inspector, nici felul, în care am răspuns ia bădărania lui Grădişteanu.

In adevăr, dacă oameni ai bunei rânduieli ar fi fost, cei de la siguranţă ar fi trimis manuscriptele comisarului, ca să mi le restitue, căci nu mai aveau ce să facă cu ele după-ce s'au încredinţat că ele nu conţin nimic primejdios, mă vei ierta dar, dacă am scăpat vorbe mai grele.

«Dă-i încolo — am zis. Eu n'o să pot face din ei oameni ai bunei rânduieli!»

Ear cât pentru Ionaş Grădişteanu, cele petrecute mi se păreau lucru foarte firesc, care nu are să mă supere.

Omul acela şi-a bătut joc şi de bunele moravuri, şi de familia sa, trăind în adulter public cu soţia unui om, care şi-a curmat firul zilelor pe mormântul soacrei sale: de unde ar mai fi putut el să-şi dee seamă, că nu pe mine m'a umilit, ci el însuşi pe sine s'a înjosit prin fapta lui!?

Nu-mi era cu toate aceste iertat să las lucrurile baltă.

Ştiam, ce-i drept, că'n societatea noastră oamenii ca dînsul pot să-şi permită ori-şi-ce. Astfel, trăgându-l în judecată, mă expuneam să fiu mai vîrtos batjocorit. In cel mai bun cas reclamaţiunea îmi era pusă la dosar. Trebuia cu toate aceste să-mi fac datoria de cetăţean, şi am scris pe hârtie ministerială, curat, frumos şi citeţ, o cerere adresată procurorului respectiv, căruia i-am expus cele petrecute'n faţa martorilor rugându-l cu tot respectul să iee măsurile prescrise de legile ţării pentru siguranţa oamenilor nevoiţi să

umble pe uliţile capitalei. Dată apoi această cerere la registratură, am luat numărul de înregistrare şi-am aşteptat în toată liniştea cele ce vor urma. N'a urmat nimic.

Remânea să mă mai duc pe la direcţiunea siguranţei statului, ca să-mi fac şi acolo datoria de cetăţean ce stăruie cu toată hotărîrea asupra drepturilor sale.

Ieşind pe portiţă, m'am uitat cu toată băgarea de seamă la dreapta şi la stânga, ca să văd, dacă nu cumva stă cine-va la pândă.

«Nemernicule, — mi-am zis. — Te expui să fii suduit dacă'ndrăzneşti să treci pe Calea Victoriei, pe unde circulează elita capitalei, a ţării, ba, ca Ionaş Grădişteanu, chiar a'ntregului neam românesc.»

Nu face pentru unul ca tine.

Trebuia să apuc prin uliţi mai dosnice cum am fost dus în noaptea cea fatală la Prefectură.

Am luat-o deci pe Strada Verde şi prin Sfinţii Voivozi şi am ajuns în Calea Griviţei, ca de acolo să trec prin Strada Soarelui în strada Lueger, de unde să trec apoi iute Calea Victoriei la Biserica Albă.

N'am scăpat însă nici acum teafăr.

Intrat adecă'n Calea Griviţei, am dat peste un tânăr curăţel şi îmbrăcat în haine croite după cel mai nou fason. Zărindu-mă de la oare-care depărtare, el a pornit cu hotărîre bărbătească spre mine şi a'nceput să mi le tragă mai şi mai decât bine ştiutul Ionaş.

Eu, trecut prin frecuş, nu mai eram însă tot omul din faţa palatului.

«Bine, tinere, — i-am zis cu un fel de asprime părintească, — de unde şi până unde te-ai pomenit să te legi în ziua mare de bătrâni? Cine eşti? ce rost ai? cum te chiamă?»

«Nu te priveşte!» — a răspuns el uitându-se cu'ndrăzneală'n ochii mei.

«Cum, păcatele mele, să nu mă privească!?— îi zisei. Ori şi care om bătrân e dator să iee de scurt pe copii cu purtări rele. Să vii cu mine la cea mai apropiată secţiune».

«Ba bine că nu!» — întimpină el ţanţoş.

«Băiete! — grăii. Am să chem pe sergentul de colo şi se face scandal public. Fii om cu minte şi haid să mergem — par'c'am fi doi prieteni buni».

Tânărul s'a dat pe brazdă, şi am mers amândoi la secţiune.

Eram hotărît să cer încheerea unui proces verbal şi să stărui cu toată hotărîrea pentru urmărirea lui.

In faţa comisarului el a mărturisit apoi, că e fiul bine reputatului Dr. Urechiă, pamfletistul.

M'am uitat lung la el.

«Aşa tată, aşa fiiu! — am zis apoi. Dă-i încolo!»

Ieşit de la secţiune, mi-am schimbat marşruta: am ieşit la capul Podului, iar de acolo am luat-o spre Strada Polonă şi dealungul ei la statuia lui C. A. Rossetti.

Când am sosit la siguranţă, era prea târziu: d-l Inspector Romulus Voinescu plecase la masă.

Ziua următoare am plecat cu noaptea'n cap, când elita şi codiţele ei de tot felul dorm.

După vre-o patru ceasuri de aşteptare, mi s'a spus, că d-l Inspector, ocupat aiurea cu afaceri urgente, n'are să mai vie ziua aceea la biurou.

Două zile'n urmă ducându-mă iar, am găsit birourile direcţiunii generale ale siguranţei statului deşerte — mai şi mai decât etagiul de la Luvru când veniam să-mi iau bagagiul.

Erau duse şi manuscriptele mele muncite cu multă bătaie de cap.

Nu mă mai întreba ceam zis.

Ai văzut cum chiar şi oamenii ca mine trec pe nesimţite de la «*Să le fie de bine*!» — la mai puţin blajinul «*Să fie ai naibei*!»

Nu care cumva să fii ispitit, iubite amice, de gândul, că vorbesc din răutate omenească şi exagerez unele ori altele, ba spun pe ici pe colo şi câte un neadevăr. N'am vrut şi nu vreau decât să te ajut a te dumirì asupra celor petrecute în timpul acestei părţi din viaţa mea, şi am spus şi spun numai ceeace este adevărat, pe ici pe colo câte un amănunt, de care din întâmplare îmi mai aduc aminte. Zugrăvită cu tot dinadinsul icoana vremii e cu mult mài întunecată. Nici vorba, pe care am scăpat-o atunci, n'ai deci s'o iei drept semn al supărării mele. Supărat nu eram, deşi aşi fi avut destule cuvinte să fiu. Eu am proptea mai puternică decât toţi puternicii zilei împreună: bunul Dumnezeu, care mi-a făcut parte

de darul de a mă simţi bine în toate împregiurările. Eram adânc îndurerat când vedeam că Românii şi-au pierdut minţile, şi firea mă'npingea să-mi dau silinţa de a-i desmetici.

Ar trebui să-mi petrec puţina viaţă ce mi-a mai rămas scriind şi zi, şi noapte, pentruca să-ţi spun toate cele păţite pe urma silinţelor mele. Mă simţiam oare—cum umilit, dacă mi se'ntâmpla câ e odată să ies din casă fără ca s'o pat ca cu Ionaş ori cu tânarul Urechiă. In cel mai bun caz mă'ntâlniam cu câte un vechiu prieten, ba chiar şi cu câte o rudă, care se făcea că nu mă vede. Imi era milă, şi oameni mai vrednici îi credeam pe cei ce mă'nfruntau cu vorbele: «Ştim că nu-ţi pasă de cele ce paţi, dar ai copii şi să ştii că nu are nici odată să fie pentru dânşii loc în ţara aceasta».

Am zis deci «Dă-i naibii!»— nu pentrucă eram supărat, ci pentru că ajunsesem să mă simt un fel de caraghios, care-şi sleieşte puterile muncind să facă ceeace nu e cu putinţă.

De sîmţământul acesta am fost cuprins din ce în ce mai îndeplin după ce Germanii şi aliaţii lor au ocupat ţara până'n Siretiu. Eram adecă insultat şi acum pe stradă. Imi aduc aminte că unul,—cine-o fi fost?—m'a scuipat în faţa librăriei Socec, unde stăteam cu soţia mea şi cu una din fiicele mele. N'aşi fi avut decât să chem patrula, ca să-l iee pe sus şi s'ajungă mâne ori poimâne'n Bulgaria ori în Asia Mică.

«Lasă-l, săracul de el, că acum nu mai sunt ai noştri stăpâni?»— mi-a zis însă soţia mea.

Altă dată aflându-mă cu doi prieteni în faţa palatului, tot în faţa palatului, o trecătoare, cocoană elegantă, a strigat în gura mare «*Iată trădătorul*!»

Aducându-mi aminte de vorbele soţiei mele, am dat-o şi pe ea — ca pe cei-lalţi.

Acelaşi lucru l'am păţit şi cu Maior, bătrânul profesor al şcolii de la Herăstrău, care, trecând în calea Victoriei pe lângă mine, mi-a zis: «*Trădător infam*!».

E'nvederat că oamenii, care în împregiurări ca cele de atunci nu sunt în stare să-şi pună frâu, şi-au perdut minţile.

In curând m'am încredinţat însă, că nu numai fraţii şi surorile mele în Traian au ajuns în doaga aceasta. Lumea întreagă'şi perduse, aşa se vede, bunul sîmţ, căci nici Germanii, Austriacii, Maghiarii şi Bulgarii nu erau mai cuminte decât Românii. Lasă că uneltiau ca nişte sminţiţi unii contra altora, dar după câteva săptămâni petrecute la Bucureşti s'au schimbat şi-au luat toate apucăturile Românilor deprinşi cu «obiceiul pământului».

N'am să intru în amănunte, ci ţi-am spus'o aceasta numai ca să'nţelegi, cum am ajuns eu între două pietre de moară.

Stând de vorbă cu unul dintre ofiţerii cu mare înrâurire, mi-am dat pe faţă fără de'ncungiur părerea.

«D-voastre, mai ales Prusienii, — am zis, — aveţi un particular talent de a vă face nesuferiţi».

«Cum aşa !?» — a'ntrebat el neplăcut atins.

I-am spus un şir de casuri, în care oamenii cum se cad: au fost jigniţi ori oamenii rău văzuţi şi de rea credinţă au fost preferaţi.

«La urma urmelor,— mi-a zis el în cele din urmă,— noi n'avem nevoe de simpatiile Românilor şi ne facem treburile cu cei ce intră'n voile noastre».

Era o ne mai pomenită lipsă de cruţare.

«Iată şi acum,— i-am zis,— D-ta jigneşti fără de nici un folos, repet — fără de nici un folos — pe un om, care ostăneşte şi se expune pentruca să propage'n poporul român simpatiile şi încrederea către poporul german».

E'nvederat, că bun prieten nu mi l'am făcut.

Altă dată am vorbit cu alt ofiţer despre afacerile necinstite, în care sunt încurcaţi unii dintre ofiţeri, despre viaţa scandaloasă a altora şi despre legăturile multora cu oameni compromişi.

«Dacă merge înainte tot aşa, — am urmat,— mai curând ori mai târziu se vor pune la barierele Berlinului tăbli cu inscripţiunea «*Cei ce au stat trei luni la Bucureşti timp de trei ani n'au voie să intre în Berlin*».

A rîs Neamţul, dar nici pe el nu mi l'am făcut prieten.

In curând am ajuns deci, ca cunoscuţii mei germani să-mi zică «prietenul supărător.»

Le şi eram supărător mai ales când cu încheerea păcii, care după părerea mea era o uimitoare dovadă despre lipsă de pricepere a diplomaţiei germane. Urmarea firească a fost, că nici Germanii nu mi-au achitat leafa de profesor

la şcoala evangelică, iar la redeschiderea şcolii n'am fost invitat să ocup catedra de limbă şi literatură ramână. pe care o ocupasem timp de zece ani aproape.

Ce puteam să fac!?

I-am dat şi pe ei — n'am nevoie să-ţi mai spui şi cui.

Dam eu însă azi pe unii, mâne pe alţii, dar pe când oamenii cu bun simţ practic învârtiau treburi mânoase ori ocupau funcţiuni bine plătite, eu mă plimbam pe la marginile oraşului, pe la Plumbuita ori pe la Dudeşti. Minune nu era deci, dacă din când în când stăteam pe gânduri şi mă întrebam, dacă nu cumva toată lumea e cu minte şi smintit sunt eu, care nu ştiu şi nu vreau să mă potrivesc cu oamenii, în mijlocul cărora mi-a fost dat să-mi petrec viaţa.

Am început deci să umblu după potcoave de cai morţi.

Gramatica mea nu era în adevăr numai amea.

Incă 'n ajunul răsboiului de independenţă stăruise acum demult răposatul Barbu Constantinescu să dau la şcoala societăţii pentru învăţătura poporului român lecţiuni de limba română. Preşedintele societăţii, pe care-l cunoşteam bine ca membru în comitetul ziarului «*Timpul*», îmi da şi el zor. Le spuneam, că eu n'am învăţat nici o dată şi astfel nu ştiu gramatică românească. «Dar ştii româneşte şi o să-ţi faci gramatica» îmi ziceau ei. Am primit deci şi-am început să adun gramaticile: T. Cipariu, Mınteanu, Câmpianu, Neagoe, Circa şi ce mai

era. Studiindu-le, eram plin de gramatică şi 'n redacţiunea ziarului „*Timpul*" Eminescu, Caragiali şi eu ne pierdeam timpul în discuţiuni aprinse asupra gramaticei. Ni-am împărţit în cele din urmă munca: Eminescu etimologie, Caragiali sintască, iar eu aşezarea vorbelor în româneşte. Pune-te să citeşti scrieri vechi şi mai noue, să scoţi exemple, să faci notiţe. In urmă am discutat mult cu Coşbuc atât la Sibiiu, cât şi la Bucureşti şi cu Manliu, precum şi cu Odobescu, cu care am publicat în colaborare «Istoria Românilor în timpul lui Mihai-Vodă» şi o carte de citire.

Când m'am dus la Panciu, ca să lucrez în toata tihna, am luat cu mine un mare vraf de notiţe şi un încă mai mare vraf de cărţi şi n'am scris apoi, ci am copiat gramatica, ca s'o dau gata de tipar. Era o datorie de pietate către cei trecuţi acum în altă lume, ca s'o fac aceasta.

Rodul îndelungatei mele munci era acum pierdut şi pierdute erau şi cărţile şi notiţile mele, pe care le lăsasem la Panciu. Praf s'a ales şi cenuşă de avutul ginerelui meu, şi dimpreună cu cele-lalte s'au mistuit şi cele lăsate de mine la crama, unde unul după altul au intrat Românii, Ruşii şi Germanii.

Nu era destul nici atât.

Scrisesem o dramă 'n cinci acte „*Bogdan-Vodă*", lucrare versificată. Unul dintre ginerii mei, locotenent de reservă, tunar la unul dintre forturile Bucureştilor, a luat manuscriptul, ca să-l citească. Peste puţin a fost apoi trimis în

toată graba la Turtucaia, de unde a scăpat aruncându-se 'n Dunăre, ca să treacă râul notând.

Pierdut era şi «Bogdan-Vodă».

Mare pierdere n'o fi nici aceasta pentru literatura română, dar pentru mine era o pagubă.

Aflând deci că bunul Romulus Voinescu a fost numit Director al siguranţei statului, m'am îmbărbătat şi-am adresat primului ministru Al. Marghiloman ca ministru de interne, o cerere, în care mă rog cu respectul cuvenit să mi se restitue manuscriptele, pe care ultima dată le-am văzut pe una dintre mesele din biuroul d-lui Romulus Voinescu.

Mi s'a dat prin mijlocirea Prefecturii răspunsul, că manuscriptele mele se află la Moscova şi-mi vor fi restituite după-ce vor fi aduse de acolo.

Foarte bine! Cum rămâne însă cu paguba ce am suferit şi sufăr neputând să-mi public scrierile?

In loc de răspuns, mi se croia drumul spre Văcăreşti.

II.

Iubite amice

Ajuns-am eu şi la Văcăreşti şi am stat acolo chiar mai mult decât destul.

După-ce au ocupat Bucureştii, Germanii au rechiziţionat ziarul «*Bukarester Tagblatt*» şi soţia amicului meu Iuliu Pop, care se afla la Iaşi, a obţinut permisiunea de a publica şi o traducere a celor cuprinse în ediţiunea germană.

Ziarele noastre sunt scrise într'o limbă păsărească, cum zicea Eminescu. «*Gazeta Bucureştilor*» însă, tradusă'n pripă de către oameni care nu ştiau nici româneşte, nici nemţeşte, le întrecea pe toate, încât până chiar şi Bucureştenii se scandalizaseră. După vre-o săptămână deci, D-na Iuliu Pop a stăruit să iau asupra mea urîta sarcină de a revedea şi corecta textul românesc mai nainte de a fi dat la tipar. Am primit această propunere rămânând să mi se dea onorarul, pe care-l avusem pentru neasemănat mai puţină osteneală ca colaborator la «*Minerva*», adecă 500 lei pe lună.

Vai de capul meu!

După-ce fruntaşii politici rămaşi la Bucureşti

au reuşit să obţie permisiunea ca *«Gazeta Bucureştilor»* să apară ca ziar de sine stătător, a rămas să dau câte trei articole pe săptămână, plătite cu câte 50 lei fiecare, ceeace ar fi fost tot cam 500 lei pe lună.

Iar vai de capul meu!

Lasă că cenzura îmi ciopârtia articolele, încât nu mă mai ierta firea să le public şi treceau şi câte zece zile fără ca să iau cei 50 lei, dar am şi ajuns, precum ştii, să nu mă mai pot împăca cu cele ce se petreceau la Bucureşti.

M'am bucurat deci când d-l Stere şi-a publicat ziarul. Osteneala-mi era acum de prisos.

«S'o mai pată şi alţii!» — am zis şi n'am mai scris pentru *«Gazeta Bucureşttlor»*.

După-ce fraţii Brătianu s'au întors iar la Bucureşti, au fost arestaţi mai mulţi dintre colaboratorii *«Gazetei Bucureştilor»*. Eu nu. Oameni cu trecere mi-au trimis vorbă, că nici n'am să fiu. Aceştia nu ştiau însă, ce-i spusese fiicei mele d-l secretar general Dimitriu — după punerea mea în libertate. Aveam o vină mare, şi'n cele din urmă tot mai puternici erau cei ce nu puteau să mi-o ierte.

După cartea de botez, pe care mi-a dat-o popa dela Şiria, eu m'am născut la 18 Ianuarie 1848. Implineam deci la 18 Ianuarie 1919 vârsta de 71 ani. Tocmai în ziua aceasta, drept felicitare de ziua naşterii mele, am fost citat la curtea marţială. Era fără îndoială o'ntâmplare, dar pentru mine supărătoare.

In drum spre curtea marţială mi s'a întâmplat

să-l întâlnesc pe marele nostru istoriograf Nicolae Iorga.

Trecea mergând spre Academia Română prin faţa palatului Ştirbeiu, iară eu mă aflam în cealaltă parte a străzii mergând spre Biserica Albă. Zărindu-mă, el s'a oprit şi a scuipat spre mine tare şi cu multă ostentaţiune, încât trecătorii s'au oprit ca odinioară când cu bine ştiutul Ionaş.

De astă dată nu m'am mai crucit şi m'am mărginit a-mi zice *«Astuia nici la cele mai adânci bătrâneţe n'o să-i mai vie mintea!»*

Cobea naibii.

La curtea marţială am aşteptat mai înteiu la scară, apoi într'o sălişoară, dup'acea într'un coridor strîmt, de unde peste vre-o patru ceasuri un sergent a avut bunăvoinţa să mă conducă la d-l maior, mult lăudatul nostru Bolentin.

Acesta m'a poftit să şed, un semn că nu era prefect al capitalei. După-ce mi-a luat mai mult ori mai puţin prieteneşte un scurt interogator, am subscris procesul verbal.

«Acum puteţi să plecaţi, — mi-a zis apoi, — dar vă rog să veniţi şi mâne. Cred că ne'nţelegem?»

L'am înţeles: era un gest — nu teatral, ci generos. Imi lăsa adecă timp să fac cuvenitele pregătiri pentru plecarea la Văcăreşti.

Deşi nu mi-o spusese lămurit aceasta, ziua următoare, cu care intram în anul 72 al vieţii mele, nu m'am mai dus singur la curtea marţială, ci însoţit de fiiul meu Titu, locotenent de reservă.

După aşteptare de vreo trei ceasuri intr'o să-

liţă, în care aveam şi un scaun, am fost conduşi la acelaşi Bolentin, care mi-a spus că cu mare părere de rău — e nevoit să mă reţină.

«Eu cred că nu e nevoie de aceasta, i-am zis, căci vă stau în toată clipa la dispoziţiune».

El a dat din umeri.

«D-ta eşti militar, — a zis apoi adresându-se la fiiul meu, — şi ştii ce va să zică ordin: ordinul e ordin, şi noi inferiorii n'avem decât să ne supunem. Te duci şi iei o birjă...»

«Nu, d-le maior, — întrerupsei eu. Nu mă iartă mijloacele să dau 60—80 lei birjarului. Sunt deprins a umbla şi mă duc pe jos».

«Dar nu vei merge singur, ci însoţit de grefier,» mi-a zis el.

«Prea bine! — am răspuns,» Grefierul e om fără îndoială mai tânăr decât mine, şi ceea ce pot eu, poate cu atât mai vîrtos el».

Domnul maior s'a resgândit. Mai fiind acolo şi d-l Şurculescu—Cernăţianu care colaborase şi el un timp oare-care la «*Gazeta Bucureştilor*», a rămas să vadă, dacă nu cum-va poate să ne trimită pe amândoi cu automobilul curţii.

Silinţele nu i-au rămas zadarnice, şi pe la patru ne-am urcat, Şurculescu şi eu, în automobil, şezând eu, ca mai bătrân, la dreapta.

Urmează o caracteristică manifesfare a sîmţământului de dignitate.

Abia pornit, automobilul a fost oprit de către un tânăr ofiţer. Cine-o fi fost? Locuia omul în drumul nostru şi profita de ocasiune, ca să nu se'ntoarcă pe jos acasă.

Șurculescu s'a așezat pe unul dintre scăunașe și i-a lăsat locul de lângă mine. Peste puțin însă d-l ofițer a tresărit ca'nțepat de o viespe. Deși Bolentinul respectiv nu-mi pusese încă peste stigmatele bătrânețelor stigmatul infamiei de trădător, vrednicul oștean s'a cutremurat gândindu-se că trecătorii au să-l vadă șezând la stânga mea; m'a somat deci să mă scol și să-i las locul de la dreapta. Ne-am urmat apoi drumul până'n strada Lânăriei, cale de câți-va chilometri, fără-ca să schimbăm vre-o vorbă și fără-ca el să se înjosească salutându-ne când s'a dat jos.

De aici înainte, săltând prin fel de fel de hopuri, pe la Belu la Văcărești.

Mai nainte de a-ți vorbi despre mulțumirile de tot felul, de care am avut parte în timpul petrecut la Văcărești, am să-mi dau silința de a-ți face descrierea Văcăreștilor, teatrul evenimentelor.

Văcăreștii sunt o fostă mănăstire, au deci intrarea pe sub o clopotniță de la Apus. In prima curte, fosta arhondărie, sunt biurourile, locuințele funcționarilor, antropometria și spre miazăzi, deci la dreapta, brutăria și câte-va ateliere, precum și bucătăria.

Trecând pe sub a doua clopotniță, aceasta mai mare, intri în așa zisa cetate, o curte mare, în mijlocul căreia se află biserica, o zidire cu proporțiuni desăvârșite, frumoasă, cu cinci turle'n stil bizantin, mai încăpătoare decâ ori-și-care dintre bisericile din București.

In dosul bisericii, deci spre Răsărit, se află

paraclisul, la primul etagiu, un adevărat giuvaer architectonic, iar la dreapta şi la stânga se află celulele, în doaue etage, cu totul 36.

Stăriţia, deasemenea frumoasă, se află la capătul despre mează-noapte a celulelor, cu faţa spre mează-zi, iar cu dosul spre Bucureştii, asupra cărora se deschide din ferestri o largă vedere. Acum se află aici spitalul.

Incăperile pentru adăpostirea deţinuţilor se află în faţa bisericii şi la stânga ei, într'o casă cu douae caturi, care se'ntinde până la stăriţie.

La dreapta bisericii se afla băile, etuva, o mare casă, în care se afla mai nainte o tipografie, iar tocmai la capătul despre celule se afla o casă în stil oriental, jos magazie, iară sus închisoare pentru femei.

Noi, Şuculescu şi eu, am fost duşi la grefier, care ni-a făcut formele şi ne-a dat sub îngrijirea unui gardian, care ne-a condus la colegii noştri mai de mult arestaţi.

Sub poartă ni-a fost notat numele şi-am fost întrebaţi dacă am mai fost ori nu arestaţi.

«Da, am răspuns eu, — un an la Vaţ şi câte cinci săptămâni la Domneşti şi la Luvru.»

«Să treacă!» — a zis portarul de sub clopotniţa cea mare şi poarta ni s'a deschis. Iar te rog să mă ierţi că sunt nevoit să-ţi spun pe cât se poate de aidoma ce mi-au văzut acum ochii.

Era pe'nserate, moină şi lapoviţă. In dreptul băilor şi spre închisoarea femeilor mari mormane de gunoiu întrat în dospire se mistuiau scoţând aburi deşi ca fumul. Spre fundul curţii, până

unde nu se'ntinseseră încă umbrele, o mulţime de oameni se'ncălziau la cele din urmă raze ale soarelui de Ianuarie. Slabi, cum nu mai văzusem în viaţa mea, rebegiţi, cei mai mulţi fără de cămaşă, îmbrăcaţi în crâmpee de zdrenţe, cu picioarele înfăşurate în cârpe şi cu pături zdrenţuite în spinare, ei mi se păreau un fel de fiinţe aduse din altă lume — pentru înspăimântarea celor ce intră. In acelaşi timp m'a isbit un miros de putregaiu şi de oameni plini de jeg, încât îmi venia iară şi iarăşi să vărs.

«La stânga!» — a comandat gardianul.

Supuindu-ne comandei, am ajuns la latrine — nu ca la Domneşti, ci sistem modern, «tout a l'egout», dar fără de apă şi pline şi sus, şi pe jos, şi prin faţa uşilor că nu se mai puteau închide, grămezi îngheţate, care acum începuseră a se desgheţa, iar pardoseala din faţa lor era acoperită de o baltă de o şchioapă, amestecătură de ud mai vechiu şi cu totul proaspăt.

Trecând balta, ne-am apropiat de câţi-va deţinuţi, care se aflau în treburi pe acolo.

«Nu vă apropiaţi, — ni-a zis gardianul, acum mentor al nostru, — că toţi sunt plin de păduchi».

Ne-am depărtat cu respectul cuvenit şi-am ajuns la scara ce duce 'n primul etagiu, scară lată şi bine făcută, dar plină cu murdărie acum îngheţată. Om bătrân cum eram, mă temeam ca nu cum-va să lunec, am pus deci mâna pe răzămătoare.

«Nu pune mâna, că te umpli de râie!» a strigat totdeauna binevoitorul gardian.

Urcaţi apoi fără de păduchi şi fără de râie în primul etagiu, am întrat, la dreapta, într'un coridor larg, în care se deschidea uşa *salonului*, în care ni se reservaseră culcuşurile.

Să ne oprim, iubite amice, în prag.

La Vaţ, unde am stat închis peste un an, plătiam chirie, dar aveam iatacul meu curat, pat cu aşternut cuviincios şi regulat primenit, masă, două scaune şi dulap pentru păstrarea hainelor şi a albiturilor. Pentru o tacsă bine stabilită mi-se punea la dispoziţiune şi un om, care mă servia în toate privinţele. Dacă n'aşi fi fost în stare să plătesc, plătià comuna, în care-mi aveam domiciliul. Eram deci om rău nărăvit.

Am mai luat apoi apucături rele şi la Domneşti, precum şi la Luvru.

Aici am văzut în faţa mea o sală, în care se aflau 17 persoane cu vre-o două zeci de paturi: sus, sub tavan, ferestri pătrate cu zăbrele groase ca la ori-şi temniţă adevărată, două lâmpi atârnate, o sobă de fier în fund, o masă cu două laiţi, aier îmbăcsit şi plin de fum de ţigări, de lignit şi de petroleu prost, miros de toate felurile — nu pot să zic plăcut.

Cei şapte-spre-zece complici ai noştri se bucurau de viaţă, unii mâncând ceea ce aveau, alţii încâlzindu-şi mâncarea pe gaura cu rotiţe a sobei, iar alţii stând de vorbă, pe ici pe colo câte unul întins pe pat citind la lumina slabă ori pierdut în visătorie.

Ei ne-au primit cu bucurie zgomotoasă —

par'c'ar fi voit să zică. «Iată-i, în sfârşit, şi pe aceştia! — Cu cât mai mulţi, cu atât mai bine!»

Am fost poftiţi că ne alegem după plac din cele câte-va paturi încă neocupate, fier veritabil şi scânduri de brad adevărat şi ceva mai curate decât cele din podele, care erau pline de praf amestecat cu fel de fel de rămăşiţe.

Am rămas ca ţiganul la pagubă.

«Bine! — am zis, — acesta e ceea ce 'nţelegea Bolentinul nostru când ni-a spus că la Văcăreşti ie tot ce se cuvine!? E o ruşine!»

A urmat o critică generală făcută de oameni, care aveau meseria de a face critică ori şi cărui ucru, care nu e cum trebue să fie. Multă pricepere, desăvârşită cunoştinţă de causă, mare măiestrie în alegerea terminilor de cuvenită asprime. M'am încredinţat în deosebi, că nu numai eu am păcatul de a scăpa cu un „Dă-i naibii!". Alţii îi dădeau aici şi — nu pot să-ţi spun unde... Vei fi ştiind, ce va să zică „*Ţara lui Hübsch*".

Dar o păţisem eu şi mai rău în primele zile ale petrecerii mele la Domneşti şi tot am dormit bine.

Vorba Românului: „Să nu-i dee Dumnezeu omului tot ceea ce poate răbda!" — Voioşi, băeţi!— Să crape de ciudă văzând că inimă rea nu-şi face nici unul dintre noi".

Şi în adevăr, numai vina mea era dacă n'o duceam şi aici tot atât de bine ca aiurea.

Mai întâiu şi mai întâiu tocmai băiet nu mai eram şi neajunsurile bătrâneţelor mă supărau pe ici pe colo.

Când cu zidirea caselor în care locuim, mi se întâmplase să cad de pe o schelă. Mi-am frânt atunci două coaste, mi-a eşit din încheietură clavicula dela dreapta şi mi s'au vătămat plămânii şi ficatul. Medicii de la «Filantropia», unde am fost transportat, se'ndoiau c'o să scap, şi-mi aduc cu viuă recunoştinţă aminte că bunul meu prieten Nicolae Iorga a venit însoţit de d-l Dimitrie Onciul să mă vadă şi să consoleze pe soţia mea. Mulţumită purtării de grijă a tânărului Dr. Leonte şi a devotamentului soţiei mele, care timp de cinci săptămâni de zile nu s'a depărtat de la căpătâiul meu, am scăpat cu viaţă, dar am rămas diabetic şi astmatic, încât trebuia să mă supun unui regim diabetic bine lămurit, să fac mereu plimbări în aer liber şi să dorm cu fereastra deschisă. Mai suferiam apoi şi de exeme hemoroidale, care mai ales la schimbarea timpului mă supărau rău de tot.

La Domneşti şi la Luvru am dus-o cu toate acestea destul de bine. Tuşiam, ce-i drept, dar nu-mi aduc aminte să fi supărat pe tovarăşii mei prin accese de înecăciune ori plimbându-mă în timpul nopţii cuprins de desnădăjduire prin casă.

Acum se schimbase starea mea.

Fusesem fumător nesăţios, iar de când cu căderea mea de pe schelă nu mai fumam de loc. Mă'năbuşia deci fumul de tutun, de petrol, de lignit, aerul îmbâcşit şi plin de miros greu, încât aveam accese de înecăciune, mă sbăteam în culcuş ori umblam besmetic printre paturi şi nu-i lăsam pe mai fericiţii mei tovarăşi să doarmă

Mai era pe deasupra şi alta.

Se zicea, că cel mai bun mijloc de a alunga păduchii sunt spălaturile cu petroleu. Mai nainte de a se culca dar, tovarăşii mei se desbrăcau în pielea goală şi se spălau pe tot trupul cu petroleu. Eu nu puteam să fac ca dânşii. Lasă că'n urma unui defect de educaţiune nu eram în stare să mă prezent în pielea goală .n faţa altora, dar nu mă iertau nici exemele să fac spălături cu petroleu. Vai de sufletul meu.

«Nenorocitule, — îmi ziceam — tuşind încă mai greu. Fug acum păduchii de la ei şi se adună toţi pe tine».

Deşi nedormit dar, aşteptam cu nerăbdare zorile zilei, ca să mă scol, să mă'nbrac în grabă mare şi să ies, ca să fac mişcare şi să iau aer în curtea cea largă, unde-mi venia să vărs când am intrat pe poartă.

Aşa am petrecut prima noapte la Văcăreşti. Te rog să mă crezi când îţi spun, că cu toate aceste inima mi s'a'nveselit când am dat de lumina soarelui, care tocmai răsăria din dosul paraclisului, şi duioşia m'a cuprins numai gândindu-mă la cei de acasă, mai ales la mult încercata şi totdeauna îndelung răbdătoarea mea soţie.

III.

Iubite Amice,

Ieşit la aier, am început să mă plimb pe şoseaua de la dreapta bisericii, care, fiind în bătaia soarelui, era mai sbicită. Nu mai era, par'că, mirosul greu din ziua trecută. Se vede că-l luase băltăreţul, care adia despre câmpia ce se'ntinde până'n valea Sabarului. In tot casul era mai bine decât în salonul din care scăpasem.

Peste puţin au început să iasă stafiile, care mă înspăimântaseră la sosirea mea, ici una câte una, colo câte doi-trei dintr'o dată, mulţi băetani ba chiar şi copii de câte zece-doisprezece ani. Ei însă nu se plimbau, ci se aşezau în bătaia soarelui pe sub ziduri, mai ales dealungul bisericii. Pe ici pe colo câte unul mai îndrăzneţ se uita cu ochi stînşi şi resuflând din greu la mine, apoi îşi rotia fricos privirea, ca să vadă, dacă nu cum-va e prin apropiere vre-un gardian, care-l vede întinzînd mâna pe cerşite.

Mă ştii că nu eram om, căruia îi este dată mulţumirea de a potolì fie-chiar şi numai pe o clipă foamea unei atât de mari mulţimi de flămânzi. Repus cu toate aceste de milă, am scos

punga. Cea mai mică din hârtiile din ea era una de doi lei, prea mult pentru oameni ca mine.

«Haid! — Fie şi asta!» mi-am zis însă şi i-am întins-o unuia dintre copii.

El şi-a retras mâna.

«Ce să fac eu cu ea? — mi s'a tânguit. O bucată de pâne, fie chiar şi numai o cojiţă uscată».

M'am încredinţat în urmă, că acesta nu era «*gestul*» lui: cei mai mulţi făceau aşa.

De ce?

Pentru-că îndată-ce se afla, că au bani, mâncau trânteală şi li se luau banii.

Am văzut în mai multe rînduri chiar scene şi mai caracteristice.

In anumite zile rude ori prieteni au voie să-i vadă pe deţinuţi, să vorbească cu dînşii prin zăbrele în faţa gardianului şi să le dee premeneli ori de ale mâncării.

Când vre-unul mai plăpând e chemat la vorbitor, alţii stau în dreptul bisericii la pândă. Intorcându-se apoi fericitul visitat cu legăturica, se produce o'mbrânceală şi peste puţin nu se mai ştie, ce s'a făcut legăturica.

Era foarte primejdios darul de milă, pe care voisem să i-l fac copilului.

Cât-va timp în urmă curtea a răsunat de un cor bine condus. Erau vreo zece dintre socialiştii adăpostiţi la spital. Plimbându-se pe coridorul din faţa celulelor, ei cântau Internaţionala.

Erau oamenii rău de tot ciomăgiţi la 13 Decemvrie, plini de vînătăi, unii cu răni nevinde-

cate încă ori bolnavi pe urma primejdioaselor lesiuni interne.

Iţi mărturisesc, că spre ruşinea mea nu prea ştiam, ce-va să zică socialism şi aveam rea părere despre socialişti

Şirian de baştină şi copilărit în mijlocul poporului, eu eram încă de acasă om cu vederi conservatoare, care are un adevărat cult pentru tradiţiunile naţionale în toate privinţele. Acest cult s'a desvoltat apoi sub înrîurîrea lui Şaguna şi a aderenţilor lui, prin legăturile mele cu Eminescu şi prin viaţa petrecută în mijlocul «Junimiştilor». Socialiştii erau deci pentru mine unii dintre duşmanii cei mai primejdioşi ai neamului românesc, sguduitorii din temelie ai vieţii naţionale româneşti.

Auzindu-i acum căntând şi văzîndu-i voioşi, am zis cu toate aceste «Bravo vouă». — Ăştia sunt oameni !»

Asemenea oameni nu mai văzusem decât la Sibiiu, unde câţi-va inimoşi ucenici ai lui Şaguna au ţinut ani de zile de a rîndul piept cu o lume'ntreagă.

Am căzut deci în păcatul de a dori să fac cunoştiinţă cu cântătorii din coridorul celulelor.

Căţi-va dintre dînşii au coborît scările, ca să se plimbe pe unde mă plimbam şi eu, acum nu singur, ci cu doi dintre colegii mei.

Intre cei coboriţi se aflau atât Frimu, cât şi Cristescu, amândoi oameni istoviţi de grele suferinţe trupeşti, slabi şi palizi la faţă, de altfel mult deosebiţi unul de altul.

Frimu, un fel de răzeş morocănos, umbla cam plecat din spinare, cu pas rar şi călcat cu'ndărătnicie, cântăria fie-care vorbă, pe care o rostiai şi cu atît mai vîrtos fie-care vorbă ce urma să-i iasă din gură. Era omul, din care, vorba Românului, ai să scoţi vorba cu cleştele. Faţa lui, ochii lui, mai ales zîmbetul cam sceptic de pe buzele lui, întreaga lui fiinţă îmi impuneau şi mă sîmţiam jignit de sîmţămîntul, că nu se sîmte deocamdată îndemnat a sta de vorbă cu mine.

Cristescu, om mai tănăr, băiet levent, cum s'ar zice, chipeş, îmbrăcat cu un fel de elegantă negligienţă, era, din contra, vioiu, plin de vlagă, deşi obosit, maiestru în ale vorbirii şi mereu pornit spre gesturi largi şi energice. El mă ştia bine din lucrarea mea literară şi, spre marea mea uimire, mă socotia drept *«unul dintre ai noştri»*.

Chiar dacă n'aşi fi ţinut eu, ţinea el să stăm de vorbă şi peste puţin m'am sîmţit-sufleteşte foarte apropriat de dînsul.

«Uite!—îmi zise arătând cu un gest energic asupra fraţilor noştri de sub ziduri. Şi aceştia sunt oameni, care trăesc în mijlocul unei societăţi civilizate, într'un stat organizat după cele mai bune modele, sub un guvern, care se sîmte menit a înfiinţa România Mare şi-a o consolida».

Nu-mi ramânea decât să-i mărturisesc, că gândurile lui sunt şi ale mele, deşi nu sunt socialist.

«Mi-e ruşine că sunt om şi român când le văd cele de aici», i-am zis.

«Ai venit abia ieri seară: n'ai văzut nimic, —

răspunse el. Să vii să-ţi arăt eu, care am mania de a pipăi toate rănile nenorocitei noastre ţări».

M'am dus, ne-am dus amândoi şi au mai venit cu noi şi fanaticul Teodorescu, şi avântatul Bălineanu, şi totdeauna sarcasticul Vasilescu de la sondele din Câmpina.

N'am să-ţi spun, iubite, ce-a zis fie unul, fie altul dintre noi, ci numai ceeace am văzut şi gândit eu însumi.

Eu am citit Infernul lui Dante, am văzut în capela Sitina iadul lui Michel Angelo, am văzut şi Campo Santo de la Pisa. După cele ce am văzut la Văcăreşti, Michel Angelo şi zugravul de la Pisa au rămas în gândul meu nişte cârpaci neajutoraţi.

Eu puţine am să-ţi spun, iară tu multe ai să-ţi gândeşti.

Am ajuns la localul băilor.

O lege de la 1874 prescrie, aşa mi s'a spus, că ori şi care deţinut are, înainte de toate, să fie îmbăiat şi desinfectat. Luând administraţiunea penitenciarului, Germanii au executat legea aceasta zidind o casă nouă, unde au instalat o sală mare, în care noii veniţi se desbracă şi aşteaptă să le vie rândul, un coridor, prin care trec nevăzuţi la bae, o sală pentru băi sistematice şi alt coridor, prin care ies să se îmbrace. Alăturea au mai adăugat apoi o etuvă de despăduchiare şi un lavabou.

Acum stabilimentul acesta era părăsit. Apa de zăpadă topită pătrundea prin acoperiş, tavanele

erau pe ici pe colo căzute, duşumelele putreziseră, tencuiala pe ici, pe colo era şi ea căzută de pe pereţi.

Părăsită era marea sală, în care se aflase tipografia. Mai rămăsese'n ea o mare maşină de tipar. Casa era de altminteri în stare mai bună, dar geamurile erau în mare parte sparte, temelia căzuse şi aici în multe părţi, scocurile de la streşini erau înfundate şi numai pe ici pe colo mai rămăsese câte un burlan de scurgere.

Aceasta e de altminteri starea tuturor acoperişurilor. Vântul a luat pe ici, pe colo tabla încât se vede astereala, la turle şi la clopotniţă sunt descoperiţi chiar şi unii căpriori, scocurile sunt înfundate şi azi, după vre-o opt luni, pline de burueni, iar burlane abia pe ici, pe colo au mai rămas.

Am trecut printre mormanele de gunoiu la biserică.

Jale adâncă m'a cuprins.

Un nenorocit, cine o fi fost, a dat şoselei scurgerea spre biserică. Stând astfel temeliile mereu în apă, ele încetul cu 'ncetul s'au smăcinat, şi zidul, deşi neobicinuit de gros, a crăpat de la pământ până sub acoperiş, încât a trebuit să se pună pe sub streaşină un brâu de fier, ca să nu se surpe întreaga zidire. De oare-ce apa se scurge peste pereţi, mai ales de pe ciubuce, a căzut tencuiala, iară brâul admirabil sculptat şi pervazurile frumoase ale ferestrilor sunt pline de muşchiu şi 'n mare parte smăcinate. In aceeaşi stare se află şi cele opt coloane de pia-

tră din pridvorul bisericii, minunate atât ca proporţiuni architectonice, cât şi ca amănunte de sculptură 'n stil oriental.

Cât pentru interiorul bisericii, mă mărginesc a-ţi spune, că pictura, atât aici, cât şi 'n paraclis, un adevărat monument din secolul XVIII, e pierdută 'n mare parte pentru istoria culturală a ţării.

«Să mergem acum la minori, — mi-a zis Cristescu: — e destul să-i vezi pe ei, pentru-ca să nu mai ai nevoie de a-i vedea şi pe ceilalţi».

«Academie de înalte studii pungăşeşti, — adăugă unul dintre cei-lalţi. Cine intră odată aicia nu mai iese decât hoţ de profesiune, — care săvârşeşte faptele rele fie chiar şi numai spre avea mulţumirea de a le fi săvârşit.»

Minorii aceştia sunt cea mai sugestivă parte a lumii de la Văcăreşti. Mi-am dat multă silinţă să mă dumiresc în ceea ce-i priveşte şi-ţi voi vorbi despre ei şi numai despre ei în altă scrisoare. De astă dată-ţi spun numai că am intrat în o sală mare, aşa zisa sufragerie, — în care se aflau vre-o 15 paturi, tot fier veritabil şi scânduri de brad adevărat. Minorii, vre-o opt-zeci, între care mulţi copii, erau îngrămădiţi prin colţuri şezând pe jos şi îndesuindu-se, ca să se 'ncălzească unii pe alţii.

Nici o dată nu-mi putusem închipui, că e 'n lumea aceasta asemenea privelişte cu putinţă.

Văzându-i goi aproape şi cu oasele ieşite prin pielea sbârcită şi în coloarea ţelinei uscate, am întrebat, cum dorm ei şi ce mănâncă.

«Dorm câte patru şi mai mulţi într'un pat, — mi s'a răspuns, — rămân cei mai slabi pe jos şi mănâncă bătăi când unii dela alţii, când toţi de la gardieni ori de la hoţii cei mari».

«Cei mai bine făcuţi dintre dânşii, — adăugă altul, — sunt apoi luaţi în antrepriză şi oferiţi cu câţi-va lei pentru abuzuri sexuale ori se dau ei înşişi pentru o bucată de pâne».

«Să mergem mai departe, — am zis aducându-mi aminte de Virgiliu, care-l purta pe Dante prin infern.

«Să mergem la spital, — grăi Virgiliu al meu, — că n'ai văzut încă decât introducerea».

Spitalul nu era un adevărat spital, căci nu am găsit în el nici medic, nici medicamente, nici bolnavi, ci numai rămăşiţe de fiinţe omeneşti, care nu mai au nevoie nici de medic, nici de medicamente.

«Ii vezi, — grăi Virgiliu al meu. Aici oamenii sunt aduşi numai ca să moară cu bună rânduială. Când aiurea, foamea, frigul, boala ori bătăile îl sleiesc pe vre-unul, încât trage de moarte, unul dintre ceilalţi îl ia'n spinare şi-l aduc aici. O să vezi în fie-care zi câţi-va dintre aceştia cu capul căzut pe umărul celor ce-i duc şi bălăbănindu-le mânile şi picioarele. Dacă găsesc aici un pat, mor ca toată lumea; iar dacă paturile sunt toate pline, scapă din lumea aceasta întinşi pe jos. Dar să vii să-i vezi».

Ne-am coborît într'un coridor pardosit cu asfalt, în care se afla o masă mai lungă. Pe masă erau întinse patru cadavre, două câte două.

Pe jos zăceau alte cinci, între care unul al unei femei, din întâmplare o Evreică.

«Aceştia au fost şi ei oameni, — zise el. Ii vezi pe toţi în pielea goală. Indată ce-au murit, li-au furat trenţele de pe leş. Femea aceea mai rămăsese cu cămaşa. De azi dimineaţă, când au adus-o, i-au luat-o şi aceea».

Am stat şi-am stat cuprins de un sîmţământ, pentru care nu sunt vorbe'n graiul omenesc, şi binecuvântam pe cei cei m'au ajutat, trimiţându-mă la Văcăreşti, să o văd şi aceasta mai nainte de a fi murit.

Erau toţi morţi fără de lumânare, cărora nimeni nu li-a 'nchis ochii, nimeni nu li-a pus mânile pe piept, pe care nimeni nu i-a bocit, cărora nimeni nu li-a citit molitva de iertăciune, pe care nimeni n'avea să-i prohodească.

Schelete înfăşurate 'n piele subţire, par'că tăbăcită şi cam în coloarea cozonacului bine copt, pântece lipite de spinare, coşul pieptului ieşit, mâni şi picioare cârcite 'n fel de fel de chipuri, ochi înholbaţi, guri pe ici pe colo rânjite, din care ies la iveală dinţii, feţe, în care se oglindia starea sufletească din clipa în care s'au curmat bătăile inimii.

M'am uitat şi iar m'am uitat, şi ochii mi s'au oprit în cele din urmă asupra unuia, care fusese om tânăr, voinic şi cu deosebire frumos, cu faţa curată. Fusese ras şi la barbă, şi la mustăţi, precum se vedea, cu vre-o două săptămâni mai nainte de moarte şi 'n timpul tângirii,

îi crescuseră ţepoase barbă şi mustăţi. Nu e 'n lumea aceasta pictor, care ar fi 'n stare să reproducă beatitudinea rămasă 'n faţa acestui om scăpat din lumea ticăloşiilor.

«Am văzut acum destule!» zisei întorcându-mă spre ieşire.

«Mai e încă ceva», — grăi unul dintre tovarăşi şi mă duse printre leşuri la unul dintre colţurile din fund.

«Iată, — zise arătându-mi o grămejioară colcăitoare, — aceştia sunt păduchii, care-l părăsesc pe om îndată ce i se răceşte sângele 'n vine, — un semn, că oamenii aceştia au fost aduşi aici încă mai nainte de a fi încetat inimile lor a bate».

Ieşind iar la aer şi la lumină, ne-am aflat faţă'n faţă cu un fel de camion, în care se aflau două coşciuge de scânduri subţiri netrase la rândea. Doi dintre morţi au fost aruncaţi cap la picioare într'unul din coşciuge, iar în cellalt au fost tescuiţi alţi doi şi pe deasupra lor trupul Evreicii. De oarece unul dintre braţele acesteia era ridicat spre cap, unul dintre voinicii de faţă a frânt cu o lovitură zdravănă braţul, ca să încapă'n coşciug.

«Cum rămâne cu ceilalţi patru? — întrebă d-l Bogdan—Piteşti, care venise şi el dimpreună cu alţi câţiva la această ceremonie lugubră. Nu-i ia şi pe ei?».

«Nu li s'au făcut încă formele», — răspunse gardianul spitalului.

Vei fi zicând, că tot aşa era şi pe câmpul de răsboiu, unde eu aveam un fiiu şi trei gineri.

O fi fost chiar mai urît, dar tocmai de aceea n'aveam să fiu prigonit eu, care ziceam, că omul numai desbrăcat de firea omenească se poate avânta'n răsboiu.

IV.

Iubite amice

Când mă plimbam cu socialiştii, gardianul nostru, om stăpânit de cele mai bune îndemnuri, mi-a adus o saltea de paie. Mai adusesem cu mine un puişor şi plaidul, cu care mă deprinsesem la Domneşti. In aceeaşi zi fiiul meu Titu a obţinut de la bineştiutul Bolentin voia de a veni să mă vadă. El mi-a adus o mulţime de bunătăţi, o bucată de brânză, una de unt, multe salutări de la bătrânul Engelbrechten, care mi-a trimis şi el o bucată de şuncă şi una de slănină de la un porc tăiat la casa lui. Fiiul meu m'a întrebat apoi de ce mai am trebuinţă.

«De nimic, — i-am răspuns eu. Am aici tot ceea ce-mi trebue. Spune-i mătii, că sunt bine aici. E, ce-i drept, oare-care murdărie şi sunt ţinut la un loc cu făcătorii de rele, dar sunt aici şi oameni foarte cum se cade, cu care-mi petrec bine timpul. Să fie liniştită, căci mult n'o să ţie nici aceasta».

«Ea crede, că da,— mi-a zis el,— şi de aceea m'a însărcinat să-ţi spun să nu fii mâhnit, că

nu vine să te vadă. Ii este destul să te ştie, şi ar fi prea mult să te şi vadă aici».

Eram şi eu de părerea că e mai bine să nu ne vedem în biuroul grefierului de la Văcăreşti, care era însărcinat să tragă cu urechea şi să fie cu ochii în patru pentru ca nu cum-va să punem la cale vre-un complot ori să mi se treacă prin ascuns vre- maşină infernală, ca să arunc în aer întreaga mânăstire.

După iar câteva zile a venit să mă vadă fiică-mea cea botezată de preotul ortodox al marelui penitenciar de la Vaţ.

Mai întâi şi mai întâi ea nu nu s'a aşezat pe scaunul ce se afla cu totul aproape de biuroul grefierului, ci a luat scaunul şi l'a dus în cel mai depărtat ungher al sălii, unde a dus şi alt scaun pentru mine.

Grefierului îi era greu să-şi facă datoria zicând «Lasă, coconiţă, scaunele la locul lor».

Ne-am aşezat apoi cu spatele spre grefier şi am început să vorbim pe şoptite.

Grefierului îi era greu să zică «Vă rog frumos: aşa nu se poate».

Pe perete erau lipite petece de hârtie, pe care stetea tipărit cu litere mari şi groase „*Convorbirea nu poate să dureze decât cinci-spre-zece minute*". Fiică-mea avea însă să-mi spună multe, şi puţine nu erau nici cele ce aveam să-i spun şi eu. Au trecut deci 15, încă 15 şi iar cinci-spre-zece minute, a trecut şi ceasul, şi noi vorbiam înainte. Grefierul se mişca neastâmpărat în jeţul lui, îşi scotea din când în când ceasornicul

şi se uita cu coada ochiului la el, se uita cuprins de'ngrijare la uşă, ca să vadă, dacă nu cumva intră directorul, dar se sfia să zică *„Destul acum“*. Ne va fi dat el în gândul lui cui-va, dar ne lăsa să vorbim.

Când a plecat, în sfârşit, fiică-mea ştia tot ceeace văzuse, auzise şi păţise tatăl ei la Văcăreşti, iar ea şi soţul ei aveau în Bucureşti chiar şi prin biurouri ministeriale prieteni şi cunoscuţi.

Mai erau apoi la Văcăreşti şi socialiştii îndărjiţi, droaia de ziarişti guralivi, era acolo Bogdan-Piteşti, omul care le vede, le aude şi le judecă toate, mai erau foştii prefecţi Lupu Costache şi Chercea, foştii miniştri Virgil Arion şi D. Neniţescu, fostul director al poştelor colonel Victor Verzea, mai erau vecinii lui Misir, Metaxa-Doro şi Filoti, o'ntreagă lume de oameni, care le vedeau toate şi ştiau, că nu sunt de loc cum trebue să fie.

A început deci să vuie capitala fericitului regat român, şi prin coloanele gazetelor, prin cafenele, prin saloane, pe la sindrofii, se vorbia mult despre starea nu tocmai înfloritoare, în care se afla marele aşezământ de *corecţiune* de la Văcăreşti.

Intr'una din zile ne-am pomenit deci cu Directorul general al Inchisorilor, d-l Ionescu-Mariţa, un om încă tânăr şi elegant, sprinten şi voinic, cu maniere plăcute, de o inteligenţă mai mult decât comună şi cu deosebire simpatic. Nu-l mai văzusem, nu-i mai auzisem numele, nu ştiam că el e directorul general al închisorilor. Cu toate

aceste, după ce şi-a făcut pe ici, pe colo inspecţiunea, m'a luat la o parte şi şi-a exprimat într'o formă ireproşabilă părerea de rău pentrucă eu am făcut critica administraţiunii sale, iar fiică-mea a alarmat lumea, până chiar şi pe unii dintre funcţionarii dela ministerul de interne.

L'am încredinţat, că fiică mea n'a putut să spună decât ceea-ce i-am spus eu, iară eu n'am spus decât ceea-ce am văzut noi toţi cei ce ne aflăm la Văcăreşti. Nu putea apoi să fie vorba de administraţiunea D-sale, căci eu nu ştiam că D-sa e Directorul general al închisorilor. Ceea ce e la Văcăreşti e şi aiurea, dacă nu chiar mai rău.

«E urmarea răsboiului» — a zîs el.

«Pornit de oameni cu desăvârşire nepregătiţi pentru aşa ce-va" — am adăugat eu, şi ne-am despărţit ca prieteni buni.

După iar câte-va zile ne-am pomenit cu ministrul de justiţie, d-l Buzdugan, alt om simpatic.

Frimu nu se mai afla la Văcăreşti. Fusese dus la Colentina, unde a murit — după părerea mea în urma celor suferite la 13 Decemvrie.

E de prisos să-ţi mai vorbesc despre primirea ce socialiştii i-au făcut Ministrului.

Se aflau adunaţi în curtea personalului la intrarea de sub clopotniţa cea mare.

«Dac'ai venit, Domnule Ministru, — a zis Cristescu, — să faci o inspecţiune serioasă, opreşte aici pe toţi subalternii D-tale şi dă-mi voie să te conduc eu. Eu să-ţi arăt ce-i aici.

L'a şi condus apoi Cristescu cum mă condu-

sese pe mine — numai desluşindu-i-le toate cu mai multă râvnă.

Ziua următoare au început să curgă camioanele 'ncărcate cu haine şi cu albituri, cu lignit şi cu lemne, cu provisiuni şi cu medicamente, cu butoaie de petroleu şi cu var, cu mături, cu târnuri, cu rogojini şi cu perii de frecat. Venit-au şi etuve, care ne desinfectau până la piele, şi pompe cu care stropiau podele, pereţi, până chiar şi pardoseala curţii.

Se găsiau acum de toate — par'că n'ar fi fost niciodată răsboiu.

Iar zdrănţăroşii şi rebegiţi nu se mai încălziau la soare, ci unii măturau, alţii frecau scânduri, iar alţii încărcau mormanele de gunoiu, curăţiau drumurile pline de noroiu, văruiau pereţii până chiar şi pe unde era căzută tencuială, îşi spălau rufele, — se'ncălziau toţi muncind până la sudori.

A fost destul oare-care purtare de grijă pentruca toate să fie mai cum trebuia.

Socialiştii şi noi am fost mutaţi în curtea personalului, — socialiştii chiar în cea mai largă şi mai luminoasă încăpere din acea curte, biuroul directorului, care a fost înlocuit cu alt om.

O jertfă de ispăşire trebuia neapărat să fie adusă. Jertfit a fost şi medicul, care'n urmă a murit şi el de tifos exantematic.

Noi am fost instalaţi în doauă odăi cu intrare comună, în care nopţile era aşezat obligatul hârdău, comun şi acesta. Eram aici mai îndesuiţi decât în salonul cel mare şi eu tuşiam chiar mai rău decât acolo. De aceea colegii mei, oameni

mai tineri şi mai sprinteni decât mine, şi-au luat paturile mai din fund şi mi-au lăsat mie un pat lângă uşă, ca să-mi vie adiere recoritoare şi aer curat de câte-ori se deschide şi se'nchide uşa.

In ciuda acestei colegiale purtări de grijă, mă simţiam din ce în ce mai rău. Directorul general mi-a dat deci voie să mă mut în o sală mare, care era destinată pentru epileptici şi pentru nebuni. Eu epileptic nici nu eram, nici n'am fost vreodată'n viaţa mea. Nebunii am făcut destule şi pe urmă lor am şi ajuns unde mă aflam, dar de astă-dată am făcut un lucru cu minte. Sala, în care stăteam eu singur, era destul de încăpătoare şi pentru 10—12 paturi, stătuse de mult timp goală, şi ferestrile ei dedeau una spre Soare-Răsare, iar alta spre şoseaua din faţa mănăstirii, de unde-mi venia aier curat.

O să-ţi fie greu să mă crezi, iubite amice: chiar din prima noapte n'am mai tuşit şi am dormit ca copilul îmbăiat.

Câte-va zile'n urmă s'a mutat cu mine d-l Saniel Grossmann care publicase în «*Gazeta Bucureştilor*» articole sub pseudonimul «*Tăutu*», un om serios, cu care ne nărăviam bine.

Aici steteam când comandantul nostru de la Dommeşti, cu deosebire simpaticul Maior Angheleanu, acum comandant al temniţelor militare de la Jilava, a venit cu automobilul, ca să ridice pe colonelul Victor Verzea, care fusese osândit la moarte, şi să-l ducă la Jilava.

Nu-mi era osânditul decât bun prieten al bu-

nuluĭ meu prieten, acum reposatul Aurel Popovici, dar îl ştiam bărbat în puterea cuvîntului şi om cu inima deschisă, care a stăruit în convingerile sale şi a rămas cu mintea limpede şi după-ce tovarăşii săi de luptă porniseră pe căi de Români încă neumblate. Atât de adânc mă sguduise dar ştirea, că a fost pus în rând cu mie neuitatul Maior Constantin Crăiniceanu, încât nu eram în stare să mă apropii de dînsul, ci numai din depărtare am luat un mut rămas bun dela el.

Cuprins de sîmţămîntul acesta eram când am fost ridicaţi şi noi spre a fi duşi la hotelul «*Modern*», unde urma să ne pregătim pentru acum apropiatul nostru proces.

V.

Iubite Amice,

Iţi vei fi închipuind că la Văcăreşti era u fel de Ghehenă, în care un bătrân diabetic, astmatic şi chinuit de exeme nu poate să trăiasc, decât muncit ca vai de el. Te'ncredinţez însă că am petrecut şi la Văcăreşti multe oare plăcute, pentru care m'ar fi pizmuit nenorociţii care m'au trimis acolo.

Erau, ce-i drept, murdărie, aier îmbâcsit, fumăraie, fel de fel de mirosuri, erau ploşniţe, păduchi şi râie. era o lume plină de febră recurentă, de vărsat si de tifos exantematic, tuşiam şi iar tuşiam de băgam spaima'n cei ce mă vedeau, mă sbăteam în culcuş: toate aceste sunt adevărate, dar eram numai noi între noi, colegi, toţi ziarişti, unii şi scrietori, toţi întelectuali din aceeaşi tagmă, deştepţi, plini de duh, ştiutori fie-care în felul lui, oameni, în mijlocul cărora nu ţi se ureşte nici-o dată.

Era, mai nainte de toate, foarte interesant felul în care se dedea pe faţă spiritul de solidaritate al acestor cavaleri ai condeiului. Mereu îmi aduceam aminte de vorba lui Schopenhauer, că lumea

e un mare penitenciar, şi cei osândiţi a trăi în ea au să-şi dee silinţa de a-şi face unii altora suportabilă osânda.

Aici penitenciarul nu mai era în sens figurat, ci o adevărată puşcărie încungiurată cu ziduri groase şi înalte, deasupra cărora se plimbau străji cu puşca'ncărcată, iară cei osăndiţi erau apostoli ai adevărului şi ai luminii.

Se certau, nu-i vorba, ici pentru locul pe laiţele de la masă, colo pentru lampa atîrnată'n tavan, mai pentru gaura de la sobă, o singură gaură pentru atâţi flămânzi, care voiau să-şi gătească bucatele ori să le încălzească. Certele aceste nu erau ca ale zdrenţăroşilor ce se încălziau la soare. Asistând la ele, te simţiai, ce-i drept, «*în ţara lui Hübsch*» ; păruieli între colegi n'au să se pomenească şi nu s'a întîmplat nici odată, ca'n faţa bisericii, să se peardă ce-va fără de urmă.

Cunoşti apoi binecuvântatul obiceiu al pământului.

Lignitul fără de lemne nu arde. Se cuvenia deci un bacşis celui ce aduce lignitul, ca să iee de la alţii şi să ne aducă noaue mai mult, deci şi lemne mai multe. Alt bacşiş i se cuvenia găzarului, căci la noi gazul nu se consuma numai în lămpi, ci şi pentru spălături profilactice. Iar alt bacşiş luau cei ce măturau ori cărau bine ştiutul hărdău ori ne aduceau apă. Ceva mai mare era bacsişul cuvenit gardianului, care ne avea sub purtarea lui de grijă, şi magazinerului, care ne aducea cartofi, ba chiar şi băutură de unde

ştia el. Spuma bacsişurilor i se cuvenia însă primului gardian.

In ajunul săptămânii se făcea deci socoteala entru viitoarea săptămână şi după'npărţeala frăţească, plătia fie-care câte 20 de lei.

Mai invederată dovadă de solidaritate era apoi că aceia cărora le dedea mâna, plătiau şi bacsişuri individuale, ca să fie serviţi cu preferinţă.

Bacşişuri se dedeau de altminteri şi la Domneşti ori la Luvru, dar acolo lipsia spiritul de solidaritate colegială şi eu n'am aflat nici-odată cine le plătia şi cât luau cei în drept. Acesta era pentru cei de acolo un lucru, care se face pe tăcute par'că nici n'ar fi fost să fie.

Resolvată cestiunea bacşişului, noi colegii purtam grijă fie-care de ale sale. Mânca în deosebi tot omul ceea ce avea. Pe ici, pe colo, se'ntovărăşiau câte doi-trei, ba la sosirea mea am găsit chiar o tovărăşie de vre-o cinci, care,—adu-ţi aminte vorba Polonesului Dr. Linde, — împărţiau între dînşii bunătăţi, de care-ţi lingi degetele, mai sardele, mai stacoji, mai peşte marinat, şuncă de Praga, brânzeturi alese, cozonaci, torturi, compot, fructe de tot felul şi închinau din pahare de cristal vinuri alese.

Durere însă, această privelişte plăcută abia câte-va zile am putut s'o am.

Intr'una din zile căpetenia mai fericiţilor între tovarăşi a găsit în patul său totdeauna foarte curat, cadavrul unui păduche. După un examen făcut în toate amănuntele s'a adeverit, că trăia păduchele acela mai nainte de a fi trecut în sta-

rea de cadavru şi se hrănia în timpul vieţii lui sugând sânge de om. Incredinţaţi despre aceasta, întovărăşiţii, care ştiau să stărue şi n'aveau numai tot felul de bunătăţi, ci şi cuvenita trecere, au fost trecuţi în curtea personaluiui în o încăpere mai largă, mai curată şi mai luminoasă.

Am fost poftit şi eu să trec acolo. Nu mă sîmţiam însă vrednic de asemenea onoare, care era mai costisitoare. Am rămas deci noi, ciurucul, numai noi între noi, ceea ce era nu numai mai ieftin, ci totodată şi mai bine. Era o viaţă veselă şi fără griji şi-am ajuns şi eu să cunosc o lume pân' atunci mie necunoscută, din care nu lipsiau incidentele pline de haz.

Deşi despărţiţi însă, divorţaţi nu eram noi şi cei trecuţi dincolo de poarta fatală. Colegi şi prieteni, ba pedeasupra şi complici la săvârşirea unui lung şir de fapte rele, eram implicaţi în acelaşi proces şi nu puteam face nimic unii fără de alţii. Indeosebi cei de dincolo aveau legătură cu mulţi dintre puternicii zilei şi erau neistoviţi în născocirea planurilor de scăpare.

Azi o petiţiune, ca să avem parte de un regim mai potrivit cu starea noastră socială, mâne alta, ca să fim trimişi iar la hotel «Modern», unde ei fuseseră internaţi mai nainte, poimâne iar alta, ca să fim trimişi şi noi, ca alţii, fie într'un sanatoriu, fie în vre-una din casele ce steteau deşerte la Şosele. Deşi însă buni prieteni ai Bojentinului şi ai Colonelului Vlădescu, comisarul regal, toate aceste peţiuni au rămas fără nici un răspuns.

După-ce râia s'a 'ntins şi zdrenţăroşii au început să moară fie de febră recurentă, fie de tifos exantematic, fie de vărsat, a fost ticluită, după îndrumările primite de unul din cei mai pricepuţi advocaţi, o petiţiune, în care se arată că suntem puşi în mare primejdie, faţă 'n faţă cu moartea, deşi nu suntem osândiţi la moarte, şi să cere să fim judecaţi, tot ca alţii, aflându-ne 'n libertate, în genere să fim scoşi dela Văcăreşti.

Tocmai murise tânărul advocat Misir, fiiul fostului preşedinte al Camerei în timpul guvernului liberal şi apropiată rudă prin alianţă a puternicului Vintilă Brătianu. Se sbătuse nenorocitul de el aici la Văcăreşti, închis într'un iatac fără de căutare medicală zile 'ntregi şi nopţi lungi de arândul, până i s'au făcut formele să fie trimis trăgând de moarte în sanatoriul, unde s'a stins în curând după sosire.

«Acum, — se zicea, — acum neapărat avem să fim scoşi de aici».

«Ba tocmai acum nu! — li-am răspuns eu celor ce-o ziceau aceasta. Dacă nu li-a păsut lor de moartea lui Misir, încă mai vârtos n'are să le pese, dacă murim ori nu noi, care, murind, îi scăpăm de o belea».

Li-am mai reamintit şi vorbele citate din infernul lui Dante de către răposat Rietz.

Stăruiau cu toate aceste să subscriu şi eu petiţiunea, ba să-mi pui, ca cel mai bătrân şi mai cu autoritate, iscălitura în frunte.

Am refusat.

Am stat adecă timp de un an în temniţa de la Vaţ şi n'am făcut cereri umilitoare.

Te 'ntreb: mai puteam eu să subscriu o petiţiune adresată unei autorităţi româneşti, care nu ştia nici ea, dacă poate ori nu să-mi acorde cererea!?

Colegii stăruiau cu toate aceste să subscriu, căci tocmai subscrierea mea are să fie hotărîtoare.

M'am supus, dar cu condiţiunea, ca nu în frunte, ci 'n coadă să-mi pun iscălitura, ba chiar şi aceasta făcându-mi reservele.

Am scris deci sub iscăliturile celor-lalţi: *Mă unesc cu cererile de mai sus făcând reserva, că sunt gata şi să mor aici, dacă marile interese ale neamului românesc o vor fi cerând aceasta.*

Ioan Slavici

Am rămas la Văcăreşti, dar tot mai trăiesc şi mă simt chiar mai în putere decum mă simţiam atunci.

Am mai subscris în urmă chiar fără de reservă şi 'n frunte fel de fel de alte petiţiuni, căci după fie care petiţiune oamenii prindeau nădejde şi se 'nviorau, iară eu mă bucuram, căci voia bună e cel mai preţios dar în timpul trecerii noastre prin lumea aceasta — ori-şi — cum vei fi ajungând la ea.

Nu ne aflam însă numai noi la Văcăteşti: mai era acolo şi socialiştii.

Oameni din topor, ei nu ajunseseră încă să se diferenţieze în mai subţiri şi mai grosolani, în elită şi plebe, în fruntaşi şi codaşi, ci se socotiau

toţi deopotrivă. De oare-ce împreună fuseseră ciomăgiţi şi deopotrivă erau vinovaţi de a fi mâncat o bătaie zdravână, ei se ţineau şi la puşcărie unul de altul, împreună stăteau acolo la spital, împreună se plimbau şi cântau, împreună-şi mâncau fie ciorba de fasole, fie iahnia de cartofi.

Aceasta mă ademenia. Deşi dar om din elita intelectuală şi conservator de baştină, nu-mi puteam stăpânì îndemnul de a mai sta şi cu dînşii de vorbă.

Chiar dintru'nceput am fost oare-cum mirat, că ei nici nu se plâng de vânătăile de pe trupurile lor, nici nu se laudă cu ele, nici nu-şi dau pe faţă mânia asupra celor ce-i ciomăgiseră. Aceste erau pentru dânşii, aşa se vede, lucruri de puţină însemnătate.

Acel Cristescu era apoi plăpumar, care 'nvârtia treburi mai mult ori mai puţin mănoase, om cu dare de mână. Frimu, tâmplarul, avea şi el brăţara lui de aur. Moscovici cel cu capul deschis şi de multe ştiutor, n'avea nici el decât să vrea, pentru-ca să-şi deschidă drum larg prin gloată. Pantofarii Popovici şi Teodorescu, precum şi mecanicul Vasilescu, erau bine resplătiţi pentru munca lor. Oameni, care se mulţumesc cu puţin, toţi aveau mai mult decât ceea ce neapărat le trebuia.

«Atunci, — îmi ziceam, — cine, păcatele lor, îi pune să între 'n harţă cu stăpânirea, să ridice lumea 'n picioare şi să-şi facă printre ciomăgaşi drum spre Văcăreşti ?»

Ochii lor se aprindeau şi faţa li se lumina

când bănuiau că de asemenea gânduri sunt ispitit.

Schimbaţi mi se păreau la faţă când începeau să vorbească despre durerile altora, despre suferinţele celor mulţi, despre mizeria, care creşte şi se 'ntinde mereu, despre nedreptăţile, asupririle şi jaful zilnic, despre bogăţiile îngrămădite pe urma minciunii şi-a nelegiuirii, despre risipa făcută în îmbuibări şi 'n desfrâu.

Ascultând cele spuse de dânşii, era peste putinţă să nu-mi aduc aminte de nopţile petrecute stând de vorba cu Eminescu, de *«Impărat şi proletar»*, de satirele lui, de articolele fulgerătoare, pe care le-a publicat în *«Timpul»*.

Adevăr luminos e, că toţi am trăi 'n belşug, dacă n'ar fi 'n mijlocul nostru atât de mulţi, care trag de la gura altora pentru-ca într'o singură noapte să poată mistui roadele muncii săvârşite de zeci de oameni harnici într'o lună de zile.

«Sărac de tine, om lipsit de judecată dreaptă: — mi-am zis. Ai ajuns acum să-ţi dai seamă, că nu aceştia sunt oamenii care sguduie temeliile vieţii noastre sociale, ci aceia, care i-au ciomăgit ! ? Dacă şcoala şi biserica ar fi cum trebue să fie, dacă diregătorul administrativ şi judecătorul ar şti şi ar şi vrea să-şi facă datoria faţă cu toţi deopotrivă, dacă cei vrednici n'ar fi daţi în viaţa publică la o parte pentru ca să se deschidă drum pentru cei mincinoşi, făţarnici, vicleni şi porniţi spre nelegiuire, dacă toate ar fi în ţara noastră cum trebue să fie, oamenii aceştia ar fi tot atât de conservatori ca tine şi ca acum reposaţii care viaţa lor întreagă au muncit şi au

adus grele jertfe, — stăruind să păstrăm tradițiunile bune ale străbunilor noștri și să ne lepădăm de relele apucături, fie ale lor, fie ale noastre».

Dar oamenii aceia cântau «Internaționala» și spuneau fără de'ncungiur, că nu țin seamă de deosebirile dintre popor și popor și voiesc ca omul, ori-și care ar fi limba ori legea, ori-și-unde s'ar fi născut, să se bucure pretutindeni pe fața pământului de acelea-și datorii și să i să facă parte de aceeași purtare de grijă ca ceilalți oameni, cu care trăiește împreună. Lepădatu-s'au creștinii de legea lui Christos și se socotesc deopotrivă cu mozaicii, cu mohamedanii și cu păgânii de tot felul.

«Nesocotitule! — mi-am zis iar. Nu ei s'au lepădat, ci chivernistorii creștinești. Dacă biserica creștinească ar mai fi cum trebue să fie, dânșii ar fi cei mai devotați fii ai ei. Nici odată Christos, Apostolii și Sfinții Părinți, n'au făcut deosebire între Evrei, Romani, Elini ori oameni de ori-și-ce alt neam. Iubirea creștinească nu se revarsă numai asupra celor botezați în Christos, ci asupra tuturor oamenilor, și deaproape al meu nu e, după porunca Mântuitorului, numai Românul, ci ori-și-care om, care trece alăturea cu mine prin lumea aceasta, fie el chiar dușman al neamului românesc ori al tău îndeosebi. Păcat greu, nelegiuire neiertată e să sporești suferințele omenești și cea mai de căpetenie dintre datoriile creștinești e să-ți dai în toată clipa și 'n toate împregiurările silința de a îndulci viața celor ce

trăiesc împreună cu tine. Nu! — aceştia nu sunt oameni lepădaţi de 'nvăţătura creştinească şi tu, ortodoxul devotat, eşti stăpânit de un rău îndemn depărtându-te de ei. Desparţi şi tu oamenii în asupriţi şi asupritori, şi cei mai nesuferiţi îţi sunt Românii, care asupresc».

Am fost odată poftit la masa lor comună.

Stat-am la masă cu cei mai de frunte din contemporanii mei, stat-am cu Regele Carol şi cu Regina poetă, dar nici odată nu m'am simţit atât de'nălţat în gândul meu că stând la masa aceasta, unde toţi stăteau în picioare, căci ne aflam în temniţă şi un singur scaun s'a putut găsì pentru meseni. Imi părea par'că iau parte la o agapă a mult prigoniţilor întemeetori ai bisericii creştineşti.

«Cum rămâne însă cu cauza naţională română, pentru care atâţi şi atâţi dintre neuitaţii tei tovarăşi de luptă au sângerat şi pentru care tu însuţi atât de multe şi de grele jertfe ai adus!? — mi-am zis iar. Pierdută e pentru vecii vecilor cauza aceasta, dacă oamenii aceştia şi cei de-un gând cu dânşii ies biruitori». Nu şi iar nu! Ce au voit bărbaţii plini de vrednicie, care i s'au plâns Impăratului Leopold II în «*Supplex Libellus?*» Ce-a voit Moise Nicoară când a stăruit, ca Românii să fie scoşi de sub hierarhia bisericii sârbeşti, ca în scaunul episcopesc din Arad să fie ridicat un Român, ca în Arad să se înfiinţeze şcoala pedagogică azi înfloritoare? Ce-au voit marii luptători de la 1848? Ce-au cerut ei în hotărîrile de la Blaj şi în memoriile adresate Impăratului Francisc Iosif? Ce-am voit noi,

care-am purtat lupta în coloanele «*Tribunei!?* Ce-au voit nenumăraţii, care au înfundat temniţele ungureşti şi-au plătit din sărăcia lor amenzile greie?

«Vrut-am şi vrut-au timp de sute de ani, ca vrajba şi asupririle să'nceteze, ca oamenii, pe care soarta i-a rânduit să trăiască azi ca în trecut şi'n viitor împreună, să aibă parte de binefacerile pacinicei vieţuiri împreună, să nu se mai asuprească unii pe alţii, ci să se bucure de aceleaşi drepturi fiind supuşi aceloraşi datorii, fie ei Români, fie ei Maghiari, fie Saşi, Şvabi, Sârbi, Ruteni ori Evrei. Aceasta au voit-o părinţii, bunii şi străbunii tei, pentru aceasta ţi-ai jertfit tu destul de lunga viaţă, şi urgisiţii de socialişti nu voiesc nici ei altă ceva. Nu cumva mai apropiaţi îţi sunt pătimaşii, care se leapădă de întregul trecut al neamului românesc, stărue ca Românii să asuprească pe alţii cum au fost ei asupriţi, ca învrăjbirea să se înăsprească şi fac neamul românesc de batjocura lumii îndrăznind să declare, că oameni în puterea cuvântului sunt numai cei ce fac parte din majoritate, că minoritatea are să renunţe împăcându-se cu gândul, că va fi stârpita, că celor ce fac parte din vre-una dintre minorităţi nu le rămâne decât să se lepede de părinţi, de fraţi, de lege, de tradiţiuni, de tot ceeace omului cum se cade sfânt are să-i fie!?— Nu!—tu eşti de aceştia atât de depărtat cum ai fost via . ta întreagă de asupritoriii neamului românesc».

ânduri ca aceste nu s'ar fi ivit,— iubite amice,

în mintea mea, dacă nu m'aşi fi luminat petrecând zile mie plăcute în puşcăria de la Văcăreşti, şi nenorociţii, care m'au ţinut acolo, şi-ar face cele mai amarnice mustrări, dac'ar fi'n stare să-şi dee seamă despre binele ce mi-au făcut prin fapta săvârşită de către dânşii din cel mai rău îndemn.

E dureros afară din cale să te ştii om bătrân când simţi în tine pornirea de a intra'n luptă nu numai crâncenă, ci totodată şi îndelungată.

LA HOTEL MODERN

Iubite amice

Ca să'nţelegi bine cele petrecute'n timpul cât am stat la hotelul «*Modern*», e nevoie să-ţi spun, că-ţi scriu în primele zile ale lunii Octomvrie aflându-mă de mai multe luni iar la Văcăreşti şi după-ce Inalta Curte de Casaţiune a luat şi ea parte la salvarea patriei respingând recursul făcut de noi, infamii trădători, care am avut îndrăzneala de a spune, că Sârbii ne sunt duşmani mai primejdioşi decât în trecut, şi că pe Franţa şi pe Anglia nu putem să ne răzămăm, căci ele nu vor căuta decât satisfacerea propriilor lor interese şi ne vor jertfi, dacă aceste o vor cere.

Guvernul prezidat de Ionel Brătianu s'a retras în urma conflictului, în care a intrat cu Sârbia, cu Franţa şi cu Anglia, iar «*Viitorul*», organul partidului naţional liberal, publică la adresa «aliaţilor» articole, care întrec cu mult în violenţă pe cele publicate de noi.

«România Mare» zic unii, s'a înfiinţat, ce-i drept, dar e desfiinţat statul românesc, iar statul poliglot, în care se pierde, are hotarele deschise şi spre Bulgaria, şi spre Sârbia, şi spre Ungaria, şi spre Ceho-Slovaci, şi Românii au să-şi mistuie puterile vii c'o iredentă bulgară, cu alta sârbească, cu iar alta maghiară, ba chiar şi cu una ucrainiană, ca să nu mai vorbim şi de cea germană ori de milionul de Evrei — acum toţi cetăţeni cu razăm puternic mai ales în Anglia şi în America. Au trecut timpurile când Românii erau stăpâni pe ţerişoara lor: trăesc în ţară mare, dar sunt legaţi-ferecaţi atât politiceşte, cât şi în viaţa lor economică. După toate aceste ne aşteptăm ca azi-mâne să se deschidă cestiunea panslavistă printr'un răsboiu cu Sârbia, care-i are pe toţi Slavii'n partea ei, în vreme ce noi am pierdut şi stima, şi încrederea, şi simpatia tuturor popoarelor.

Ţi le spun aceste din puşcăria de la Văcăreşti, şi vei înţelege faptele petrecute mai nainte de a mă fi întors iar aici.

Am plecat la «Modern» cu inima îndoită.

Colonelul Victor Verzea făcuse adecă recurs contra sentinţei, prin care fusese osândit la moarte. Când Maiorul Angheleanu venise la Văcăreşti, ca să-l ducă la Jilava, sentenţa nu era încă definitivă. Unul dintre cei de faţă a dat deci cu socoteală, că mult n'are să stee Coloneiul la Jilava, căci Curtea nu va confirma sentinţa.

«Aş'! — a zis Maiorul pe rânjite. Am să-l duc

în dosul fortului şi să pun câţi-va soldaţi să-l împuşte».

Acesta era spriritul atunci predomnitor: la ce puteam să mă aştept eu, care'n gândul celor puternici sunt cu mult mai vinovat decât colonelul, eu om îmbătrânit în rele, şi n'am nici starea, nici legăturile acestuia?

Sosit la «Modern» am fost însă mai vârtos pătruns de simţământul acesta.

Deapururea distribuitorul nostru Bolentin a făcut adecă selecţiune: la «Modern» a internat numai pe cei mai vinovaţi şapte dintre noi, cu mine'n frunte, iar pe ceilalţi i-a trecut la alt hotel.

Nu mă'ncumăt să fac încercarea de a-ţi spune, care-mi era starea sufletească în clipa intrării mele în hotel. Iţi voi spune numai, că din iad veniam şi tot în iad intram.

Inchipueşte-ţi la un colţ o casă cu două rânduri în formă de *pi* grecesc, cu fundul spre Miază-zi şi cu o aripă spre Răsărit, cu alta despre Apus, iar la mijloc curte asfaltată cu poarta spre Meazănoapte, în altă stradă. Intrarea şi scara sunt la mijlocul aripii despre Apus. Deasupra fundului şi al aripii despre Răsărit sunt şi manzarde.

In casa aceasta se află cel mai spurcat dintre aşezămintele născocite de oamenii din veacul nostru?

Un derbedeiu, o puşlama ori un craidon, care prinde o fată pe uliţă ori o ademeneşte din casa părintească, o aduce la «*Modern*», închiriază unul dintre iatacurile cu câte un singur pat, stau amândoi un timp oare-care, apoi pleacă — de cele mai

multe ori el pe intrarea de la Apus, iară ea pe portița ce dă'n strada mai dosnică de la Miază-noapte.

Acum în rândul de sus al aripii de la Răsărit și al fundului, se aflau curtea marțială franceză, biroul acelei curți și câteva odăi pentru funcționarii curții și pentru poliție, iar în mansarde erau închiși condamnații, mai ales Algerieni.

Pentru noi rezervase marele distribuitor, în aripa dreaptă, despre Apus, la dreapta scării, cinci iatacuri cu câte un pat.

Francezii și arestanții lor vorbiau cu sgomot, rîdeau, cântau, se certau. Din când în când câte unul dintre dânșii își aducea femea culeasă de pe stradă. Un geandarm aducea și el câte doui-trei camarazi legați cu sfoară unul de altul, oameni prinși cu mâna'n buzunarul altora, ori bătăuși neîmblânziți. Pe coridoarele strâmte se'ndesuiau pe'nbrâncite «frați francezi», derbedei, craidoni, fiecare cu soața respectivă, unele cu voal des peste obraz, altele îndrăznețe și cu capul ridicat, iar Românașii din garda noastră stăteau prin colțuri căscând a foame prelungită.

«Bine, ce e aici? — Unde ne-au adus pe noi?» — am întrebat eu.

Carnabat, un om înalt, bine hrănit și molatec, un fel de Turc nepăsător, pe care nu-l scoate nimic din țîțîni, se uită lung la mine.

«Ce să fie! ? — îmi răspunse. Hotel Modern. Așa e totdeauna aici, unde fie-care odaie este închiriată de câte zece-ori pe zi și mai ales pe noapte».

«Mă iartă, — i-am zis, — dar tot era mai bine la Văcăreşti».

«O să vezi, că nu» — mă încredinţă dînsul, — şi ştia omul, ce zice.

Mai întâiu şi mai întâiu puteam să primim visite fie-care în iatacul lui, ori-şi-când în timpul zilei, ba chiar şi peste noapte. Puteam deasemenea să şi mâncăm ori să bem fie-care ceea ce-i da mâna. Nu ne oprià nimeni să ne uităm pe fereastră, nici să ne plimbăm prin curte, nici să ne adunăm, ca să stăm de vorbă.

Chiar ziua următoare a venit soţia mea să mă vadă şi am stat ceasuri întregi de vorbă. Am luat înţelegere să-mi trimită'n fie-care zi măncarică şi tot ceea-ce-mi va mai fi trebuind. Venia apoi în fie-care zi aproape, încât era par'că şi aici suntem acasă. Păcat numai că ne aflam la «Hotel Modern» unde lumea era obicinuită să vadă numai femei mai tinerele întrând şi ieşind.

«Mie puţin îmi pasă, — grăì soţia mea, — dar e greu pentru soţiile celor-lalţi, care toate sunt tinere şi frumoase. E în tot casul cea mai urîtă parte a pedepsei, la care sunteţi supuşi».

«Dă-i încolo! — i-am răspuns. Cea mai stricată dintre femeile ce intră în casa aceasta are şi ea mai multă pudoare decât cei ce-au crezut, că mă batjocoresc trimiţându-mă aici. Batjocorită e ţara, care nu ştie să cinstească pe bătrânii ce şi-au petrecut viaţa ostenind, ca să ridice nivelul ei moral şi intelectual. Să-i lăsăm în plata Domnului şi să ne căutăm de treburi».

Aşa am şi făcut. Greu îmi era numai când se

nimeria să vedem pe acolo câte-o fată, pe care o ştiam din familie ce se bucură de bună reputaţiune.

«Să fie pe sufletul celor ce sufăr în capitala ţării asemenea spurcăciune!» — ziceam şi atunci şi mă făceam că nu văd şi nu înţeleg.

Cei-lalţi, — tot ca noi, — aşa dau cu socoteală.

Bolentinul, om bun ca totdeauna, nu m'-a lăsat singur, căci ori-şi-cum la bătrâneţe e bine să aibă ori-şi cine un suflet pe lângă dînsul. Nu poţi să ştii, ce i se poate întîmpla mai ales în timp de noapte. Mi-a dat deci tovarăş de iatac pe Saniil Grossmann, un om de vre-o patruzeci şi cinci de ani, cu care ne nărăviam foarte bine.

E acelaşi, care mi-a fost tovarăş şi'n sala cea mare şi luminoasă de la Văcăreşti.

Aveam în iatac un pat şi o dormeză, o mescioară, doaue scaune, un dulap pentru haine şi rufe, un cuier, o fereastră şi o cuvetă pentru apă caldă şi apă rece. Fără apă caldă — «*Hotel Modern*» nu se poate.

Păstrând tradiţiunile de la Luvru, l'am rugat să ocupe patul, iară eu am rămas pe dormeză. Când mă aşezam la masă, o împingeam spre pat. Când se aşeza el, o împingea spre dormeză.

«Scuză, te rog!»

«Nici o supărare!».

Când îmi aşezam eu hainele'n dulap, el atîrna pe ale sale de cuier. Când aşeza dînsul pe ale sale'n dulap, atîrnam eu pe ale mele de cuier.

Când el îşi punea lucrurile în rafturile de sus, rămâneau pentru mine cele de jos — şi vice-versa.

Când el se spăla la cuvetă, eu mă peptenam ori mă rădeam şi iar vice-versa.

Când venià soţia lui, o cocoană mai tineră şi foarte simpatică, venia şi soţia mea: ei şedeau pe pat, iară noi pe dormeză. Dacă se'ntâmpla ca doamna Grossmann să-şi aducă şi copiii, un băiet de vre-o 12 şi o fetiţă de vre-o doi ani, utilisam şi scaunele. Dacă se'ntâmpla ca Doamna Slavici să vie tot atunci însoţită fie de vre-una dintre fetele, fie de vre-unul dintre fiii ori ginerii ei, ne'ndesuiam cum da Dumnezeu.

Nici odată el nu m'a supărat pe mine, şi cred că nici eu nu l'am supărat pe dânsul. Deşi mai nainte de a fi avut parte de Văcăreşti, abia o dată, de două ori ne văzuserăm — aşa în treacăt, trăiam par'că împreună ni-am fi petrecut copilăria.

Ţi le spun aceste drept dovezi, că Bolentinul făcea distribuţiunea nu numai cu bunăvoinţă, ci şi cu multă pricepere. In adevăr, nici Grossmann n'ar fi putut s'o ducă cu ceilalţi atât de bine ca şi cu mine, nici eu n'aşi fi putut să mă împac cu vre-unul dintre dânşii caşi cu Grossmann.

Guvernanta mă ceartă mereu, că sunt om desordonat şi zăpăcit, care nu ţine nici la curăţenie, nici la buna rânduială. Hârtii şi cărţi îmi stau clae peste grămadă pe masă şi prin sertare; când fumez scap cenuşa pe jos, arunc chibriturile cât colo, ba scap chiar şi mucuri de ţigară; când mănânc, îmi pătez hainele; plec adeseori dimineţele la şcoală fără de cravată, ba pe ici pe colo chiar şi fără de guler şi fac mereu gălăgie, că mi-a luat cineva ochelarii, pe care îi am într'unul din

buzunarele, în care nu sunt obicinuit a-i pune, ori pana de gâscă, pe care o am la ureche. Toate aceste şi multe altele de felul lor pot să fie adevărate, dar nu dovedesc, că sunt om desordonat şi zăpăcit. E o năpăstuire pornită din exces de purtare de grijă. Adevărul e, că mă simt nenorocit când văd împregiurul meu necurăţenie şi lipsă de bună rânduială şi am un adevărat cult pentru cei ce-şi dau ostăneala de a le face împregiurul meu toate curate şi bine rânduite. Mi-e par'că mi-au înseninat cerul.

Ei, bine, cel mai apropiat vecin al nostru era Carnabat, un om, care stă toată ziua cu pipa'n gură, dar nu are nici o dată cu ce s'o aprindă, ci umblă mereu de ici până colo, ca să cerşească foc. Te pomeneşti cu el în toiul nopţii bătând la uşă şi întrebând: «Foc aveţi?» După ce şi-a aprins luleaua se tolăneşte'n pat şi citeşte, citeşte, citeşte. Sufere de o înspăimântătoare manie de a afla ce-au gândit şi simţit alţii, şi-o adevărată minune e un autor român ori francez, ale căruia opere nu le cunoaşte. Cărţile bune le citeşte pentru mulţumirea ce simte citindu-le, iar cele proaste îl adimenesc prin hazul ce-şi tace de prostia autorului. Când s'a pus apoi la citit, e om fericit, dacă-i mai arde şi luleaua, şi puţin îi pasă de cele ce se petrec împregiurul lui, toate stau claie peste grămadă nu numai pe masă şi prin sertare, şi până chiar şi pe sub pat, şi dac'ar lua casa foc, el nu şi-ar scăpa decât cartea, pe care din întâmplare o avea'n mână.

Mâncat, nemâncat, băut, nebăut, el e om fe-

ricit câtă vreme-i arde luleaua şi are ce să citească. Din când în când îl vedeam însă posomorît, morocănos şi pornit pe ceartă.

«Nu mai are omul acesta, ce să citească», îmi ziceam şi mă feriam din calea lui.

Ar fi fost oare cu putinţă, că el şi eu să ne nărăvim ca tovarăşi în acelaşi iatac strâmt!?

Grossmann al meu, om de o inteligenţă scăpărătoare, citise şi el mult în viaţa lui şi citia şi acum — aşa mai pe ales, dar, ziarist în puterea cuvântului, n'avea manìa cărţilor, ci a ziarelor. Era nemângâiat când nu putea să-şi procure toate ziarele ce apar ori vin la Bucureşti, fie ele româneşti, nemţeşti ori franţuzeşti. Eram adeseori uimit de pregătirea vastă, pe care o avea pentru cariera lui: oameni, stări de lucruri, întâmplări, combinaţiuni, toate le ştia. Nu se puteau ivi în viaţa europeană mìşcări, asupra cărora nu era dumirit. Când punea deci mâna pe gazete, el nu mai exista pentru ceilalţi muritori. Il văd, par'că, şi acum şezând la masă, mai rar tolănit: dădea mereu din cap, ridica mereu umerii, clipia din ochi, făcea fel de fel de gesturi, — om pierdut în lumea gazetăriei. După ce-şi citia gazeta, o arunca pe jos şi lua alta. Eu trăgeam cu coada ochiului şi, când vedeam că nu mă simte, i-o şterpeliam, nu ca s'o citesc, ci ca să mi-o pun la căpătâiu, sub puişor. Am şi azi câteva chilograme de ziare aici la Văcăreşti sub căpătâiul meu şi dorm foarte bine pe ele.

Carnabat are şi el slăbiciunea de a citi gazete, dar el e cu gazetele ca cu focul pentru lulea:

când cu gândul nu gândiai, te pomeneai că bate la uşă: «O gazetă citită mai aveţi?».

Ce căpătâiu mai puteam să am cu asemenea om?

Din colo de Carnabat se afla Teodorescu-Argezi, antipodul lui Carnabat, un om singur în felul lui, fost călugăr în timpul tinereţelor, iar acum ziarist mult lăudat.

Ar trebui să scriu foarte multe şi să-mi cântăresc fie-care vorbă de câte şapte ori pentruca să te dumiresc asupra acestui om, repet, singur în felul lui. Gândul meu e însă numai să-ţi arăt, câtă pricepere a avut Bolentinul când a dat cu socoteală, că Argezi nu poate nici el să stea decât singur cu sine.

Inchipuieşteţi un om scurt şi cam gros, oacheş, cu mustaţă tunsă şi chipeş, care păşeşte mărunt, vorbeşte piţigăiat şi cântăreşte fie-care cuvânt mai 'nainte de a-l fi rostit rar şi răspicat. Curat şi bine 'ngrijit în toate amănuntele înfăţişării lui, cu deosebire cuviincios şi oare-cum umilit, el mai are şi toate aparenţele unui om de-o modestie excesivă. E cu toate aceste om cu trebuinţe nemăsurate: îşi schimbă chiar şi 'n temniţă de mai multe-ori pe zi îmbrăcămintea — totdeauna croită după cele mai noue modele; îşi are căţeluşul spălat în fie-care zi cu săpun; alege cele mai scumpe şi mai variate bucate şi cele mai gustoase băuturi; măuâncă mult, tacticos şi îndelung — numai pe faţă de masă albă ca zăpada de curând căzută; îşi şterge furculiţa, cuţitul şi linguriţa de trei-ori cu şervieta curată mai nainte de a se folosi de ele. Nu mai e nevoie să-ţi

spun, că 'n iatacul lui totdeauna bine aierisit era o curăţenie desăvârşită şi o bună rânduială penibilă până 'n cele mai mici amănunte.

Vai ar fi fost de capul meu, de-al lui Grossman ori de-al lui Carnabat, dacă Bolentinul ar fi avut inima haină de a osândi pe vre-unul dintre noi să-i fie tovarăş de iatac lui Argezi. Dacă nu ne-ar fi luat el la goană, ni-am fi luat noi lumea'n cap şi-am fi evadat.

Bunul lui prieten Dem. Teodorescu a stat, vai de el, o noapte cu dânsul, iar ziua următoare i-a căzut Bolentinului în genunchi, ca să-l mute cât se poate de departe, pe coridorul despre «fraţii francezi» — tot numai el singur.

Mai era, din colo de Argezi, un om, cu care aşi fi stat bucuros chiar şi 'n fundul iadului, Hertz, baronul, un tânăr plin de viaţă, de duh şi de dulceaţă, cum rar găseşti în cărările vieţii, un om, care n'avea ce să caute prin închisori. Acesta avea însă tovarăş, ba chiar tovărăşie.

Mai bine decum a făcut-o nu putea s'o facă Bolentinul ţării distribuţiunea: toţi ne simţiam bine, chiar mai bine decât la Văcăreşti. Lui i se cuvine deci cinstea şi lauda, dacă vieţuirea ni-a fost mai rodnică decât la Văcăreşti, unde n'a scris, pe cât ştiu eu, nimeni nimic.

Carnabat, când n'avea ce să citească şi-i ardea luleaua, scăpa de parapon, avea un fel de clipe de luciditate şi scria poesii frumoase, pe care mi le citia.

Argezi şi Dem. Teodorescu scriau şi ei — mai

ales noaptea — lucruri fără 'ndoială frumoase, pe care însă nu ni li-au citit.

Grossmann scria când ziua, când noaptea, după cum îi venia pofta, pare-mi-se, impresiuni de la Văcăreşti şi de pe la «Modern».

Eu, prietene, am scris «*Căile Morţilor*» şi «*Princesa*», destul pentru timpul petrecut în «*Hotel Modern*».

Numai rar de tot se 'ntâmpla să scriem amândoi în acelaşi timp. Erau mişcările mesei, care făceau peste putinţă asemenea emulaţiune. De obiceiu, când Grossman îşi citea gazetele, eu scriam în toată tihna la masă, ceea-ce nu mă împiedeca de a-i şterpeli din când în când câte una dintre gazetele aruncate pe jos.

El îşi avea apoi particularele regule de viaţă. Câte odată se'ntindea pe înserate 'n pat şi trăgea până pe la un-spre-zece, aşa îmbrăcat, un puiu de somn.

Eu profitam de ocasiune, stăpâniam singur masa şi scriam până pe la zece băgând bine de seamă, ca nu cum-va să-l deştept. Când el se deştepta, eu dormiam. Stăpân deci acum el pe masă, îşi scotea din dulap mâncărica şi cina, apoi cam pe la doue-spre-zece începea să scrie nesupărat de nimeni şi scria înainte cam până pe la doaue-trei, când se desbrăca şi el şi se culca în toată regula. Se întâmpla câte odată să mă deştept, dar mă întorceam spre perete şi-mi căutam de somn.

Ziua următoare mă sculam ca de obiceiu între cinci şi şase şi mă bucuram de masă până pe

la nouă, când se scula el. Nedormit şi ursuz, el se spăla a ndelete şi se 'mbrăca pe căscate, iară eu mă bucuram înainte.,. Pe la două-spre-zece iar trăgea un puiu de somn până pe la două, când se scula şi lua masa.

Regulele de viaţă ale lui nu erau însă plictisitoare. Altă dată se desbrăca şi el ca toată lumea şi se culca pe la nouă seara. Acum se scula şi se îmbrăca pe la unu ori pe la două din noapte. Iar altă dată se scula pe la cinci dimineaţa şi nu se mai culca până la şase seara.

Eu mă potriviam când într'un fel, când într'altul, și nu mi s'a întâmplat nici odată să am cuvinte de a mă supăra. Atât «*Căile Morților*» cât şi «*Prințesa*» sunt dovezi vii, că mă simţiam bine în iatacul acela strâmt şi că proşti au fost afară din cale cei ce au crezut că mă umilesc şi-mi amăresc viaţa băgându-mă 'n cea mai spurcată dintre casele din Bucureşti.

Nu! — de mine nu se prinde nici-o murdărie aruncată din gând hain asupra mea.

II

Iubite Amice,

Am fost, precum ştii, duşi la hotelul «*Modern*» pentru-ca să ne pregătim pentru proces, deci să studiăm dosarul şi să luăm înţelegere cu apărătorii noştri.

Dacă de aceasta e vorba, eu puteam să rămân la Văcăreşti.

Dosarul ni-a fost pus la dispoziţiune trei zile mai nainte de pertractarea causei în faţa curţii marţiale. Puteam să-l studiăm de la 9 până la 12 şi dela 3 până la şase. Era un mare teanc de hârtii împreunate sub titlul «*Carnabat şi ceilalţi*» la care mai adăugase Comisarul regal un car de ziare, în care erau însemnate cu creon sute de articole încriminate. Toate aceste aveau să le studieze în timp de 18 ceasuri doaue-zeci şi cinci de acusaţi şi apărătorii lor. Indeosebi eu, care nu ştiu să dau năvală şi să răsbesc pe îmbrâncite, abia peste umerii altora am ajuns să văd dosarul, iar dintre articolele mele încriminate n'am reuşit să citesc nici unul.

Mă vedeam băgat într'o căldare cu alţi 24 de oameni, cu care n'aveam nimic nici în clin, nici în mânec şi care nu mi-au fost şi nici n'au să-mi fie vreodată tovarăşi de luptă. Pe cei mai mulţi dintre dînşii acum îi vedeam înteie-oară, iar cu alţii abia pe ici pe colo vorbisem în treacăt.

Aşa zişii judecători erau apoi tot oameni, care nu mă cunosc, nu sunt dumiriţi asupra trecutului meu, nu ştiu care e rostul meu în viaţa poporului şi astfel nu sunt în stare să mă judece.

Când dar comisarul regal m'a întrebat, care-mi este apărătorul, am răspuns că nici unul.

„Voi da curţii lămuririle ce voi crede de cuviinţă, — am zis, — dar de apărat n'am şă mă apăr».

Mi-a fost deci numit apărător din oficiu.

Bolentinul nostru însă în rechisitorul său n'a mai vorbit de «*Carnabat şi ceilalţi*», ci de« *Slavici şi ceilalţi*», m'a pus adecă pe mine'n frunte şi ceilalţi s'au adăpostit în dosul meu. Apărătorii acestora au ţinut deci să mă apere şi pe mine, ceea ce era în interesul clienţilor lor. E de sine înţeles, că nu-mi rămânea decât să le mulţumesc. Le şi sunt recunoscător.

Deşi nepregătiţi pentru apărarea mea îndeosebi, mai ales Socor, Perieţianu, fraţii Mora amândoi, Radu Rosetti, Micescu şi Negreanu au scos cu căldură şi cu multă pricepere la iveală nedreptatea ce mi s'ar face, dac'aşi fi osândit. Incă mai vîrtos le eram şi le sunt recunoscător adversarilor mei politici Cocea şi Costaforu, pre-

cum şi apărătorului din oficiu Maiorul Steriadi, care m'au apărat cu toată rîvna.

Pus însă în strinsă legătură cu ceilalţi acusaţi, eu eram oare-cum ferecat, încât nu mai puteam să fac decât ceea ce se părea potrivit cu interesele de apărare ale coacusaţilor mei.

Cunoşti întru cât-va spiritul de solidaritate al ziariştilor. In timpul procesului el s'a dat încă mai învederat pe faţă.

Au fost, ce-i drept, doi înşi, Carnabat şi Grossmann, care nu s'au sfiit a pune'n primejdie soarta celor-lalţi făcând mărturisirea, că ei au lucrat din convingere şi pe deplin încredinţaţi, că servesc ţara susţinând politica tradiţională alăturea cu oameni de frunte cum sunt P. P. Carp, Teodor Rosetti, A. Marghiloman şi mulţi alţii.

Argezi şi Dem. Teodorescu, oamenii mai subţiri, au presentat curţii dovezi neîndoioase, că dînşii au primit de la generalul Iliescu, deci de la guvernul liberal, bănet, ca să înfiinţeze un ziar şi o revistă, în care susţineau — după inspiraţiuni primite tot ceea ce au susţinut şi 'n coloanele *«Gazetei Bucureştilor»*.

Antim a produs chiar dovadă, că a colaborat la *«Gazeta Bucureştilor»* numai ca agent al poliţiei secrete române.

Ceilalţi, oameni mai mărunţi, erau şi ei tot franco-fili, pe care nevoile vremii i-au silit să scrie la *«Gazeta Bucureştilor»*, ca să nu moară de foame. Aceştia au adus martori, care vorbiau cu oroare despre criminala infamie a celor intraţi în slujba duşmanului şi jurau, că cutare ori cu-

tare în adevăr n'ar mai fi avut ce să mănânce, dacă nu s'ar fi căpătuit la «*Gazeta Bucureştilor*».

Au urmat apărătorii, care, datori a dispune curtea în favorul clienților lor, recunoaşteau că noi cei câţiva încăpăţânaţi suntem greu vinovaţi, dar clienţii lor n'au să fie socotiţi deopotrivă cu noi.

Eu, săracul de mine, mi-am început mărturisirea dându-mi pe faţă mirarea, că stau pe banca acusaţilor alături cu nişte oameni nevinovaţi. Poate că erau vinovaţi de fapta pe care au săvârşit-o fie siliţi de împrejurări, fie ademeniţi de alţii. Eu sunt însă un făcător de rele, care de cinci zeci de ani acum stărui cu îndărătnicie şi am îmbătrânit în rele. Ţin s'o spun aceasta pentru ca să nu fiu judecat cu toptanul şi ca ceilalţi să nu fie socotiţi părtaşi la vina mea.

Aşa a înţeles, se vede, şi Comisarul regal, totdeauna leventul Bolentin, lucrurile, căci a fost de o ruşinoasă violenţă, pot să zic chiar bădărănie, faţă cu mine.

Nu mă mai slăbia Bolentinul din «Bătrânule Slavici», îmi spunea, că are să-mi fie ruşine de faptele mele, mi-a zis «tâmpit», mă amenința că-mi va fi astupată gura cu pământ, că am să mă sting la Văcăreşti, ştiind, că de faţă mi-e soţia dimpreună cu fiul şi cu două fiice ale noastre, striga, răcnia şi gesticula şi'n cele din urmă a «proferat» vorbele «când marile interese ale neamului cer, puţin importă, dacă o familie îşi pierde capul».

Am voit să cer cuvântul, ca să-i spun curţii ce-am păţit în faţa curţii cu juraţi din Cluj.

Apărătorii au sărit cu toţii să mă oprească rugându-mă să nu indispun curtea.

Nu-şi dedeau, aşa se vede, seamă, că vorba nu era de mine, ci de dignitatea statului român, pe care preşedintele Curţii nu ştia s'o apere. Pe mine putea Bolentinul acela să mă înjure şi de mamă, cum l'a'njurat pe Carnabat, aceasta fie la Obor în grădina lui Eliad, fie'n Dealul Spirii la Niţă Stere, fie la «*Femina*» ori la «*Mariţa Blonda*», unde nu putea să mă găsească, nu însă'n faţa unei Curţi alcătuite de ofiţeri români, unde nu mă dusesem, ci eram dus. Obraz trebue să ai, ca să legi pe un om cot la cot, să-i pui la spate sentinelă cu baioneta'n puşcă şi apoi să-l înjuri după plac.

Asta mi-a fost soarta timp de cinci-spre-zece zile cât s'a tărăgănit procesul: mereu mi se cerea să tac ca să nu indispun Curtea.

Mi-am luat notiţă şi despre isbucnirile pătimaşe ale Comisarului regal, şi despre multele prăpăstii, pe care le-a spus şi mi-am închipuit un fel de contra-rechisitoriu, pe care eram hotărât să-l desfăşur la sfârşit, după-ce mi se va fi pus întrebarea, dacă mai am ori nu să adaug ce-va la cele spuse de apărători.

S'a întâmplat însă că pledoaria lui Perieţeanu a fost în adevăr foarte strălucită. Mi s'a cerut deci din toate părţile să nu mai vorbesc, căci aşi strica efectul produs de acea pledoarie.

Nu m'am învoit. Ar fi fost prea mult din partea

mea. M'am învoit însă să suprim din cele ce aveam de gând să spun tot ceea ce după părerea apărătorilor ar fi indispus curtea, deşi eram încredinţat, că sentenţa nu atârnă nici de la bunele, nici dela relele dispoziţiuni ale oamenilor însărcinaţi să dee celor puse la cale aparenţele unei judecăţi.

Am rostit deci o cuvântare ciopârţită, fără cap şi fără coadă, lipsită de legătură, un fel de potpuri retoric.

Am păstrat însă atât stenogramele, cât şi notiţele ce adunasem şi am să-ţi trimit cuvântarea drept document istoric, din care urmaşii se pot dumiri şi ei asupra timpului, în care mi-a fost dat să-mi petrec viaţa.

Sentenţa a fost, cum mă aşteptam să fie, o nouă şi mai învederată dovadă, că întru fericire pomenitul Rietz vedea bine lucrurile când cita din infernul lui Dante vorbele *„Lasciate ogni speranza!“*

Curtea Marţială din Bucureşti nu a găsit însă cu cale să-şi rostească sentinţa 'n faţa noastră, a acuzaţilor, ci ne-a închis într'o sală depărtată, unde eram păziţi de sentinele.

Când grefierul a venit să ne citească sentenţa, fiică-mea Lavinia, intrată şi ea la mine, a 'nceput să plângă.

„Plângi, fata mea, plângi, — i-am zis, — dar nu pentru-că vezi osândit pe tatăl tău, ci pentru-că ai să-ţi petreci viaţa în ţara aceasta, care sufere asemenea ruşine. Adu-ţi aminte de Crăi-

niceanu şi gândeştete la Colonelul Verzea: faţă cu mine Curtea a fost de o extremă indulgenţă".

Totdeauna avântatul Bolentin, care-mi auzise vorbele, stătea la o parte.

Mă ştii, că eu n'am fost nici odată nici germanofil, nici maghiarofil, ba nici chiar românofil: este iubirea de oameni şi de pace ceea ce a hotărît faptele mele. Pornind din convingerea că bine din punctul de vedere social nu poate să fie decât ceea ce resultă din fireasca desfăşurare a lucrurilor, eu am fost totdeauna de părerea, că răsboiul e împrotiva firii omeneşti, o'njosire morală, care nu li se poate ierta decât celor nevolţi a-şi apăra viaţa.

Vei întreba, poate, — de ce n'am spus-o aceasta și în faţa curţii marţiale.

Pentru-că eram cu minte. Dac'o făceam, eram osândit la moarte.

PROCESUL ZIARIȘTILOR

Incheere

La întrebarea Președintelui, dacă acusații mai au ori nu ce-va de adăugat la cele spuse de apărătorii lor, am răspuns cu «da» numai Carnabat, Camburopol și eu.

CARNABAT

Domnule Președinte,

Acest proces a avut darul de a clarifica atitudinea mea în timpul ocupațiunii germane. Din desbateri, din acusațiunea d-lui Comisar regal, din apărare, s'a văzut că în tot ce am scris n'am calomniat Țara Românească, n'am atacat Coroana, n'am atacat armata. Din contra, în vîltoarea luptelor de la Mărășești am scris articole, prin care cântam virtutea soldatului român și chemarea istorică a țăranului și pământului nostru. Dacă acest ziar ar fi pătruns pe front, departe de a produce desertțiuni, ar fi fost un îndemn de lupte și de eroism.

De ce am scris în «*Gazeta Bucureştilor*» ?

N'am scris nici din sărăcie, deşi sunt sărac, fiindcă, dacă aveam convingerea, că ceea ce fac, este rău, nu o făceam. Mai bine mă făceam măturător de stradă. (Vorba comisarului regal.) N'am scris nici din venalitate, fiindcă din registre se vede, că aveam o leafă minimă. In timpuri normale aveam leafă împătrită. N'am scris nici din ordinul comandanturii. Am scris din convingerea, care-mi porunciа să scriu aşa cu ori-ce rizic, convingere logică şi naturală, care m'a condus şi în timpul neutralităţii şi la începutul răsboiului.

Dacă D-voastre, care vă jertfiţi pentru patrie şi pentru credinţă, credeţi că un om, care a scris din convingere, merită o pedeapsă, — vă rog să hotărîţi D-voastre.

ÇAMBUROPOL

Domnule Preşedinte şi Onorabilă Curte

Advocatul meu d-l Mihail Mora v'a făcut apărarea mea, dar fiindcă d-l advocat Perieţeanu a vorbit aseară şi în numele tuturora, am să fac o corectură asupra unei declaraţiuni a D-sale, care s'ar putea resfrânge şi asupra mea.

Ca unul, care am stat în teritoriul ocupat şi am cunoscut viaţa, care s'a dus aici, am de protestat împotriva declaraţiunii, pe care a făcut-o d-l Perieţeanu cu privire la purtarea femeilor române în teritoriul ocupat. Nu admit şi n'am admis niciodată generalizarea care s'a făcut.

Cu aceasta întru în apărarea mea şi vă declar următoarele:

In cariera mea de ziarist m'am specialisat în reportaje şi în deosebi în anchete referitoare la chestiunile importante ale zilei.

Am intrat la «*Gazeta Bucureştilor*» văzînd din anunţul de 6 Martie 1917, că apare ca ziar românesc, pus în slujba exclusiv a intereselor româneşti şi menit să publice *mai ales* articole, pe care nu le puteau publica ziarele germane, ceea ce era pentru mine o dovadă mai mult, că voi putea lucra din punct de vedere curat românesc.

Cât am fost la ziar, nu am avut a face cu nici un german, nu am primit bani mai mult peste leafă — care era inferioară celei ce primisem de la cele-lalte ziare, unde colaborasem — şi nu am scris decât reportaje, dintre care unele au adus

mari servicii populaţiei, cum au fost — de pildă — cele referitoare la familiile mobilizaţilor.

Mi-e mi se datoreşte în mare parte schimbarea dispoziţiunii autorităţiior de a se plăti ajutoare şi familiilor demobilizaţilor grade inferioare.

Dacă aşi fi adus aci mărturia multor funcţionari din ministerul de finanţe, aţi fi văzut, că 'n urma campaniei mele câte-va mii de femei au întrat în Calea Victoriei într'o bună zi, fără ca să fi fost avizate oficial, avizate numai de mine prin «*Gazeta Bucureştilor*», după-ce luasem înţelegere la ministerul de finanţe, ca să forţăm astfel pe Nemţi printr'o mişcare de stradă să acorde acestor femei ajutoarele, care li-se cuveniau după convenţia de la Haga. Și atnnci, după două manifestaţii de acestea, care se cunosc în Bucureşti, Nemţii au hotărât să dea un fond şi pentru ajutorarea acestor familii.

Tot din această activitate a mea pot cita un fapt, care vă arată şi sîmţămintele mele fată de lumea militară.

Murind foarte tânâr Căpitanul Radovici, fost adjutant al Prinţului Ferdinand, îşi lăsase pensiunea de 27 lei lunar şi cu patru copilași şi femeia paralitică. Am deschis la ziarul «*Minerva*» o listă de subscripţie pentru această familie şi am strîns o sumă de peste patru mii de franci, am apelat la medici, care au dat consultaţiunea lor gratuit, şi am salvat acea familie. După aceea am îngrijit să se înscrie în Școala Militară copilul cel mai mare, care azi este sublocotenent

la Iaşi. Familia Radovici îmi era necunoscută, nu-mi era rudă.

Această femee astă-zi poate părăsi patul în urma îngrijirilor date de mine, în urma apelului către toată ofiţerimea din ţară, la care s'a răspuns admirabil. Această era preocuparea mea principală în articolele ce le scriam.

De altminteri multe casuri de această natură pot pleda în favoarea mea. N'am vrut să aduc asemenea martori.

Dovadă că aceasta a fost unica mea preocupare e faptul, că d-l Comisar Regal nu mi-a imputat nici un articol semnat A. Camb. sau A. Camburopol, afară de unul singur, care înse — aşa cum se vede din titlu, subtitlu şi citaţiuni, — reproduce fără comentarii un interview al D-lui Neniţescu.

D-l Comisar Regal mi-a atribuit înse articole semnate A. C.

Declar încă o dată, că nu eu sunt autorul lor.

1. La interogatorul instrucţiunii am afirmat, că semnam articolele mele.

2. Nu mi s'au imputat la instrucţie articolele iscălite A. C. căci atunci aşi fi cerut expertisă, ca să se dovedească contrarul în lipsa manuscriselor doveditoare.

3) Acuzarea, care trebue să-şi probeze afirmările, n'a adus nici o probă, nici o presumpţie măcar, că eu aşi fi semnat A. C.

4) Colegul de redacţie Sulcină a numit pe autorul acestor articole şi vi-a declarat, că eu am protestat în redacţie contra faptului, că se sem-

nau articole cu nişte iniţiale, care ar fi putut produce confuzie.

Din citirea articolelor semnate A. C. s'a văzut, că nici stilul, nici ideile, nici tonul nu-mi aparţin, dovadă că acest stil, ton, idei n'au fost găsite de d. Comisar Regal în nici un articol semnat de mine. Or — nu s'ar putea susţine, că la acea dată, când, după spusele acuzării noi am fost siguri de victoria germană şi deci nu ne-am fi aşteptat la acest proces, — aşi fi putut păstra atât de bine demarcaţiunea între articolele semnate şi cele cu A. C. încât printr'unele să fiu inofensiv, iar prin cele-lalte trădător.

Din toate aceste resultă, că numai prin resturnarea sistemului de probaţiune şi printr'o nesocotire a celor mai elementare principii de dreptate şi de omenie mi s'ar putea imputa o vină, pe care nu o am, şi aşi fi tras la răspundere pentru fapte, care — afirm cu toată tăria — nu sunt ale mele.

Rog onorata Curte să nu facă această eroare judiţiară şi, făcând dreptate, să constate, că nu numai că nu am avut intenţia de a lucra contra intereselor româneşti, dar n'am scris o iotă, care s'ar putea considera ca ceva neromânesc.

Am şi găsit de altminteri desminţirea, pe care am dat-o 'n Ianuarie 1917 domnului care semna A. C. şi care mă pusese rău cu funcţionarii publici prin articole din «*Agrarul*». Fiind-că eram în contact zilnic cu funcţionarii publici, m'am dus la gazetă şi am protestat.

Iată desminţirea:

«Colegul nostru de redacţiune A. Camburopol face cunoscut, că nu D-sa este autorul articolelor publicate în «*Agrarul*» sub semnătura A. C.»

Sunt de altminteri şi alţi gazetari, cum este eminentui umorist d. G. Ranetti, care, când scria la „*Epoca*". articole politice, semna A. C.

Cu aceste lămuriri, Onorată Curte şi domnule Preşedinte, vă rog să credeţi, că am avut totdeauna convingerea că, scriind la această gazetă, scriu la gazetă românească şi mi-am făcut datoria aşa cum mi-am făcut-o totdeauna ca profesionist cinstit şi ca bun român.

SLAVICI

Domnule Preşedinte şi onorabilă Curte

Voind să intervertească şirul, în care eram puşi sub acusare, d-l Comisar regal m'a pus pe mine în frunte spunând că eu am zis, că sunt gata să mor. Vorba e foarte grea.

Pentru-ca D-voastre să puteţi da verdictul, trebue să ştiţi, în care anume împregiurări am zis-o aceasta, căci în adevăr am zis-o.

M'am pomenit odată, că am fost arestat şi dus la Văcăreşti. La Văcăreşti am petrecut cele mai urâte zile ale vieţii mele.

Mai întâiu şi mai întâiu, când am sosit acolo, eu, om bătrân, cum zice cu atâta patos d-l Comisar regal, a trebuit să dorm pe scânduri.

Nu e destul atât: era o murdărie îngrozitoare!

Eu am citit «Divina Comedia» a lui Dante, am văzut capela sixtină, unde Michelangelo a înfăţişat iadul, am văzut Campo Santo din Pisa, am văzut pe la mănăstirile noastre, aşa cum e înfăţişat, iadul: toate aceste sunt nimic în comparaţiune cu ceea ce am văzut la Văcăreşti.

Las la o parte mormanele de gunoiu de prin curte şi murdăria de pe scări. Era însă acolo râie, şi gardianul îmi spunea să nu pun mâna pe balustrada scării, că iau râia. Mai era febră recurentă, era vărsat, era tifos exantematic, iară eu steteam în mijlocul acestui focar de infecţiune.

Ne aflam 17-19 într'o sală. Când mă deşteptam noaptea, îi vedeam pe cei-lalţi goi în cel mai curat înţeles al cuvântului şi spălându-şi tot trupul cu petrol pentru-ca păduchii să fugă de la dânşii. Eu nu puteam să fac lucrul acesta şi-mi ziceam «Vai şi amar de tine, căci toţi păduchii fug de la dânşii şi dau năvală asupra ta!»

Când ieşiam pe afară, vedeam pe jos aruncaţi câte 4—5 morţi cu ochii deschişi, oameni morţi fără lumânare; nimeni nu le-a'nchis pleoapele; nici un preot n'a venit să le citească vre-o molitvă. Aşa zăceau goi pe jos, şi câte doi-trei erau vârîţi într'un coşciug.

De sine se'nţelege dar, că colegii mei au făcut o cerere, ca să fie luaţi de la Văcăreşti, unde viaţa le era'n primejdie, ori să fie puşi în libertate provizorie. Au subscris toţi cererea aceasta, apoi au venit la mine s'o subscriu şi eu. Li-am zis «Oameni buni, de geaba o faceţi aceasta, căci n'o să fiţi puşi în libeatate».— «Ba nu! — mi-au răspuns. — Să subscrii şi D-ta, că răuşim».

Am subscris dar în modul următor: *Subscriu şi eu cererea de mai sus cu reserva, că sunt gata şi să mor aici, dacă marile interese ale neamului românesc o cer aceasta».*

Ce era aceasta?

Eram în adevăr în fie-care clipă ameninţat de moarte şi vă spun D-voastre acum: dacă mă mai trimiteţi pe mine un timp oare-care, douetrei săptămâni, la Văcăreşti, aceasta este pedeapsă cu moarte pentru mine!

Acesta e înţelesul, în care am zis, că sunt gata să mor.

De altminteri, ajuns odată la vârsta de 72 de ani, omul îşi ştie moartea aproape şi nu se mai sperie de ea. Ii mulţumesc lui Dumnezeu, că s'a îndurat să-mi lase viaţa de 72 ani, căci sunt puţini cei ce-au atins vârsta aceasta şi-o au în starea, în care sunt eu. Intr'un timp când mor milioane de oameni nevinovaţi, ce-o să fie, dac'oi muri şi eu. Aşa va fi judecând şi d-l Comisar Regal în faţa D-voastre. Ştiind, că sunt aici membri ai familiei mele, care de la D-sa au căpătat bilete, ca să intre aici, a mai zis *«Când marile interese ale neamului românesc o cer, puţin importă, dacă o familie îşi pierde capul»*.

O, Doamne! Dacă vorba e de moarte, câţi oameni mai cum se cade decât mine n'au murit nevinovaţi.

Mai vine d-l Comisar regal şi vorbeşte de *«salus reipublicae»*: dacă marile interese ale neamului românesc cer ca moartea să fie, fie moarte.

Daţi-mi voie să vă încredinţez, că vorba cu *«salus reipublicae»* o ştiu mai bine decât d-l Comisar regal. Eu nu sunt numai gazetar, ba nici nu sunt chiar gazetar; am trăit din dăscălie. Dascăl am fost şi sunt. Printre picături am făcut şi literatură, din care la noi nu poţi trăi, şi am scris

şi la gazete, ceeace pentru mine nu era o meserie. Ca om, care a dăscălit mult în viaţa lui, am să-i răspund dar d-lui Comisar regal la vorba cu «*Salus reipublicae*».

Mai nainte am însă să mai adaug ceva la cuvintele, pentru care am zis, că sunt gata să mor. O să le par, poate, multora om ridicol, dacă vă spun, că am o pensiune de 95 lei, repet 95 lei. Din aceasta nu pot trăi şi sunt nevoit să dau lecţiuni particulare. Când m'au trimis pe mine la Văcăreşti, de sine se'nţelege, familia mea, mică, mare, cum este, a rămas în cea mai mare strâmtorare, căci eu mi-am pierdut lecţiunile. Ceilalţi poate că erau într'o situaţie mai bună, căci cu toate că se aflau la Văcăreşti, le mergea leafa înainte, dar eu lecţiunile mele le-am pierdut pentru tot timpul cât am stat la Văcăreşti şi aici la hotel, căci persoanele, cărora le dădeam lecţiuni particulare, nu puteau să mă aştepte, ci trebuiau să meargă înainte. Şi aceasta era unul dintre cuvintele, pentru care ziceam, că sunt gata să mor, dacă, repet, *dacă* interesele neamului românesc o cer aceasta. Era treaba acelora, care primiau cererea, să-şi dea seamă, că cer ori nu cer marile interese ale neamului românesc, ca Ioan Slavici să moară la Văcăreşti, nici ca la vreme de bătrâneţe să i se iea pânea de la gură şi să fie înfundat în iadul de la Văcăreşti ori în cel de la «*Modern*».

Să vedem acum, care e rostul vorbei cu «*Salus reipublicae*».

Eu am dat zeci de ani de-a rândul lecţiuni

de istorie, am publicat un manual de istorie şi monografii istorice, sunt membru corespondent în secţiunea istorică a Academiei Române, voi fi ştiind dar cel puţin atâta istorie ca d-l Comisar regal

«*Salus reipublicae*» s'a zis la Roma. Când însă ?

Când Roma a purtat cele trei răsboaie cu Samniţii, nu s'a făcut nici o schimbare în constituţiunea Romei. Romanii au trei răsboaie îngrozitoare cu Cartaginenii: nici o schimbare. Prima dată s'au făcut schimbări în constituţiunea Romei la 133. i. Chr. când Tiberiu Grach a vrut să deslege cestiunea agrară, care ne frământă şi pe noi azi.

A fost ales tribun în primul an. Ca să poată executa legea, pe care o crease, trebuia să fie tribun şi anul al doilea, dar după constituţiune nu putea nimeni să fie consul, pretor ori tribun mai mult decât un an. Orbit dar de binele ce voia să facă, el a pierdut din vedere, că cel mai de căpetenie interes al ori şi cărui stat e, ca legile lui să fie respectate de toţi şi'n toate împregiurările, şi a stăruit să fie ales şi pentru anul al doilea. Atunci s'a făcut în forul roman prima vărsare de sânge, şi Tiberiu Grach a fost omorît dimpreună cu 300 din cei de un gând cu dânsul.

Zece ani de zile'n urmă fratele său Caiu a fost omorît dimpreună cu 4000 de partisani ai lui.

Atât unul, cât şi altul au spart constituţiunea

patriei lor spunând, că «*Salus reipublicae*» o cere aceasta.

Iar vre-o zece ani de zile'n urmă Mariu tot cu «*Salus reipublicae*» a fost consul șapte ani de a rândul, apoi a murit ca vai de el.

Cu «*Salus reipublicae*» s'a făcut Sulla dictator pe viață şi'n cele din urmă a'nebunit.

Pompeiu cu «*Salus reipublicae*» s'a făcut stăpân al Romei şi apoi a fost omorât mişeleşte de către fratele Cleopatrei, iară Iuliu Cezar a fost declarat în «interesul patriei» censor pe viață, consul pe viață, pretor pe viață, tribun pe viață, pontifex maximus pe viață până ce nu şi-a perdut viața la idele lui Marte.

Iată, domnule Preşedinte și onorabilă curte, unde ajung oamenii, care vorbesc mereu despre «*Salus reipublicae.*»

Aceasta e vorba oamenilor, care țin să calce legile când le dă mâna şi le vine la socoteală, şi nu vor să ştie, că cel mai mare interes al ori-şi-cărui stat e, ca legile lui toate să fie respectate.

D-l Comisar regal a stăruit cu toată puterea, ca noi să nu fim trimişi în fața curții cu jurați, zicând că, fiind trimişi în fața curții cu jurați, vom fi achitați. Cu alte cuvinte, noi am rămas aici pentru-că D-sa e'ncredințat, că D-voastre ne veți condamna. De ce? — Pentru-că aşa cer ar«ₑile interese»,—Salus reipublicae». Atunci ce ne mai judecăm? — Eu cred, că d-l Comisar regal se'nşeală şi de aceea eram din capul locului hotărît să nu mă apăr. Ziceam:

Judecătorii aceştia vor vedea ei prin ei, că eu nu sunt om ca interesele statului român şi ale neamului românesc să ceară, ca să fiu trimis la Văcăreşti ori să mi se astupe gura cu pământ, să peardă familia mea capul ei.

Nici apărător nu mi-am luat — şi să vă spun de ce.

Eu am avut o mulţime de procese de presă, şi totdeauna, când am fost dat în judecată, mi s'a spus, pentru care anume articol sunt tras în judecată şi pentru care anume pasagiu din acel articol. De ce? Pentru-ca să-mi pot pregăti apărarea.

Aici m'am pomenit deodată cu o mare grămadă de articole. Surprins! Să te aperi pentru articolele aceste. Ei bine, cum să mă pregătesc eu aşa'n pripă? Cum să îndrăznesc să mă adresez la un advocat, ca să mă apere, când n'am putinţa de a-i da cuvenitele informaţiuni, ca să-mi iee apărarea?

Ar fi fost un simulacru de proces. Eram deci hotărît, ca nici să nu mă apăr, nici apărător să nu-mi iau.

A venit însе familia mea şi a stăruit să mă apăr. O fac aceasta cu puterile ce mi-au mai rămas după zilele petrecute la Văcăreşti şi după încordările sufleteşti, prin care am trecut în timpul celor 15 zile de desbateri şi o fac pentru-ca să nu puteţi zice că *m'aţi osândit fiind-că nu m'am apărat*.

Am să fiu scurt şi mă mărginesc a rectifica

câte-va lucruri, pe care d-l Comisar regal le-a spus în avântul său retoric.

Mai ânteiu şi mai ânteiu D-sa a spus c'am zis ceea ce n'am zis.

La înterogator am spus, că dacă m'am vândut acum, atunci, eu, care toată viaţa mea, timp de cinci- zeci de ani încoace am spus aceleaşi lucruri, pe care le spun acum, mereu m'am vândut. Cum se poate ca să fiu cu toate aceste om sărac — după-ce m'am vândut şi azi, şi ieri şi alaltă-ieri!? Am zis dar; să vie d-l comisar regal şi să arate: m'a văzut pe mine trăind în belşug? m'a văzut la baluri? — m'a văzut la teatre? m'a văzut în călătorii? — m'a văzut risipind averi? Cum m'am vândut? ce s'a făcut preţul vânzării! ?—După toate aceste D-sa vine aici şi vă spune D-voastre: *Domnialui s'a plâns că este sărac lipit pământului şi* **de aceea a scris!**

D-voastre-mi sunteţi martori, că eu nu am zis-o aceasta. A spus un neadevăr ştiind că nu e adevărat ceea ce spune.

Domule Preşedinte şi onorabilă curte,

Ar fi o ruşine — nu pentru mine, ci pentru societatea, în mijlocul căreia am trăit cum am trăit, dacă la bătrâneţe aşi fi ajuns într'o stare încât să fiu nevoit a mă face trădător pentru-că n'am ce să mânânc! — Vă rog, eu nu sunt om, care n'are nevoie de nimic. Domnia Sa mi-a zis: Să te fi dus să mături strada. Foarte frumos! N'am

înse nevoie de aşa ce-va: totdeauna găsesc lecţiuni particulare, din care pot să trăiesc.

Ţin dar, înainte de toate, să relevez, că aceasta a fost o înjurie din partea d-lui Comisar regal, şi vă rog pe D-voastre, ca mai nainte de a lua o hotărîre să-l întrebaţi pe D-sa, dacă mai stărue ori nu asupra acestui lucru.

Al doilea: d-l Comisar regal a venit şi vi-a spus, că eu am plecat din Transilvania *pentru-că fusesem acolo condamnat.*

Va să zică —am fugit de acolo.

Vi-am arătat aici scrisoarea, prin care reposatul T. Maiorescu stăruia să viu în Ţară. Aceasta la 1887. Vi-am mai arătat, tot de la 1887, scrisori, în care M. S. Regina Elisaveta stăruia să vin profesor la *„Asilul Elena Doamna“* având locuinţă, întreţinere şi leafă de 500 l. eu şi alţi 500 l. soţia mea ca Directoară.

D-l Comisar regal trebuia să cerceteze, dacă am venit ori nu.

N'am venit.

De ce?

Pentru-că dincolo unul dintre fruntaşi, Părintele Dr. V. Lucaciu, avea un proces de pressă. Mi-am zis dar: nu se poate să pleci acum, tocmai acum. Ar fi o deserţiune. Am rămas — şi întru fericire pomenitul Rege Carol I. mi-a dat dreptate.

Am mai avut apoi la 1888 un proces de presă în cestiunea generalului Doda, care, ales deputat în dieta ungară, a zis:

«Eu n'am ce căuta în camera ungară, unde nu

e loc şi pentru Români!» — Eu am zis în coloanele „*Tribunei*“ : Bine a zis Traian Doda! Pentru articolul, în care am zis-o aceasta, am fost osândit la un an de temniţă, pe care l'am vestat în anul 1888-89. Tocmai la 1890 am venit, dar am venit cu acte 'n regulă, cu cheltueli de drum plătite de cei ce m'au chemat şi fiindu-mi mobila scutită de vamă. Corect am fost toată viaţa mea şi nici Vama Cucului n'am trecut-o, nici pe portiţa din dos n'am întrat în casa nimănui.

Cum rămâne cu cele spuse de d-l Comisar regal? Cum rămâne cu sentimentul public, dacă ar fi ca D-voastre să mă condamnaţi ca pe unul care de nevoie a făcut ceea ce i se impută, ca pe unul, care a fugit odată de pedeapsă!?

Iar vă rog deci, ca mai nainte de a lua o hotărîre, să întrebaţi pe d-l Comisar regal, dacă mai stăruie ori nu asupra acestui lucru.

De altminteri, dacă doriţi, vă pun la dispoziţiune scrisorile, ca să le vedeţi mai de aproape.

Vin la al treilea punct.

D-l Comisar regal vine şi vă spune, că eu mă *lăfăiam.*

Aceasta e vorbă de tot grea — mai ales din gura unui Comisar regal.

Eu sunt scrietor român de cinci-zeci de ani acum, căci prima scriere mi-a fost publicată în «*Convorbiri literare*» la 1870. De la 1875, când dedeam lecţiuni de limba română la liceul «*Mateiu Basarab*» mai sunt şi dascăl în cele româneşti. Am colaborat cu Eminescu, cu Caragiali

şi cu Coşbuc. Am publicat o carte de citire împreună cu A. Odobescu. Am lucrat împreună cu I. Manliu. Am publicat «Gramatica limbii române». Voi fi ştiind ce va să zică *«a lăfăi»* cel puţin totatât de bine ca d-l Comisar regal: vorbă aspră, chiar urîtă.

Domnule Preşedinte şi onorabilă Curte

D-l Comisar regal avea şi are la dispoziţiunea sa întreaga poliţie a statului român.

Mai nemărginită decât răutatea este numai prostia omenească; n'ar fi deci o minune, dacă s'ar găsi oameni, care-şi închipuesc fel de fel de prăpăstii şi 'n ceea ce mă priveşte pe mine.

Aici, în faţa D-voastre, nu se trec însă închipuirile. Având la dispoziţiunea sa întreaga poliţie a ţării, d-l Comisar regal putea să se încredinţeze: în ce fel de casă locuiam eu? — cum îmi era mobilată locuinţa? — Câţi servitori aveam? — de unde-mi cumpăram de ale băcăniei? — care croitor îmi făcea hainele?

Haina aceasta de pe mine e făcută mai nainte de a se fi pornit răsboiul. Nenorocita mea de soţie, care a suferit atâte din causa că-i sunt soţ, — spună d-l Comisar regal, — cum se 'mbracă, cum trăieşte?

Toate aceste le putea dovedi d-l Comisar regal. N'a dovedit nimic, căci nu putea să dovedească. S'a mărginit a rosti vorba.

Chiar aici în faţa D-voastre a scăpat, în strâm-

torare vorba, că nu pentru bani m'am vândut, ci făcându-mi ilusiunea, că voi ajunge guvernator. Ilusiunea unui om de 72 de ani, care nici măcar la rangul de epistat n'a aspirat!! — Mă rog, aceasta nu se poate spune despre un om fără-ca să se dovedească. Viaţa mea toată am fost curat, am avut inimă curată, obraz curat, gură curată, mână curată. Cel ce zice că nu, are să dovedească — mai ales fiind Comisar regal, care dispune de întreaga poliţie.

Vă rog deci iară şi iară-şi să întrebaţi pe d-l Comisar regal, dacă tot mai stăruie a mă presenta drept unul care se «*lăfăia*».

S'a mai folosit d-l Comisar regal şi de-o altă apucătură retorică.

«Slavici—Slav» —şi-a zis.—De ce vă miraţi ?— Slavici are'n coadă un «*vici*». Karnabat e bulgar, Grossmann e evreu. M'a băgat pe mine între ei — fiindcă sunt Sla-*vici*. Imi contestă D-sa romanitatea. Dar Luca Stroici nu era român? Nu era român Șeptilici ori Vârgolici? Alexandri, Negruzzi şi mulţi alţii, care au nume ce nu sună a românesc, nu erau Români?

D-l Comisar regal nu va fi ştiind, dar ştiu eu, că cea dintâiu dovadă despre stăruinţa în Carpaţi a Românilor este scrisoarea unui călător bizantin, care a trecut Carpaţii. Am călătorit până la Dunăre, — zice, şi pretutindeni am găsit oameni, cu care mă puteam înţelege, căci ştiau slavoneşte. Am trecut Dunărea şi tot aşa am găsit oamenii până la un sat, căruia îi zic Slăviteşti, unde am găsit oameni, cu care nu puteam să mă

'nţeleg, căci vorbiau altă limbă». De aici istoriografii noştri trag concluziunea, că pe vremea aceea erau Români în Carpaţi.

Satul Slăviteşti există şi azi şi din el se trag Slăviteştii, care deasemenea există.

Eu, Domnule Preşedinte, am spus aici în faţa D-voastre, că sunt de la Şiria, unde azi se fac vărsările de sânge. Intr'un fel vorbesc alţii şi 'ntr'altul eu despre Şiria aceasta, unde mi-am petrecut copilăria, unde am rude şi unde sunt mormintele părinţilor mei. Vi-am mai spus, că eram acolo martirisaţi de către Sârbi şi am crescut în cultul Metropolitului Şaguna, care ne-a scăpat de urgia sârbească. Vă mai spun acum, că în Şiria, unde nu este nici un Sârb, toate inscripţiunile din biserică sunt sârbeşti, căci supremaţia sârbească a fost mult mai îngrozitoare decât cea maghiară ori cea nemţească. Avem la Şiria oameni, pe care îi chiamă Barbulovici. Nu sunt ei Români? Mai sunt Popovici — nu numai acolo, ci şi aici.

Mai ştiu Codreanovici, Morarovici, Munteanovici. Noue Slăviteştilor de la Şiria ni-au zis Sârbii Slavici, ceea ce în nici una dintre limbile slave nu se poate. Trebuiau însă s'o facă aceasta pentru-ca un Comisar regal oare-care să se lege de codiţa numelui meu şi să mă scoată slav.

Apoi — să zicem, că are dreptate. D-l Comisar regal nu e om bătrân ca mine, ci tânăr, levent, plin de vigoare. Nu e cu toate aceste 'n stare să ducă 'n spinare toate cărţile, pe care le-am publicat în româneşte, istorie, ştiinţă, literatură,

drame. Nu-i sunt ele destulă dovadă despre românitatea mea!?

Vă rog să bine voiţi a-l întreba, dacă da ori nu.

Stărui asupra acestui lucru, pentru-că el e un semn, că D-sa nu are arme contra mea şi e astfel nevoit a se folosi de asemenea mijloace.

Vin acum la cel mai de frunte dintre argumentele d-lui Comisar regal.

D-l A. Marghiloman, şeful partidului conservator şi fostul preşedinte de consiliu, fiind citat aici ca martor, a zis, între altele, că în împregiurările date tăcerea era cestiune de prudenţă.

Profitând de această enunciaţiune a fruntaşului între fruntaşi, d-l Comisar regal îşi ia aiere de censor şi întreabă: *Ce-l împedeca pe bătrănul Slavici să tacă!?*

Drept răspuns la întrebarea aceasta, voi arăta ce nu mă ierta să tac, şi vă rog, domnule Preşedinte şi onorabilă curte, să bine-voiţi a-mi da ascultare.

Tăcerea era cestiune de prudenţă pentru oamenii politici, care au să ţie seamă de interesele speciale ale partidului din care fac parte, şi să-şi menajeze situaţiunea.

Eu nici odată politică n'am făcut şi nici odată n'am fost membru al vre-unui partid. Sunt de atâta timp cetăţean al statului român, dar o singură dată am luat parte la alegeri şi o singură dată am fost jurat.

Domnul A. Marghiloman vi-a spus, că nu mă

cunoaşte personal,— deci nu fac parte din partidul condus de D-sa.

D-l P. P. Carp mă cunoaşte bine încă dela 1874, dar partisan nu i-am fost nici odată în timpul răsboiului.

Am fost apropiat de reposatul D. Sturdza, dar nu m'a socotit nici odată între membrii partidului naţional liberal.

Apropiat am fost şi de reposatul I. C. Brătianu. Fii lui tot mai trăiesc, pe cât ştiu, ei ştiu care era părerea tatălui lor în ceea ce mă priveşte, au stat la masă cu mine atât la Florica, cât şi la Bucureşti şi ar sări să mă scape, dacă li-aşi fi partisan.

Sunt om neatârnat de nimeni, am toată libertatea de a face ce vreau şi cred că nu mai am nevoia de a stărui, căci au spus-o şi d-l Perieţianu şi cei-lalţi advocaţi, cărora le sunt recunoscător pentru-că au avut bunăvoinţa de a pune o vorbă bună şi pentru mine. Mă mărginesc a vâ'ncredinţa, că ceea ce am făcut, am făcut numai din simţemânt de datorie şi din iubire către fraţii mei.

In anul 1875, deci înainte de aceasta cu 44 de ani, eram secretar al comitetului central ce luase asupra sa punerea la cale a unei serbări naţionale la mormântul lui Ştefan cel Mare. In apelul adresat publicului şi publicat la 10 Iunie în «*Românul*» am zis:

«Naţiunea română voieşte cultură, şi *cultura ei trebue să fie una, omogenă* la Prut şi la Lomniş, *omogenă* în sânul Carpaţilor cărunţi şi pe

malurile Dunării bătrâne. Şi cultura viitorului, *unitatea spirituală* a viitorului zace în noi, generaţiunile presentului.»

Pornind din gândul acesta am zis că *soarele pentru toţi Românii la Bucureşti răsare.*

Ştiindu-mă stăpânit de gândul acesta, reposatul T. Maiorescu, ajuns ministru, stăruie în această scrisoare de la 8-20 Aprilie 1874 să viu în ţară şi-mi zice între altele:

«La ce te crezi capabil? Profesorat? O funcţiune administrativă în ministeriu? Inspector de şcoale cu misiunea de a revedea şi însufleţi învăţământul din sat în sat şi din oraş în oraş?»

Venit în ţară m'am mulţumit să iau asupra mea sarcina de secretar al comisiunii numite de Baronul Eudoxie Hurmuzachi pentru publicarea marei colecţiuni de documente istorice adunate de dînsul, comisiune, din care făceau parte Mihail Kogălniceanu, Teodor Rosetti, Dimitrie A. Sturdza, B. P. Hajdeu şi A. Odobescu.

Au trecut de atunci 44 de ani, dar nici o dată la viaţa politică a statului român n'am luat parte. Chiar şi la «*Asilul Elena Doamna*» am intrat pe timpul, când aşezământul acesta era particular, condus de reposatul general Davila ca efor al spitalelor.

Prudenţa recomandată de şeful partidului conservator mie nu mi se putea impune: eu nu angajam pe nimeni.

Ve rog acum să judecaţi.

Eu, şirianul de baştină, am stat 6 ani de zile la Arad, unde mi-am început studiile. Am urmat

timp de doi ani studiile la Timişoara, mi-am trecut examenul de maturitate la Sătmar, am fost timp de un an secretar consistorial la Oradea Mare, am petrecut ani de zile la Sibiiu ca director al «*Tribunei*» şi'n urmă secretar în comitetul partidului naţional român şi am făcut ca, poate, nici unul dintre contimporanii mei, călătorii mai ales pe jos prin ţările române. Am deci pretutindeni legături şi de pretutindeni amintiri.

Când am văzut deci, că izbucneşte răsboiul, altfel simţiam cu soarta Românilor de acolo, iar nu ca cei ce numai din auzite îi ştiu pe Români. Altfel văd eu şi astă-zi lucrurile, mizeria ce se întinde acolo, vărsările de sânge şi pustiirile făcute de Maghiari. Altora li se va fi părînd interesant lucrul acesta, dar pentru mine e înfiorător, căci ştiam ce are să se'ntîmple.

Prudenţa cerea acum nu să taci, ci să înfrunţi ori-şi-ce primejdie, stăruind cu hotărîre bărbătească pentru-ca ai tei să rămâie oameni cu minte. Cel mai de căpetenie interes al nostru era,—am zis-o mereu, — ca Românii să iasă din acest răsboiu crâncen ca *un neam de oameni cumpeniţi şi vrednici de încredere.*

Cercetaţi D-voastre şi vă veţi încredinţa, că d-nii Vaida-Voivod, Maniu şi alţii dintre fruntaşii alăturea cu care am luptat, au sătruit tot ca mine, au zis acelaşi lucru. Fruntaşii bucovineni deasemenea.

«Da! — o să zică d-l Comisar regal, — dar aceia se aflau sub călcâiul Maghiarilor».

Par'că noi aici la Bucureşti nu ne aflam sub căl-

câiul Nemţilor. Ne era iertat să asmuţăm contra lor? Era în interesul neamului românesc să nu mai sgândărim focul. Chiar şi cei ce tăceau, numai în public tăceau, dar în atingerile lor cu Germanii vorbiau tot ca noi cei ce ne aflăm aici pe banca acusaţilor.

Ori-şi-cât de'ngrozitori ar fi fost Nemţii, care au venit aici, D-voastre trebue să ştiţi şi fără-ca să vă spun eu, că în ajunul venirii Nemţilor s'au pus foarte multe stăruinţe ca Maghiari, Turci şi Bulgari să nu intre'n Bucureşti mai nainte de a fi intrat Germanii. De ce? Pentrucă cei de aici ne temeam de Maghiari, de Turci şi de Bulgari şi'n acele împregiurări triste îi scotiam pe Germani drept un fel de ocrotitori ai noştri contra aliaţilor lor. N'aveţi decât să cercetaţi pentru-ca să vă încredinţaţi, că aşa şi era. Ingrozitoare lucruri au făcut Bulgarii prin oraşele şi prin satele noastre, chiar şi la Bucureşti ce-ar fi făcut, dacă nu i-ar fi oprit Germanii?

Spunea d-l Comisar regal, că la Capşa Bulgarii trebuiau sa stee cu perdelele lăsate. Eu vă mai spun, că'n cele din urmă n'aveau voie să poarte armă. De ce? Cine-i opria? Hotărît că nu noi, care n'aveam nici o putere.

Este iubirea de oameni şi durerea de neam ceea ne-a făcut să vorbim cum am vorbit, nu numai pe noi, ci pe toţi.

Indeosebi eu mai aveam şi un alt cuvânt încă mai puternic, pe care mai ales D-voastre, oştenii îl veţi înţelege.

In timpul acum nu tocmai scurtei mele vieţi

am ostenit, m'am expus şi am adus jertve şi repet ceea ce am zis la interogatoriu, nu e între contimporanii mei nici unul, care a făcut atât ca mine pentru unitatea sufletească a Românilor de pretudindeni. In lupta grea şi îndelungată am avut tovarăşi oameni cu lepădare de sine, care au ostenit şi ei, s'au expus şi au adus jertve.

S'au stins unul după altul aceşti vrednici şi mie neuitaţi luptători, tovarăşii mei de muncă şi de suferinţe şi eu am rămas singur aproape. Nu e oare o datorie de pietate să stărui în convingerile noastre şi să port în grelele vremuri de azi steagul sub care am luptat? Dacă n'aşi face-o, ei s'ar ridica din mormintele lor şi-ar striga. «Nemernicule, Dumnezeu ţi-a făcut parte de o mai îndelegungată viaţă pentru-ca de frică să te lepezi de noi şi să taci!?»

Nu-mi era iertat să tac, d-le Comisar regal, căci eu nu sunt politician lihnit de căpătuire, nici patron nevoit a-şi căpătui clienţii.

Trec acum la cele zise de d-l Comisar regal despre convingerile mele.

Să mă ierte d-l Comisar regal: eu pot să fiu spânzurat, împuşcat, ars pe rug ori decapitat pentru convingerile mele. Convingerile, pentru care am fost adus aici, nu sunt însă *numai ale mele*.

La interogatoriu vi-am arătat, că de la 1871 şi până astă-zi am susţinut o politică şi am făcut-o aceasta pentru ca să vedeţi, că nu era a mea politica aceasta şi că-mi lipsia intenţiunea rea, care ar face din fapta mea o crimă. Nu poate să fie

făcător de rele omul, care susţine ceea ce făcea Regele Carol I, în înţelegare cu cei mai de frunte dintre sfetnicii lui.

Am avut legături cu Regele Carol I. şi voi fi ştiind mai bine de cât d-l Comisar Regal, care îi erau intenţiunile. Politica lui nu era, cum mulţi cred, o politică personală, ci politica fruntaşilor neamului românesc, care şi mai nainte de a fi venit Regele Carol I în ţară, au avut aceleaşi convingeri.

Vi-o spun aceasta pentru-ca să vedeţi, că e peste putinţă să fie intenţiune duşmănoasă la un om, care nu susţine părerile sale, ci convingeri tradiţionale. D-l Perieţeanu vi-a arătat în strălucita sa pledoarie, că nu de la 1866, ci încă de la Heliad Rădulescu, de la Câmpineanu, de la Grigorie Alexandrescu şi de la V. Alexandri, care a scris «*Pohod na Sibir*», politica Românilor e aceeaşi.

Eu merg mai departe.

Am publicat, Domnule Preşedinte şi onorabilă Curte, mii de documente privitoare la istoria Românilor cu începere de la 1500 şi din ele ştiu, că Petru Rareş a fost alungat din ţară pentru-că avea legături ca Ferdinand I. Radu-Vodă Ţaisie, bunicul lui Mihaiu-Vodă Viteazul, a luat parte la răsboiul purtat de Carol V, contra ligei de Şmalcalda. Petru cel Şchiop, nepotul de fiică al lui Petru Rareş, a fugit din ţară pentru că avea legături cu Rudolf II, şi a murit la Bolzanv ca pensionar al acestuia.

Mihaiu-Vodă Viteazul a intrat în Ardeal în în-

ţelegere cu Rudolf II., ca să alunge pe usurpatorul Andreiu Batory. Nicolae Patraşcu, fiiul lui Mihaiu-Vodă, a trăit la Viena, acolo s'a căsătorit şi acolo i-au crescut copii. Radu-Vodă Şerban tot la Viena a murit, Mateiu-Vodă Basarab, care nu avea copii, roagă pe Ferdinand III, să-i trimită pe Mihaiu, nepotul lui Mihaiu-Vodă, ca să şi-l facă moştenitor. «Am să ţi-l trimit»,—răspunde acesta, dar interesul lui e să fie crescut la Curtea mea; când va fi ajuns om, ţi-l voi trimite». A şi plecat tânărul, dar a murit de ciumă pe drum. Mai ştiţi apoi, că Şerban-Vodă Cantacuzino, luând parte la'ncungiurarea Vienei, şi-a câştigat merite, pentru care şi azi o stradă din Viena se numeşte «*Cantacuzino*». Constantin-Vodă Brâncovanu, în sfârşit, a suferit moartea de mucenic pentru-că duşmanii au dat pe faţă legăturile lui cu curtea din Viena.

Mă opresc aici, căci urmează epoca Fanarioţilor, asupra căreia prea multe ar urma să vă spun.

Voiţi să puneţi în rândul făcătorilor de rele pe un om, care se ţine de firul ce trece prin întreaga istorie a Românilor! ?

Dar — zice d-l Comisar regal, — ai fost plătit, ca să scrii, ai luat 50 lei de articol.

Domnule Preşedinte şi onorabilă Curte, nu ştiu ce vor fi zicând urmaşii noştri când vor afla, că Ioan Slavici era pus în rândul trădătorilor pentru-că lua 50 de lei de articol scriind numai ceea ce toată viaţa lui a scris.

E în gândul eminentului jurisconsult prea mult atât?

Eu aşi putea să dovedesc, că mi s'au oferit o miie de lei pe lună şi foarte plăcute căpătuieli pentru câte un singur articol pe săptămână, ş n'am primit pentru-că vorba era să scriu şi ceea ce nu se potriveşte cu convingerile mele. E însă de prisos dovada aceasta, căci d-l Comisar regal mai ştia un lucru, pe care nu vi l'a spus D-voastre.

I-am spus adecă D-sale, că n'am colaborat la «*Gazeta Bucureştilor*» decât până la apariţiunea «*Luminii*». I-am spus şi de ce.

Cu toate aceste nu mai departe decât ieri mi-a zis: «Ai luat 50 l. de articol!»

Ei bine! — judecaţi, mă rog, rece şi limpede dacă preotul, când ia taxa de patrafir, cade ori nu în păcatul simoniei.

D-l Comisar regal păcătuieşte, când îşi ia leafa? N'are să trăiască ori-şi-cine pe urma muncii sale?

Toţi oamenii aceştia nevinovaţi, cu desăvârşire nevinovaţi, luau înainte de răsboiu mai mult decât în timpul colaborării lor la «*Gazeta Bucureştilor*», iară eu nu luam—decât rar cei 50 l.

Ştiţi prea bine, că după-ce scriam articolul, îl trimiteam la redacţiune, iar redacţiunea îl trimitea la censură. Censura mi-l suprima ori mi-l ciopârtia încât nu-mi mai da mâna să-l public şi eram nevoit să scriu altul şi iar altul. Luam deci cei 50 l. ai d-lui Comisar regal adese-ori pentru câte două-trei articole.

Incă mai rău era, că redacţiunea publica din

când în când şi articole ciopărtite, din care ieşea cu totul altă ceva de cât ceea ce scrisesem eu. Asemenea articole ciopărtite sunt şi cele citite de d-l Comisar regal în faţa D-voastre drept dovezi de trădare. De aceea nici nu mai stau de vorbă în ceea ce le priveşte.

Era, în sfârşit, un lucru, şi mai greu.

D-l Comisar Regal, — zic iar, — avea la dispoziţiunea sa întreaga poliţie şi putea să cerceteze: care sunt Germanii, cu care aveam legături? pe cine a văzut intrând la mine? la cine m'a văzut ducându-mă? unde şi cu cine unelţiam?

Eu vă spun un lucru. Şeful censurii era într'un timp căpitanul Kremnitz, fiiul reposatului dr. Kremnitz, un bun prieten al meu şi al Mitei Kremnitz, care a tradus câte-va din novelele mele. Am purtat în braţe pe Căpitanul Kremnitz când era copil, l'am învăţat să citească şi să scrie româneşte, dar după-ce a venit la Bucureşti cu oştirile germane nu ne-am întâlnit nici odată. Pot să dovedesc, că mi-a trimis prin alţii vorbă, că s'ar bucura dacă ne-am întâlni, dar i-am răspuns: Câtă vreme e şeful censurii, eu n'am a face, cu el, — e mai bine să nu ne vedem.

Aveam însă legături literare cu alţi germani, căci am publicat un dicţionar român-german şi o gramatică română pentru Germani. Acestora le spuneam părerile mele fără de încungiur. Mereu le-am spus «voi, nemţii, aveţi un particular talent de a vă face fără de nici un folos nesuferiţi». Le-am mai spus: «Dacă mai staţi aici, o

să se pună la barierele Berlinului table cu inscripţiunea: «*Cel ce a stat trei luni la Bucureşti, timp de trei ani nu mai are voie să intre în acest oraş*». Când au vrut să introducă calendarul Gregorian şi'n cele bisericeşti, le-am zis: «Voi aţi cucerit ţara, dar nu sufletele noastre!» Când au intrat în teatrul naţional li-am zis: «Ce căutaţi acolo? Acolo e templul artei române. Nu e în interesul vostru să-i jigniţi pe Români». Când s'au pornit negocierile de pace, li-am zis: «vreţi să încheiaţi o pace păgubitoare nu numai pentru noi, ci şi pentru voi».

Nu mai puteam s'o duc şi astfel, când a apărut „*Lumina*", m'am lipsit de cei 50 lei ai d-lui Comisar regal. I-am mulţumit d-lui Stere, că m'a scăpat... «S'o mai poarte şi alţii — am zis — sarcina cea atât de grea».

De ce nu vi-a spus-o d-l Comisar regal şi aceasta !?

Mai rămâne o obiecţiune, pe care am s'o înlătur, — şi aici vorbesc nu numai de mine însu-mi, ci şi de toţi cei ce am stăruit şi mai stăruim în politica tradiţională.

S'au schimbat împregiurările şi astfel nu mai avem nici noi să ne'ncăpăţânăm.

Aceasta nu!

Nu sunt eu, nu e d-l Comisar regal, nimeni în lumea aceasta nu e în stare să scrie istoria faptelor nepetrecute. Nu mai cercetez, ce s'ar fi întâmplat dacă nu s'ar fi întâmplat cele întâmplate sunt însă stăpânit şi azi de gândul, că bine nu e cum este.

M'am pomenit în lume cu simţământul, că cel mai ne'nduplecat şi mai primejdios duşman al neamului românesc au fost, sunt şi rămân Slavii, care ne'npresoară din toate părţile, viaţa mea toată mi-am petrecut-o săvârşind fapte pornite din simţimântul acesta şi nu osândă mi se cuvine pentrucă stărui în convingerea, că pe calea cea bună sunt aceia dintre fruntaşii neamului nostru, care ne spun, că din legăturile noastre cu Slavi şi cu spriginitori ai Slavilor pentru poporul român numai rele pot să purceadă.

Se poate că ei greşesc şi greşesc şi eu, dar greşala nu e crimă şi procesul acesta au să-l judece urmaşii noştrii, care vor cunoaşte şi urmările faptelor săvârşite azi de noi.

Mai înainte de a încheia am, Domnule preşedinte şi onorabilă curte, să întregesc trei dintre articolele ciopârţite, pe care d-l Comisar regal vi le-a citit drept dovezi ale trădării.

Unul e acela, în care am zis, că cei ce au încurajat dezertările Românilor din armata austro-ungară desorganizează armata română. In acel articol am zis: «*Băgaţi de seamă, că'n armata română sunt şi Bulgari, Maghiari, precum şi peste 40.000 de Evrei, care nu sunt cetăţeni ai statului români: nu sunt aceştia trădători, dacă la vreme de grea cumpănă trec la duşmanii noştri!?*» Censura a suprimat aceste vorbe.

A mai suprimat censura şi următorul citat din scrierile lui Dimitrie-Vodă Cantemir: «*Unde este* **inima curată,** *nici întâiu jurământul, nici pe urmă vicleşugul* sau **călcarea jurământului nu încape».**

Bărbatul adevărat refuză jurământul, iar dacă nu l'a refuzat se ţine de el.

Eu nu din degetul meu am supt convingerea, că'n războiul acesta cel mai de căpetenie interes al nostru era să fim socotiţi drept neam de oameni vrednici de încredere.

Altul e articolul, în care am zis, că vărsările de sânge de la Mărăşeşti erau fie zadarnice, fie de prisos.

Zadarnice au fost, pentrucă după ele a urmat pacea pentru noi grea.

De prisos au fost pentrucă gloria cea mare o câştigaseră oştenii români la poalele Bucegilor, la Dragoslave, la Salătrug şi în valea Oltului, unde puţini, rău pregătiţi şi slab înarmaţi, au ţinut în loc cea mai puternică dintre armatele din zilele noastre, au zădărnicit planurile bine chibzuite ale duşmanului şi au sfărâmat cariera lui Falkenhein, unul din cei mai de frunte generali.

Nici Leonida n'a ieşit învingător la Termopile şi tot a rămas om cu mare mărire. Şi Termopile au fost strâmtorile Carpaţilor.

Al treilea articol e acela, în care am zis, că n'avem noi Românii să ne răzemăm pe Franţa, nici pe Anglia, căci ele n'au interese, care cer ca poporul român să crească şi să se întărească.

Ve rog, Domnule Preşedinte, să-mi daţi voie să repet citatul, pe care l'am făcut la interogatoriu în privinţa aceasta.

Sir William Witte, un bun prieten al lui Ioan Ghica, timp mai îndelungat consul al Angliei la Bucureşti şi'n urmă ambasador la Constantinopol,

își publică corespondența la Sutherland Edwars. La pag. 211 se afla o scrisoare de la 14 Aprilie 1879 a ambasadorului Sir Henri Layard. In aceasta se zice:

„Marea primejdie ce amenință Europa despre Răsărit este, că România și Ungaria vor fi împresurate și distruse de către Slavi, ceea ce are neapărat să se'ntâmple, dacă Rusia va reuși să împreuneze pe așa numiții Slavi din peninsula Balcanică într'o singură naționalitate, care va nimici în cele din urmă toate elementele de neatârnare și civilizațiune".

La pag. 196 se află o altă scrisoare, aceasta de la 14 Iulie *1882*, în care se zice.

„Acum, după ce a fost declarată stat independent, România va ocupa o importantă și în acelaș timp primejdioasă pozițiune în mijlocul raselor, care vorbesc slavonește și ale cărora planuri și tendințe ambițioase au fost în mod extraordinar încuragiate prin cele din urmă evenimente.

Acestei țări și Ungariei le este rezervat să poarte lupta pentru libertate și independență contra unui popor hrăpareț și lipsit de scrupule".

Aşi putea să mai fac mii de asemenea citate, dar ele sunt de prisos.

Unul singur mai fac.

Când cu divanurile ad-hoc, Baronul de Richthofen, Comisarul Prusiei, primeşte de la Regele Frederic Wilhelm IV, însărcinarea să stărue pentru unirea ţărilor sub o dinastie străină.

La 6 Octomvrie 1856 Comisarul răspunde şi zice intre altele :

«Dacă la reorganizarea celor două principate vorba ar fi numai de o singură cestiune, adecă de folocul celor două țări și dacă comisarii exmiși de deosebitele puteri ar pleca la reorganizare toți de la baza aceasta, Comisarul M. Voastre ar avea un joc ușor. Că un regim tare, monarchie și pe cât se poate de bine asigurat, deci ereditar e ceeace mai bine se potrivește cu interesele lor, în privința aceasta părerile nu se deosebesc; de adevăul acesta toate puterile sunt atât de pătrunse, încât tocmai de aceea unii dintre cei ce au semnat pacea de la Paris alăturat cu Majestatea Voastră nu voiesc această măsură din cauza urmărilor ei.

Căci interesele, folosul, naționalitatea măsurii pentru principate ele însele pentru majoritatea puterilor sunt lucruri cu totul subordonate. Motivul de căpetenie pentru ele e politica proprie; ele vor admite numai ceea ce se potrivește pentru principate fără cea mai mică jignire pentru propriile lor interese, chiar și aceasta numai cu multă ne'ncredere".

Şi de aceste ştiu eu multe. De aceea sunt năpăstuit când d-l Comisar regal vrea să mă scoată vinovat pentru-că li-am spus fraţilor mei care puţine au cetit: «Nu prea puneţi temeiu pe Franţa, nici pe Anglia, căci pentru ele mai presus de toate sunt propriile lor interese, care nu se potrivesc cu ale noastre. Una zic înainte de resboiu, alta'n timpul resboiului şi teamă mi-e că iar alta vor zice după resboiu.»

Cu toate aceste d-l Comisar regal cere pentru

mine cea mai aspră pedeapsă, căci în gândul— nu ştiu cui — interesele superioare ale neamului românesc o cer aceasta.

Nu, Domnule Preşedinte. Adevăratele interese ale neamului românesc cer, din contra, ca oamenii ca mine să nu fie puşi în rândul făcătorilor de rele.

Eu am scris o mulţime de cărţi, care sunt citite azi şi vor fi citite şi'n viitor—mai ales de tinerime. Nu este în interesul neamului românesc, ca cei ce le citesc să zică: «Dar cel ce-a scris era un făcător de rele!»

Eu am scris nişte broşuri, în care dau poveţe asupra educaţiunii naţionale, asupra celei fisice şi asupra celei morale. Nu e bine ca cititorii lor să zică: «Iată omul, care le-a scris acestea, era un ticălos, care neavând la vreme de bătrânete ce să mănânce, s'a făcut trădător! Avem să-i aruncăm cărţile'n foc!»

In toate cărţile de citire sunt scrieri de ale mele, în toate manualele de istorie literară e trecută biografia mea.

Au să fie ele aruncate'n foc?

De ce!?

Pentru-că n'am voit să mă leapăd şi eu când s'au lepădat alţii. de convingerile în care au stăruit bunii şi părinţii noştri şi până ieri am stăruit şi noi cei încă în viaţă.

Imi aduc aminte în clipa aceasta de o odă a lui Horaţiu, în care se zice:

«Şi fractuos illabitur orbis, impavidum feriem ruinae!» ceeace va să zică: «Dacă sfărămată'n

bucăţi s'ar prăbuşi lumea, bărbatul adevărat ar sta ne'nfricat deasupra dărămăturilor.»

Eu am ţinut totdeauna să mă potrivesc cu aceste.

Toată lumea strigă: N'avem caractere! — Iar pe mine să mă osândiţi pentru-că am fost statornic toată viaţa mea?

Ori, cum a zis d-l Perieţeanu. sunt un nebun şi atunci nu la Văcăreşti, ci la Mărcuţa aveţi să mă trimiteţi; ori m'am ramolit, şi atunci tot nu la Văcăreşti, ci într'un sanatoriu mi-e locul.

Mă . . . . vedeţi înse, că sunt om în toată firea, zdravăn şi trupeşte, şi sufleteşte pentru vîrsta, la care am ajuns. De aceea d-l Comisar regal îmi cere capul, căci am fost om cum se cade şi-am umblat în aceleaşi drumuri ca fiiul lui Ioan Brătianu până'n ajunul resboiului, dar după-ce el şi-a schimbat părerile, eu nu m'am lepădat de ale mele.

Urmaşii au să-l judece şi ori să-l ridice'n slava cerului ori să-l osândească.

Şi pe mine tot numai ei au căderea de a mă judeca.

Domnule Preşedinte şi onorabilă curte, vă vorbesc acum caşi-când n'ar fi vorba de mine acusatul Slavici, ci năpăstuitul scrietor Ioan Slavici.

Dacă ţineţi seamă de efectele morale ale verdictului, nu e destul să mă achitaţi: trebue să-mi daţi satisfacţiune pentru toate nedreptăţile ce mi s'au făcut, pentru modul în care am fost tratat.

Dacă nu puteţi s'o faceţi aceasta, daţi-mi, vă rog, o pedeapsă grea, care nu mă jigneşte, nu mă umileşte.

IAR LA VĂCĂREȘTI

I.

Iubite amice,

După-ce am fost osândiţi, Carnabat, Grossman, cei doi Teodoreşti şi eu, am rămas tot la «*Hotel Modern*». A venit, ce-i drept, grefierul să ne ducă iar la Văcăreşti, dar mulţumită stăruinţelor lui Costaforu tot ne-au mai lăsat acolo. Am rămas şi după-ce Curtea superioară a confirmat sentenţa, ba chiar şi după-ce am făcut recurs la Inalta Curte de Casaţiune.

Aceasta a fost partea rodnică a timpului petrecut la «*Modern*». Cunoscând ţara şi oamenii, eu eram pe deplin încredinţat, că nu este în România Curte, care e'n stare să ne scape şi de aceea mi-am început şi continuat în toată linişte a lucrarea ca şi când m'aşi fi aflat la crama de la Panciu. Advocaţii însă care priviau lucrurile din punctul de vedere al legilor, nu se 'ndoiau, că Inalta Curte de Casaţiune, dacă nu chiar şi Curtea militară superioară, va recunoaşte, că

rău am fost judecaţi, iară Grossman şi cei doi Teodoreşti, care aveau chiar între miniştri proptele, îşi făceau ilusiuni.

M'am solidarizat deci cu aceştia şi am subscris recursurile fără însă ca să-mi fi pierdut liniştea omului, care-şi ştie posiţiunea definitiv regulată.

Nu mi-am perdut-o nici după-ce Regina Maria, în urma stăruinţelor lui Costaforu, a intervenit ca de 10 Mai să fim graţiaţi.

N'am fost graţiaţi, căci, aşa se zicea, în curând urma să fie publicat decretul de amnistie generală.

Deocamdată am fost aduşi iar la Văcăreşti.

Am găsit aici altă lume: alt director, alt grefier, alt prim gardian, alt medic şi o curăţenie desăvârşită până în cele mai mici amănunte. Ruinele tot ruine erau, dar văruite. Curtea era curată şi drumurile fuseseră drese şi măturate. Unde mai înainte fuseseră mormanele de gunoiu, acum era săpat, greblat şi semănat cu lucernă, cu fasole, cu pătlăgele, cu porumb, ba pe la margini aveam şi flori. Băile şi etuva erau puse 'n funcţiune şi oamenii îmbrăcaţi mai omeneşte veniau rânduri-rânduri să se îmbăieze şi să-şi desinfecteze la etuvă haine, saltele şi pături. Pereţii şi tavanele erau pretutindenea văruite, podelele erau frecate, uşi, paturi şi pardoseli de astfel erau spălate cu petroleu. Văruite erau trunchiurile copacilor, ba până chiar şi drumurile pe ici pe colo.

Culmea curăţeniei era apoi la celulele, unde urma să fim adăpostiţi noi.

Am putut deci să-i zic fără de exagerare Directorului General al Inchisorilor, până acum se zicea *«curat ca la mănăstire»*, de aici înainte o să se zică *«curat ca la puşcărie»*.

Mai presus de toate e însă aici la Văcăreşti aierul totdeauna curat şi proaspăt, încât mişcarea făcută prin curtea cea largă e o adevărată binefacere.

Pe lângă toate aceste Carnabat mai adusese cu sine un aşa zis *«Sirius»*, pe care mi l'a pus la dispoziţiune, încât puteam să-mi gătesc ceaiul, cafelele şi mâncările după gustul meu şi după cum îmi priiesc. Timp aveam destul pentru aceste. In curând am ajuns deci să mă simt mai bine decât ori-şi-când în timpul celor din urmă vre-o zece ani. Nici astmă, nici semne de diabet nu mă mai supără ; poftă de mâncare şi somn bun am mereu. După opt ani, în timpul cărora nu am putut să suport fumul de tutun, fumez iar cu plăcere iarba dracului şi lucrez cu multă râvnă.

Abia acum m'am pătruns cu desăvârşire de gândul, că în mijlocul murdăriei curăţia sufletească nu e cu putinţă. Nu e însă destul să lipsească murdăria, şi la Bucureşti ar fi un fel de raiu pământesc, dacă n'ar lipsi încă curăţia sufletească.

Ştiindu-te om, care-mi citeşti scrisa numai când n'are altă treabă, eu, care deasemenea nu am altă treabă, am să mă 'ntind la vorbă, dar

de astă dată am să-ţi vorbesc numai despre cele bune şi frumoase.

Când am sosit la Văcăreşti, gardianul, care ne-a luat în purtarea sa de grijă, ne-a dus, înainte de toate, la etuvă pentru-ca să ni se desinfecteze hainele şi bagagiul. Vorba era să mai fim şi tunşi, raşi şi îmbăiaţi, dar aceste ni s'au iertat.

Ca totdeauna şi pretutindeni eu am rămas şi la etuve cel din urmă, coada cozii. Când am ajuns deci la celule, era prea târziu.

Gândul nostru era să luăm celulele din etaj, din coridorul cărora se deschide o frumoasă vedere asupra grădinilor de la mează zi. Sunt însă acolo numai zece celule. Primele cinci, despre scara paraclisului, erau ocupate de cinci socialişti, tot oameni tineri; într'a şasea se afla un alt domn, a şaptea a luat-o Dem. Teodorescu, a opta o ocupase cu câte-va ore nainte Colonelul Victor Verzea, într'a noua se înstalase Grossmanul meu, iar a zecea, o celulă îndoită, deci pentru două persoane, era reservată pentru Argezi.

Sunt, iubite amice, nemângăiat când îmi dau seamă, că mi-e peste putinţă să-ţi descriu gesturile, atitudinile şi mutrele noastre când ni-am pus întrebarea, care dintre noi intră cu Argezi.

«D-ta, — i-a zis Grossman lui Dem. Teodorescu, — îi eşti cel mai bun prieten, — deci cel mai indicat».

«Eu!? Doamne fereşte!» — a răspuns acesta.

«Să intre Carnabat!»

«Nu! nu! nu!» — răspunse Carnabat dând din mâni şi din picioare.

«Domnule Slavici?»

«Eu, — am zis, — din capul locului eram hotărît să iau una din celulele de jos. care toate sunt goale. Vreau adecă să-mi fac o grădină cu flori în faţa celulei şi să-mi petrec timpul săpând, plivind şi stropindu-mi grădiniţa.»

Argezi a rămas singur şi s'a instălat boereşte cu toate dichisurile de care un om ca dinsul are trebuinţă, iară eu am luat prima celulă, lângă scară şi am cerut dela director o bucată de loc în faţa celulei, cincispre-zece paşi în lung şi doi paşi în lat, ca să-mi fac grădiniţă.

Râdea mai unul, mai altul de mine, căci săpam în moloz şi eram mereu nevoit să scot bucăţile de cărămidă şi să le arunc la o parte, iar lucrul acesta puteam să-l las în seama vreunuia dintre puşcăriaşii ce se uitau la mine. Mai râdeau însă şi pentru-că erau încredinţaţi, că n'o să mai fiu eu la Văcăreşti când o să-mi înflorească grădina. Eu îmi căutam înse de treabă după tradiţiunile dela Vaţ, unde deasemenea aveam grădiniţa mea. Am săpat şi am greblat frumos. Am pus la margine un şir de ceapă şi-am mâncat-o apoi, ba au mâncat şi alţii din ea. Am pus un şir de ardeiu, care are floare frumoasă. Eu n'am gustat din el, dar s'au înfruptat toată vara alţii. Soţia mea mi-a adus seminţe de salată, care răsare iute şi e de un verde dulce: săptămâni de arândul am mâncat şi eu şi alţii din ea. Am mai pus la capete şi la mijloc câte un fir de

floarea soarelui şi mă bucuram când pe lângă vrăbii îi mâncau şi oameni seminţele. Mi-a mai adus soţia mea zece boabe de ricină, o plantă care creşte răpede şi are frunze foarte frumoase. Acum îi sunt coapte păstăile. Mi-a dus şi hrisanteme, care au flori multe şi frumoase, verbine care înfrăţesc şi se întind, petunii, care înfloresc toată vara, şi resedă care miroase frumos. Părinteasca stăpânire m'a lăsat să mă bucur îndelung de toate.

Cei doi Teodoreşti, ba chiar şi unii dintre socialişti primiau cel puţin de câte două ori pe săptămână mari şi frumoase smocuri de flori proaspete, pe care şi le puneau pe masă ori le scotiau în coridor, ca să se bucure şi alţii de ele. Soţia mea, care se deprinsese acum cu drumul Vărăreştilor, n'avea nevoie să-mi aducă şi ea flori, căci grădiniţa mea era buchet mai mare şi mai frumos decât toate smocurile cumpărate din piaţa Sf. Anton şi ne bucuram amândoi când îi dedeam eu o floricică.

Una din cele mai omeneşti şi mai curate mulţumiri e să urmăreşti intrarea în fiinţă a vietăţilor, fie animate, fie plante, şi să iei parte la creaţiune ajutându-le'n creşterea lor. Eram deci cuprins de jale când vedeam că numai pe ici pe colo câte unul înţelegea plăcerea, pe care o simţiam dimineţile, când vedeam înviorată grădiniţa cea ieri ofilită, pe care seara trecută o plivisem, o săpasem cu furculiţa din tacâmul meu şi-o stropisem din ulcica, în care-mi găteam mâncarea. De aceea unii mă socotiau maniac când eram

supărat foc, dacă unul ori altul, voind să-şi scurteze drumul, călca'n stratul meu şi nu credeau că în adevăr îmi pare bine dacă cineva işi smulge câteva fire de salată ori de ceapă, îşi rumpe o floare ori îşi ia un ardeiu. Mie folosul ostănelii îmi era, că fleacul acela de grădiniţă mă leagă de pământul, unde eram nevoit să stau ca să-mi fie mai uşoară siluita rămânere, încât puteam să-mi zic «Dă-i naibii şi nu te supăra, căci ştii tu să-ţi faci şi aici plăcută viaţa!».

Să nu râzi, prietene, şi tu, de această duioşie de diletant în arta grădinăriei, căci ea nu e de cât preludiul unei simfonii dureroase.

Nu era, precum ţi-am spus, în curtea cea mare numai grădiniţa mea. Era acolo şi-o mai mare întindere de fasole, erau multe pătlagele roşii, era mult porumb, erau bostani, dovleci, pepeni, ardei graşi, ba până chiar şi un zarzăr, un corcoduş şi doi meri.

Eu, nenorocitul de mine, toate le urmăriam în creşterea lor, de toate mă bucuram.

Vai de sufletul meu de om rău nărăvit, căruia i s'a înfipt în minte gândul, că cea mai mare dintre mişeliile de tot mari e să nimiceşti hrana omenească în mijlocul unei lumi pline de flămânzi.

Atâta rânduială, atâta disciplină, o atâta îndrumare morală e în acest penitenciar şi casă de corecţiune, în cât nu mi-a fost dat să văd şi ceva copt, un rod ajuns la deplină desfăşurare: toate au dispărut ca prin farmec mai înainte de a fi bune de ceva. Luau hoţii mai de frunte, luau

ucenicii în ale hoţiei, luau şi alţii, fiecare la rândul lui, par'că aşa trebuia să fie.

Eu îmi aveam masa la uşa celulei, unde era aier şi lumină, şi le vedeam toate.

Mai ales în primele două oare după prânz, când gardienii îşi făceau obligatul puiu de somn, hoţii se furişau unul câte unul prin dosul bisericii şi începeau să-şi facă fiecare partea cuvenită. Din mine ţipa dreptatea.

«Ce faci acolo!?» strigam de răsuna curtea.

«Lasă corcoduşile să se coacă!» strigam apoi.

«Lasă merele să se coacă!».

«Nu rumpe, omule, crăcile de la zarzăr!».

«Ce faci — mă — tu la pătlăgelele verzi!?».

«Nu rumpe porumbul, că nu e încă făcut!».

«Nu vezi, că e crud pepenele!?».

Cei în drept se uitau hoţeşte la mine.

«Dar pe tine cine te-a pus pândar aici!?» răspundea câte unul dintre cei ţanţoşi.

«Păzeşteţi treaba!» îmi zicea altul.

In câteva rânduri p'aci-p'aci să mănânc trânteală, şi era un timp, când nu puteam să umblu prin curtea Văcăreştilor de cât cu mare pază — ca pe străzile Bucureştilor.

«Hotărât, că-i lipseşte moşului o doagă!» zicea câte un gardian, care lua şi el fără ca să-i pese, dacă-l văd ori nu hoţii.

«Da, îi lipseşte!» ziceau şi alţii, oameni mai cu minte, care nu se dedeau nici ei la o parte.

Adevărul era, că la Văcăreşti lipsia cel mai de căpetenie lucru pentru ori şi ce puşcărie cum se

cade: purtarea de grijă pentru viaţa sufletească a nenorociţilor întraţi acolo.

Mai era însă un lucru urît, care e cu atât mai dureros, cu cât celor mai mulţi li se părea ridicol.

Deţinuţii primesc acum o hrană mai omenească: în fiecare zi câteva sute de grame de pâne, la prânz şi seara câte o străchiniţă de ciorbă, destul, ca să nu mai moară de foame. Ei sunt însă oameni mai mult ori mai puţin mâncăcioşi şi tot vin mereu să ceară o felie, fie chiar şi numai o cojiţă de pâne.

Eu, prietene, mi-am potrivit lucrurile aşa, că nici odată nu mănânc de cât jumătate din pânea mea, căci mă mai hrănesc şi cu altele. Păstrez pânea de azi pe mâne, când mănânc jumătate din ea; poimâne i-o dau cealaltă jumătate unuia dintre flămânzi ori o'mpart între doi.

Ei, bine! domnul Negoiţă, primul gardian, om aici mai puternic de cât toţi Regii din ţările stăpânite de dânşii, a primit, se vede, de la cineva drept pescheş un ied, pe care nu l'a mâncat, ci l'a lăsat să se răsfeţe 'n curtea plină de hrană omenească. Pe când eu îmi trăgeam pânea de la gură, ca să am mulţumirea de a li-o da altora mai flămânzi decât mine, acea sămânţă de drac făcea burtă mistuind în fiecare zi hrana, din care s'ar fi putut sătura cel puţin zece oameni.

Să nu te pună păcatul să dai cu socoteală că ţi-o spun prea lată. Eu abia acum la vreme de bătrâneţe, am ajuns să mă dumiresc, de ce anume la judecata cea din urmă sufletele sunt îm-

părţite, ca la Domneşti, în capre şi oi. Capra e în adevăr după chipul şi asemănarea Necuratului.

Afurisita aceea de lighioană mânca numai floare şi rodea, drept un fel de desert, scoarţă de copaci şi de pomi. Inchipueşte-ţi, te rog, câtă floare de fasole, încape în acea burtă de rumegător, care creşte, mereu creşte. La nevoie, când nu mai găsea floare, mâncs şi fasole, dar numai din cea subţirică şi de tot fragedă. Fă-ţi socoteala şi te vei incredinţa, că mai 'nainte de a-i fi crescut coarnele şi barba ca la ori şi care ţap adevărat, a mistuit cel puţin un bun car de fasole.

După ce porumbul a 'nceput să-şi dea rodul, câte trei, patru, pe ici pe colo chiar cinci ştiuleţi pe un tuleu, lighioana dracului mânca numai mătasă. Dacă se'ntâmpla, ca ştiuletele să-i fie prea sus, răsturna întregul tuleu, încât pretutindenea era porumb culcat la pământ. Alt bun car de hrană omenească nimicită spre bucuria Necuratului.

Floarea de pătlăgele nu-i plăcea, se vede, căci o lăsa să dee rod, dar răsturna planta întreagă şi-o călca'n picioare — aşa numai din răsfăţare de pui de ţap.

Nici dovleci, bostani ori pepeni nu mânca, dar umbla printre vrejurile întinse pe pământ şi le rumpea, în cât se duceau dracului şi floare şi rod.

Dar grădiniţa ta? vei fi întrebând tu.

Nu mă mai întreba, căci acesta e unul din cele mai triste capitole în istoria vieţii mele de Văcăreşti.

Duşman nemilos al puiului de ţap, mi-am pierdut în timpul celor câteva luni de mai multe ori sărita şi-am sărit să dau cu piciorul şi să-l iau la goană.

«Lasă-!, moşule, că e favoritul primului!» striga unul.

«Ce păcate!? — striga altul. Nu-l vezi cât e de drăguţ şi de zglobiu!?».

Eu nu ţineam seamă şi-mi vărsam focul.

Urmarea firească a fost, că nici el n'a ţinut seamă de slăbiciunile mele şi a'nceput să mă atingă unde eram mai vulnerabil. Indată ce simţia c'am plecat undeva, el dădea năvală asupra grădiniţei mele. Nici mătasa de porumb, nici floarea de fasole, nici chiar scoarţa de copac nu-i plăcea atât de mult ca hrisantemele, pe care în timp de câteva zile mi le-a curăţit de nici urmă de boboc n'a mai rămas, iar floare de verbină n'am ajuns să văd, căci încă de mugur mugurel mi le-a mâncat toate. Celelalte mi le-a călcat în picioare de era jale să te uiţi la ele.

Aşa-şi răsbună ţapul jignit în drepturile lui de agent al puşcăriei.

Mai rămăseseră cele zece fire de ricin cu frunza mare şi frumoasă. Intr'una din zile m'am pomenit, că unul dintre cei din celulele de sus, cine anume nu ştiu, fără îndoială tot un agent al Necuratului, a vărsat peste ele fie apă fiatră, fie altă-ce-va, destul că a opărit pe cele mai frumoase dintre ele de ţi-e silă să le vezi.

Tristă, părăsită şi lăsata în părăginire stă în faţa celulei mele grădiniţa odiuîoară verde şi'n-

floritoare, o icoană a vremurilor, prin care trecem. Iară eu sunt tot aici, şi doaue petunii, care înfloresc resleţe şi acum, par'că-mi zic «Noi nu ne dăm — gata să intrăm cu tine'n iarnă!».

Decând am săpat cei trei-zeci de paşi pătraţi am subscris atâte cereri de tot felul, încât nici unul dintre Teodoreşti n'ar fi'n stare să le ducă subţioară. La nici una nu ni s'a dat răspuns. Cu toate aceste mereu era sigur, că dacă nu azi, mâne, poimâne, fără'ndoială peste puţine zile, avem să fim puşi în libertate, căci nu rămâne decât să se facă «*formele.*» Eu nu credeam. Când am văzut însă, că mi se pustieşte grădiniţa, am zis şi eu, că acesta e un semn învederat, că nu mai am ce să caut la Văcăreşti şi am împachetat.

S'a întâmplat înse'n cele din urmă ceea ce încă de mult ar fi trebuit să se întâmple.

In timpul căldurilor de după amează-zi puiul de ţăpşor se punea şi el în rând cu gardienii şi intra la răcoare azi într'una, mâne 'ntr'alta din celule, ca să-şi tragă sub pat puiul de somn. Aceasta i s'ar mai fi trecut, dar el lăsa urme, încât îţi venià să crezi, că toată lumea mânâncă măsline păstrate'n untdelem şi aruncă sâmburii şi varsă untdelemnul pe asfaltul cel curat şi şters cu petroleu. Aceasta nu i se putea ierta la Văcăreşti, unde era atâta curăţenie. Celelalte da; aceasta nu! I s'a pus deci cuţitul la gât.

Când am văzut această dreptate ne'nduplecată, am fost cuprins de sîmţâmîntul, că tot mai am să stau la Văcăreşti şi am despachetat.

Cu acesta se'nchee preludiul simfoniei desfăşurate pe tema «*Multă curăţenie, dar nici o curăţie.*»

II

Iubite Amice,

După cele ce ţi-am spus despre puiul de ţap, vei inţelege mai uşor rostul Academiei de la Văcăreşti.

Schopenhauer le este multora urgisit pentru-că e de părerea, că omul e rău din fire, fiinţă haină şi pornită spre fărădelegi. In monografia sa premiată de Academia din Svedia acelaşi Schopenhauer zice însă că fundamentul moralei e compătimirea, deci iubirea de oameni, ba chiar de tot ceea ce are viaţă. Gândul acesta nu e nou: el e temelia moralei bramane, a celei budhiste, ba chiar şi a celei creştineşti, care tot în iubirea de oameni se razămă. De aceeaşi părere e şi cel mai cu minte dintre oamenii ce au trăit până astă-zi pe faţa pământului, Confuciu, care zice, că omeneşte bine e ceea ce se potriveşte cu firea omenească, iar rău e ceea ce e'npotriva firii; iar iubirea de oameni e fundamentul moralei tocmai pentru-că ea este'n firea omenească,

de care e desbrăcat cel ce se iubeşte numai pe sine, iar nu şi pe semenii sei. Un lucru e mai presus de toată îndoiala: că fapte săvîrşite din adevărată iubire de oameni, orişi-cât de jignitoare ar fi ele pentru unii ori pentru alţii, nu pot să fie rele.

Sunt acum în zilele noastre oameni cu multă ştiinţă de carte, cum a fost abunăoară vestitul Lombroso, care ne'ncredinţează, că numai unii dintre oameni sunt rei din fire, haini şi porniţi spre fărădelegi, deci osândiţi din născare să fie făcători de rele, cum m'a socotit abunăoară d-l Comisar regal pe mine. Au fost precisate aşa zisele stigmate ale celor de felul acesta şi în timpul petrecut de mine la Vacăreşti unul dintre Profesorii de la facultatea de drept şi-a adus aici elevii, ca să le arete asemenea oameni stigmatisaţi şi a ţinut în biserică o prelegere asupra stigmatelor.

Eu, care am studiat drepturile sunt acum cinci zeci de ani, când ştiinţa nu era atât de înaintată, nu mă 'ncumăt să pun la 'ndoială adevărurile lămurite de pe catedrele de astă-zi. Un lucru rămâne însă pentru toţi neîndoios: că oamenii stigmatisaţi sunt făcători de rele pentrucă le lipseşte fireasca iubire de oameni, compătimirea, deci sunt desbrăcaţi de firea omenească.

Nu mai puţin neîndoios este, că între cei ce se află azi la Văcăreşti sunt foarte mulţi, cărora le lipsesc stigmatete şi sunt cu toate aceste făcători de rele în puterea cuvântului.

Iţi spun eu, iubite amice, tocmai somităţile,

profesorii înaltei Academii de aici, sunt oameni la care mă uitam ori mă uit încă cu un fel de admiraţiune. Nici aceştia n'ar fi făcători de rele, dacă 'n sufletele lor ar mai fi compătimire, deschise pentru fireasca iubire de oameni.

Cum au ajuns ei să se desbrace de firea omenească? De ce s'au făcut haini? Ce-a fost ca dânşii să fie duşmani ai societăţii omeneşti?

O, Doamne! Cum vrei să nu se 'nhăineze copilul horopsit, care şi azi, și mâne mănâncă bătăi când e flămând? Cum vrei să nu se facă duşman al societăţii omul, care 'n greaua luptă cu nevoile vieţii în loc de sprijin găseşte pretutindeni prigonire şi năpăstuire? Ori-şi-cât de bun l'ar fi făcut Dumnezeu pe om, el încetul cu încetul se strică, dacă nu e'ntâmpinat de semenii lui cu fireasca iubire. Făcătorii de rele sunt cel puţin în mare parte urmarea firească a lipsei de părintească purtare de grijă şi a multelor nedreptăţi, pe care au să le suferă unii, în vreme-ce alţii se 'mpărtăşesc de toate bunătăţile, căci iubire numai din iubire poate să purceadă.

Un conte Italian şi soţia sa, numele nu mi-i mai aduc aminte, au înfiinţat sub Vezuv un aşezământ de binefacere, în care cresc copii din părinţi osândiţi fie la moarte, fie la alte pedepse grele, făcători dc rele pe care societatea nu i-a mai suferit în mijlocul ei.

Prin iubire neistovită, prin răbdare 'ndelungă și prin neadormită purtare de grijă, au scos din copiii aceia, fie ei stigmatizaţi ori nu, oameni cum se cade.

E greu, dar cu putinţă, căci iubirea e pentru suflet ceea ce aierul şi lumina e pentru fiinţa trupească.

In aşezămintele de educaţiune adevăratul pedagog are o particulară slăbiciune pentru copiii răi nărăviţi ori chiar stricaţi, căci aceştia au mai mare trebuinţă de inbire şi nimic nu dă vieţii atâta dulceaţă ca iubirea către cei ce nu sunt vrednici de a fi iubiţi.

Chiar domptatorii de fiare săibatice s'au încredinţat, că cu binele fiarele sălbatice se îmblânzesc mai uşor decât cu biciul.

Atât la fiară, cât şi la om, lucrul de căpetenie este alimentaţiunea raţională, deprinderea cu o rânduială bine chibzuită şi bunăvoinţa neistovită.

Fiind acesta felul meu de a vedea, eu mă simţiam nemângăiat la Văcăreşti.

Tu, care trăieşti în altă lume, vei înţelege, că nu am pentru restul vieţii mele dorinţă mai fierbinte decât să mă ajute bunul Dumnezeu să le fac celor ce m'au trimis aici mai mult [illegible] decât rău au voit să-mi facă ei mie. Inima-mi sângerează deci când văd felul, în care sunt trataţi mai ales minorii de aici.

Dacă mai sunt între dânşii câţi-va, cari au greşit ori au fost chiar năpăstuiţi, în timpul petrecut aici se răsvrătesc şi să'ndrumează spre vieţuire păcătoasă.

Cel ce-a întrat odată aici nu poate ieşi decât ca făcător de rele, care săvârşeşte fapta rea

chiar şi numai în vederea mulţumirii de a o fi săvârşit.

Tocmai fiind vorba de oameni stricaţi, ei au să fie ţinuţi sub necurmată priveghiere şi continuu ocupaţi, fie-care potrivit cu aptitudinile şi cu inclinările sale pentru ca să se deprindă cu buna râuduială, pentru-ca relele lor îndemnuri să nu se poată da pe faţă, pentru ca să se 'ndrumeze a se stăpâni pe sine şi pentru-ca seara se cadă obosiţi frânţi în asprul lor culcuş.

Rămaşi de capul lor, ei numai rele pot să facă şi numai spre răutăţi pot să se îndrumeze.

Ai văzut ce fac unii dintre dânşii în timpul când gardienii îşi trag puiul de somn. Alţii stau pâlcuri-pâlcuri, fac glume proaste, povestesc fapte săvârşite fie de dânşii, fie de alţii, se 'njură între dânşii, se ceartă şi se 'ncaieră de se stâlcesc unii pe alţii, joacă „barbut" ori cărţi, se dedau la abuzuri sexuale, într'un cuvânt îşi desăvârşesc educaţiunea profesională.

Mai bine cuvântată nu e însă nici priveghierea, de care au parte. Ziua 'ntreagă răsună curtea de răcnetele şi de 'njurăturile gardienilor şi de vaietele celor bătuţi până la sânge. Din când în când e tărît câte unul ori câte una sub poarta de sub clopotniţa adoua, unde se face bătaia sistematică, în urma căreia mulţi sunt duşi la spital, ca să li se pună oblojeli ori să fie unşi cu alifie. Oameni de fire mai blajină, cari n'au destul de bogat dicţionar de 'njurături, n'au voce destul de puternică pentru răcnituri şi nu ştiu să tragă palme, să bată cu vergeaua, să 'mbrân-

cească ori să dee cu piciorul, nu pot să fie gardieni, sunt daţi afară.

Mi s'a întâmplat, nenorocitul de mine, să mă aflu'n cancelaria directorului când acesta a luat de scurt pe o femee, care'n timpul serii aruncase din fereastra de sus un bilet de dragoste soldatului ce sta de sentinelă.

Biata de femee a fost tratată aşa, că s'a scăpat acolo'n faţa noastră.

Nu e o întâmplare acest fel de a corege, ci sistem premeditat: cine 'njura, răcneşte şi «maltratează» îşi face datoria.

S'a'ntâmplat, că un ocnaş osândit pe viaţă, un oare-care Balaban, având accese de nebunie, a fost adus la Văcăreşti, ca să fie supus observaţiunii medicale. Om frumos. deștept, cu o musculatură de rară frumuseţă, muncitor şi chivernisit, el îşi mai adunase şi vre-o 60 mii de lei; se dedea deci cu socoteală, că simulează numai nebunia, ca să fie frimis la Mărcuţa şi apoi să scape.

Intr'una din zile el a spart uşa celulei, în care era încuiat, a ieşit în coridorul de sus şi a'nceput să facă gură. Lumea s'a adunat din toate părţile în faţa celulelor, iară gardienii au strîns pe cei mai vănjoşi și mai îndrăzneţi dintre hoţi cum erau Mealcă, Lache, Jerpelea, Capdefer, Teacă, Găinaru, Cărnat, Anghel, Papuc şi alţii şi li-au poruncit să-l prindă şi să-l lege.

Balaban a scos zăbreala de la fereastră şi-a ridicat-o'n sus.

„Să vie cine cutează!" a strigat el, apoi a pornit să coboară scările.

Intr'o clipă au tăiat-o toţi la fugă.

Unul singur a rămas neclântit la locul lui: Lache, un om scurt şi subţirel, dar ţeapăn şi sprinten, cu nişte ochi mari, care te bagă'n draci şi cu ţinută şi mişcări, care încântă vederea, adevărat kşatr'a din Mahabharata.

A făcut omul acesta peste optsprezece ani din douăzeci.

«Ei, ce-o să faci, Lache, după ce vei fi scăpat?» l'a întrebat unul dintre socialişti.

«Ce-o să fac!?— răspunse el. Ce-a mai rămas după douăzeci de ani din mine!? Aveam sub ascultarea mea douăzeci şi trei de oameni, tot unu şi unu: ziua munceam la sapă, la secere, la coasă, fiecare pentru trai, iară noaptea treceam şapte sate şi ne aţineam în drumul mare. S'au dus acum toate: rămân un păcătos ca ori şi care altul».

Acum el sta gata să ţină piept cu Balaban.

Insă'n clipa când acesta era să coboară scările, un băiat de vre-o zece ani, care se afla în spitalul de pe acelaşi coridor, a ieşit să vadă şi el cele ce se petrec. Balaban s'a răpezit la el, l'a apucat în mâna stângă şi l'a ridicat deasupra capului său gata par'că să-l arunce în mulţimea 'ngrozită.

«Lasă copilul! — a strigat Lache. Nu ţi-e ruşine!? Tu vezi că e copil! Aici la mine să vii!»

Balaban i-a dat copilului drumul şi cu zăbreaua de fier în mână a coborât scările.

Mi-au rămas pentru totdeauna întipăriţi ochii cei mari ai lui Lache, care s'a lăsat pe vine şi'a 'ntins braţele amândouă şi s'a răpezit de jos in

sus la Balaban cel puternic, l'a cuprins de mijloc şi l'a ridicat de la pământ, încât se sbătea dând din mâni şi din picioare.

Acum au sărit şi Mealcă, Ierpelea şi ceil'alţi, ca să-l lege cu funia, pe care o primiseră de la gardienii fugiţi. Aceştia s'au întors numai după ce s'au încredinţat, că e bine legat Balaban şi la mâni, şi la picioare, iar acum şi-au făcut datoria cu vârf şi 'ndesat bătându-l pe nenorocitul acela, ca să nu mai fie 'n stare de a sparge uşi şi de a coborî scări.

Iar aceasta, ca să îndulcească firea făcătorilor de rele şi să-i îndrumeze pe minori spre o mai bună vieţuire.

Dar să trecem la o altă variaţiune a simfoniei sfanţuiala atât de strâns legată de mult lăudatul obiceiu al pământului.

Ţl-am vorbit până' acum de lucruri, pe care le ştiu din propria mea intuiţiune; am să-ţi vorbesc de aici înainte şi de lucruri, care mi s'au spus şi pe care am destule cuvinte de a nu le pune la 'ndoială.

Sunt adecă la Văcăreşti şi oameni, care se simt aici acasă la ei. Azi iese şi peste câte-va luni ori chiar săptămâni iar intră. Ştiu unul, om încă tănâr, care se făleşte, c'a petrecut în şapte rânduri cu totul opt-sprezece ani la Văcăreşti Altul a ieşit Sâmbătă, Luni a dat o lovitură «ca să se înţoleze», iară Joi a fost adus înapoi.

Oamenii de felul acesta cunosc casa şi obiceiurile din ea, vin bine aprovisionaţi şi 'n cel mai rău cas îşi vând hainele, ceasornicul şi ce

mai au, ca să-şi facă «mărunţiş» pentru netezirea drumurilor. „Ei ştiu ce au să facă" pentru ca să fie trataţi cu obligata cruţare şi le fac toate cu multă discreţiune, ca să nu fie daţi de gol. Unul ca mine nu poate dar să afle nimic, ci vede numai din aerile ce-şi dau, din pasul bine călcat, din vorbele şi din purtarea lor, că ei sunt adevăraţii stăpâni ai casei, la care se uită unii cu admiraţiune, iar alţii cu oare-care teamă.

Când noul venit trece pe sub bolta din clopotniţa cea mare, el este înregistrat şi are să predee bani, ceasornic, inele, tot ceea ce e de oare-care valoare.

Cei mai trăiţi prin puşcării îşi coase 'n căptuşeala hainei, în fundul căciulii ori al pălăriei ori îşi ascund în încălţăminte «mărunţiş», — săracii de ei! Dela poartă trec la baie, unde se desbracă, iar hainele rămân la etuvă, ca să fie desinfectate. In vreme-ce el îşi ia baia, unul dintre stăpânii casei, om cu experienţă, scotoceşte cu priceperea cuvenita prin haine şi ia banii ascunşi în ele, care sunt apoi împărţiţi frăţeşte. Dacă-l pune păcatul pe păgubaş să se plângă, el mâncă o bătaie la poartă ca mincinos şi alta la etuvă ca miserabil calomniator.

Puşcăriaşii de baştină nu pat nici odată asemenea ruşine! Ei îşi primesc banii prin mijlocirea vre-unuia dintre gardienii, care-şi cunosc bine meseria.

Omul, care are bani, ţine să fie adăpostit într'o încăpere potrivită cu starea lui, între oa-

meni de seama lui, să aibă un pat mai de dai Doamne şi să se bucure de fel de fel de uşurări, iar aceste sunt tot lucruri, care nu se dau gratuit. Se mai joacă apoi cărţi de se pierd şi se căştigă sute de lei, din care gardianul ia partea ce i se cuvine pentru că nu vede şi nu aude.

Am văzut minori jucând barbut în dosul bisericii în vreme-ce gardianul stătea şi se uita la dânşii.

«Se poate una ca aceasta!?» am exclamat eu.

«Dacă-şi are şi el partea de câştig», mi-a răspuns unul dintre socialişti.

Bacşişul, — prietene, — e un lucru nevinovat câtă vreme e dat cu măsura cuvenită pentru servicii în adevăr făcute. El devine un fel de mituire când dai mai mult decât alţii pentru-ca să fii servit cu preferinţă ori ca să ţi se facă ceea ce nu este iertat. Sfanţuiala e când eşti nevoit să dai pentru-ca să ţi se facă ceea ce eşti ori chiar şi ceea ce nu eşti în drept de a cere. Aceasta e plaga cea grea a timpului, în care mi-a fost dat să-mi petrec viaţa: cum ar putea să fie scutiţi Văcăreştii de ea!?

Un om cu dare de mână, fiind adus la Văcăreşti, a fost băgat într'una din sălile pline de fel de fel de făcători de rele, care se aflau, ca dânsul în arest preventiv. El se plângea că a fost nevoit să dee o miie de lei pentru ca să fie mutat între oamenl de seama lui. Câţi dau şi nu se mai plâng!? — Cine ia? — Aceasta nu o spune nici unul, căci vai ar fi de capul lui dac'ar spune.

Să dee cine are de unde, căci de aceea gaură 'n cer nu se face. Vorba e însă, că cei ce nu vor ori nu pot să dee o simt aceasta, şi sufletele se umplu de amărâciune.

Oamenii şi mai ales minorii porniţi în căile răutăţii, dar încă nu cu desăvârşire stricaţi se resvrătesc aici, le exagerează toate şi se fac în cele din urmă duşmani neînduplecaţi ai societăţii, în care după părerea lor numai cel viclean, îndrăzneţ şi nemilos poate să-şi fac drum.

Nu le mai lipsesc decât îndrumările oare cum technice pentru ca să se'ntoarcă în societate cu desăvârşire pregătiţi pentru cariera, spre care au fost împinşi.

Iar îndrumările le primesc cu prisos de la stăpânii casei, adevăraţii magistri ai înaltei Academii.

Ii vezi pe ici pe colo pe ucenici adunaţi împregiurul vre-unei celebrităţi, care le povesteşte până'n cele mai mici amănuntele «loviturilor» date fie de el însuşi, fie de vre-un alt maiestru faimos. Sunt sugestive aceste povestiri pentru ori şi cine şi cu atât mai vârtos pentru auditorii dela Văcăreşti.

Mai sunt însă şi lecţiuni de seară ca la Universitatea din Bucureşti, unde profesorii nu prea au în timpul zilei răgaz spre a-şi face cursurile bine pregătite.

Iţi vei mai fi aducând aminte de starea cu desăvârşire tristă, în care mi i-a prezentat tovarăşul Cristescu pe minorii din aşa zisa sufragerie şi de abuzurile ce se făceau pe ici pe colo de ei.

Ei sunt acum scăpaţi: au fost trecuţi în săliile condamnaţilor, care îi tratează cu multă bunăvoinţă, dându-le unii loc chiar în paturile lor. De oarece mai ales acum închiderea se face pe la şease, serile sunt lungi şi încă mai lungi nopţile, încât e destul timp pentru cele mai amănunţite îndrumări părinteşti.

Fac aici o pausă. Precum ştii însă, pausa e şi ea muzică, şi cu ea se face trecerea la finala simfoniei, în care prima violină o are d-l A. Bogdan-Piteşti, care cunoaşte mai bine decât ori şi cine acordurile părţii mai cu perdea ale vieţii de la Văcăreşti.

III.

Iubite Amice,

Iară şi iară-şi îţi aduc a minte, că gândul meu este să te ajut a te dumiri asupra timpului, în care mi-a fost dat să-mi petrec viaţa. N'am deci să-ţi spun decât ceea ce e de neapărată trebuinţă, ca să ajungi la această dumirire.

Dac'aşi mai avea o viaţă tot atât de lungă ca cea de acum şi aşi petrece-o scriind mereu, tot n'aşi reuşi să descriu toate faptele cu desăvârşire interesante ale magistrilor de la Văcăreşti. E destul înse să-ţi povestesc câte-va dintre «*loviturile*» lui Cârnat, unul dintre cei mai blajini, pentru ca să ţi le închipuieşti şi pe celelalte.

Cârnat e un om încă tânăr, cam de trei zeci de ani,—scurt, bine legat, sprinten, frumuşel şi vioiu, mare maiestru într'ale vorbirii şi de-o îndrâzneală în adevăr uimitoare. El a fost un timp oare-care un fel de servitor în redacţiunea ziarului „*Minerva*".

Când se desfăşura în faţa Curţii Marţiale procesul Colonelului Victor Verzea, Cârnat s'a pre-

zentat la doamna Verzea cu o scrisoare, în care d-l Radu Rosetti cerea să i se trimită în toată graba 2000 de lei, de care avea neapărată trebuinţă pentru înduplecarea cui-va, pe care nu-l poate numi. Doamna Verzea a dat banii.

Constatându-se în urmă, că d-l Radu Rosetti n'a dat nimănuia scrisoare şi nici n'a cerut, nici n'a primit cele 2000 de lei, s'a pornit urmărirea. Cârnat a fost prins şi adus la Văcăreşti, unde am avut în mai multe rânduri ocasiunea de a-l admira când îşi dădea pe faţă indignaţiunea pentru-că e ţinut prea mult în preventiune din causa unui fleac de 2000 de lei, pe care i-a cheltuit în câte-va zile. La judecată s'a presentat în uniformă de oştean cu semne c'a fost rănit de cinci-ori pe câmpul de luptă, n'a tăgăduit «lovitura», dar a presentat-o drept bagatel într'un timp când Filotti şi alţii fac milioane și a fost osândit la o lună de zile, o 'ntreagă lună de zile, — iar Colonelul a rămas cu paguba.

In timpul petrecut rândul acesta la Văcăreşti se afla aici şi un primar tras de Curtea Marţială 'n judecată pentru așa zis comerciu cu inamicul. Neputându-se dovedi nimic în sarcina lui, el a fost pus în libertate. Cârnat însă, care-i face Marţi pe toţi Comisarii regali, a ispitit şi-a sciricit cum ştie dînsul şi s'a încredinţat, că primarul în adevăr a adunat 60.000 de lei în timpul ocupaţiunii. După-ce a scăpat deci de la Văcărești, el s'a 'mbrăcat în haine de ofiţer, s'a aruncat într'un automobil plătit din banii Colo-

nelului, a pus pe capră pe un tovarăş în uniformă de soldat şi cu baioneta la puşcă, apoi s'a dus la primar, l'a declarat pe acesta arestat din nou — deocamdată la domiciliu, a confiscat cele 60.000 de lei — şi p'aci i-a fost drumul. Se zice, că e dus în lungă călătorie prin mai călduroase ţări de la mează-zi.

Din cele multe încă una frumoasă, care i-a întemeiat renumele.

In ajunul războiului, când cu'nverşunatele lupte electorale, Cârnat s'a'mbrăcat cu o ireproşabilă eleganţă şi s'a prezentat cu o scrisoare a Marelui European la Caracal, unde acesta avea mulţi partizani. Şeful îi vestea pe aceştia, că ziua următoare are să vie la Caracal, ca să ţie o mare întrunire.

«Trebue să-i facem o primire vrednică atât de el cât şi de Caracaleni» — a zis Cârnat şi, luând asupra sa sarcina de a pune la cale primirea impunătoare, a adunat vre-o 3000 de lei şi a spălat putina.

Marele European n'a venit la Caracal, dar a rămas cu porecla Caracaleanul ca odinioară Scipion cel tânăr cu porecla Africanul şi Numantinul.

Atât îţi este, aşa cred, destul, ca să ţi-l închipueşti pe Cârnat, care nu e decât un fel de agregat, un codaş, la înalta Academie de la Văcăreşti.

Eu ţi l'am prezentat cu toate aceste mai cu deosebire pe el pentrucă e singurul, la al căruia curs am asistat din întâmplare.

Cei aduşi aici fie de la Curtea Marţială, fie de pe la poliţie ori de pe la parchet, sunt ţinuţi peste noapte claie peste grămadă într'o încăpere din imediata apropiere a aşa zisului loc de comoditate, unde azi e păstrată cuvenita curăţenie.

Dimineaţa Cârnat a venit să-şi facă obligata inspecţiune, ca să vadă, care dintre ai lui a mai fost adus la Văcăreşti. El a dat peste un oarecare Costică, băiat destul de curăţel, care şterpelise 5.000 de lei găsiţi de poliţie la dânsul.

«Bine, măgarule! — îl mustră magistrul scos din sărite. Imi vine să-ţi trag câteva perechi de palme, ca să-ţi vâjie urechile trei zile de a rândul. Eu înţeleg să te prindă. Mare nenorocire nu-i, dac'o să stai câteva luni aici. Banii însă, ticălosule, banii! Nu ştii tu, cum li se face vânt!? Nu ştii, cum au să fie trecuţi din mână în mână, încât nici dracul să nu le mai poată da de urmă. Ptiu! ruşine să-ţi fie! De ce mai eşti şmecher, dacă şi cea mai proastă dintre Caiefe poate să te descoasă!?».

Eu eram închis şi nu puteam să-i văd. Se vede înse, că erau strînşi mai mulţi împregiurul magistrului, căci îndignaţiunea se dete în câte-va voci deosebite pe faţă.

«Lăsaţi-mă'n pace! — respunse Costică rău cătrănit. Caiefele n'au să mă descoase pe mine. Nu m'a simţit nici Fraierul, dar afurisita de Iudă m'a dat de gol. Iudele, măi, Iude dacă n'ar fi, toate ar merge bine.»

Au urmat apoi vorbe, care mie-mi sunau a gol în ureche. Am înţeles numai, că vorba e de

felul în care se minte şi se simulează, în care se ascunde, de statornicia bărbătească în tăgăduirea, de viclenia cu care urmează să fie amăgit judecătorul, un fel de colloquiu improvizat asupra apucăturilor pungăşeşti.

Am aflat în urmă, că *«iudă»* (plur. iude) e iscoada, denunciatorul, agentul secret, *şmecher* e operatorul, *«fraier»* e hoţul de păgubaş, iar *«caiafă»* (plur. caiefe) e ori-şi-care urgisit paznic al dreptăţii de la Preşedintele Înaltei Curţi de Cassaţiune până la cel din urmă gardian.

Asupra celorlalţi termini technici ai Academiei n'am ajuns, dar nici n'am ţinut să mă dumiresc.

Chiar şi dacă i-aşi şti şi înţelege înse nu am nevoe să mai lungesc vorba. E destulă o bucată din coasta unui monstru antediluvian pentru-ca Zoologul să-şi poată reconstrui întregul animal: destulă îţi este şi ţie o bucăţică de Cârnat pentru-ca să te dumireşti asupra întregei Academii de la Văcăreşti, unde, pe lângă magistri stabili ospitează din când în când şi mari celebrităţi, care trec numai pe aici.

E chemat unul fie ca martor, fie în vre-o altă calitate la tribunal ori la vre-una dintre curţi: el e adus la Văcăreşti, unde stă un timp oarecare. E mutat altul de la cutare penitenciar : el trece prin «etapa» Văcăreştilor. Iar altul a evadat şi e prins : el e adus la Văcăreşti. Vin mereu celebrităţile, stau mai mult ori mai puţin şi pleacă lăsând aici cele mai sugestive amintiri.

Câtă sensaţiune ! ce viu interes! Cum aleargă ucenicii însetaţi de învăţătură, ca să-i

vadă, să li se uite'n ochi, să-i admire, să aibă mângâierea de a le atinge poala hainei şi să audă o vorbă rostită din gura lor. Şi se povestesc faptele, li se exaltează bărbăţia, sunt în adevăr ori îi socotesc chiar mai presus de Lache tovarăşul lui Băbeanu, care băgase spaimă'n lume.

Avem, iubite amice, afară pe istoria generală a omenirii, istoria specială a filosofiei, istoria literaturii universale, istoria artelor, istoria picturii şi a artelor plastice în genere, istoria muzicei, fel de fel de istorii avem: cea mai interesantă dintre toate istoriile, istoria făcătorilor de rele nu se scrie, ce-i drept, dar se predă cu multe amănunte aici la Văcăreşti nu numai pentru delectarea, ci şi pentru îndrumarea celor adunaţi aici.

Nu-i la Văcăreşti compătimire, nu-i iubire de oamenii şi de aceea nu-i nici curăţie, nici răbdare, nici purtare de grijă pentru viaţa sufletească a nenorociţilor ce trăiesc aici. Teamămi-e, că nu-şi bate nimeni capul cu cele ce nu se văd şi nu se pipâie, căci «In internis non judicat practor». E destul ca oamenii aceia să nu evadeze să nu se omoare între dînşii şi nici să nu intre, nici să nu iasă fără ca să li se fi făcut «formele cuvenite.» Ce se va fi petrecând în sufletele lor, acesta e lucru indiferent într'o ţară care şi-a înscris în constituţiune libertatea conştiinţei. Puţin le pasă, ce simt, ce gândesc şi de ce fel de îndemnuri sunt stăpâniţi păcătoşii

de puşcăriaşi: îşi face fie-care datoria aşa, cum îl taie capul.

Sunt cu toate aceste ispisit a crede, că începutul bun s'a făcnt.

Nu e nevoie să cunoşti părerile filosofilor de la Tales până la Schopenhauer şi să fii dumirit asupra temeliilor, pe care Brahma, Budha, Confuciu şi Christos, au aşezat societatea omenească, ci e destul să fii om cu bun simţ pentru-ca să-ţi dai în cele din urmă seamă, că curăţia e mai presus de curăţenie.

Ori-şi-care Negoiţă, care a tăiat capul ţapului ce n'a ţinut seamă de curăţenia celulelor şi a coridoarelor, mai curând ori mai târziu ajunge să-l taie capul, că stăpâneşti puşcăria mai uşor, dacă-i ţii pe făcătorii de rele sub necurmată privighiere şi 'n lucrare întinsă, ca să n'aibă răgaz de a face mişelii, îi deprinzi cu buna rânduială, ţii la o parte caprele râioase, nu dai tu însu-ţi pildă rea, dai bună răsplată celor cu purtări bune şi le dai celor îndărătnici pedepse, care le sunt într'un fel ori într'altul bine făcătoare.

Vorba e numai să le laşi oamenilor timp să se dee cu capete de pereţi şi să se desmeticească. In timpul, în care trăiesc eu, însă toate se schimbă de azi pe mâne, oamenii sunt mereu mutaţi de ici colo.

De aceea toate se fac pe apucate, fără de cuvenita pricepere, de mântuială şi pretutindeni dai peste oameni destoinici, dar neisprăviţi, care 'ncurcă treburile. Şi la Văcăreşti oameni aduşi aici de ieri de alaltăieri învaţă bărbierie pe ca-

pul nenorociţilor de puşcăriaşi. N'ajung însă să înveţe bine, căci mai curând ori mai târziu o să fie aruncaţi unde nici cu gândul nu gândesc.

Nu al celora de aici e păcatul, ci al celor de sus, care, stăpâniţi de alte gânduri, sunt cu desăvârşire nepăsători şi nici nu ştiu, nici nu vor să ştie ce se petrece aici.

Aleargă poliţia pe găfăite, ca să-i descopără şi să-i prindă pe făcătorii de rele, procurori, judecători de instrucţie şi curţi de toate instanţele muncesc, pe capete, ca să le dovedească vinovăvăţia şi să-i trimită aici; se mai gândeşte cineva şi ce fac ei aici şi cum o să iasă iar în lume !?

La întrebarea aceasta nu sunt în stare să-ţi dau răspuns. O să ţi-l dee alţii.

IV.

Inbite Amice

Afară de cei vre-o şapte sute de făcători de rele aşa zişi comuni, au mai fost şi sunt la Văcăreşti şi făcători de rele mai de soiu, pe care Curţile marţiale i-au trimis aici fie ca trădători, fie ca oameni vinovaţi de a fi avut legături cu duşmanul.

Unii dintre aceştia au stat puţin, ca Dimitrie Neniţescu şi Virgil Arion, care, îmbolnăvindu-se au fost mutaţi într'un sanatoriu, ori cu tinerul Lupu Costache, Chercea, Patraşcanu, Stere, Nae Coandă, Petre Ciorăneanu şi Simionescu-Râmniceanu, care au fost puşi în libertate. Toţi aceştia au stat în curtea personalului, unde eu numai rar de tot mă duceam, iară ei numai cu permisiune specială puteau să treacă în curtea noastră. Excepţiune făcea singur Metaxa-Doro, care avea trecere şi'ncoace şi'n colo.

Eu mi-am petrecut deci viaţa mai ales cu cei adăpostiţi în celule şi cu câţiva, care au fost instalaţi spre poartă, în două încăperi învecinate

cu aceea, la intrarea căreia şi-a ţinut Cârnat colloquiul.

Eram cu totul vre-o 24 de oameni, între care câteva figuri cu deosebire interesante.

Era Tenhof, un Neamţ de la Colonia, tip de german totdeauna în voie bună, care-mi reamintia pe cei de la Domneşti. El nu prea ştie, de ce adecă e ţinut la Văcăreşti. Fusese ataşat comercial. După câteva luni a şi fost pus în libertate.

Alt Neamţ, Martin Badt, comisionar, din Saxonia, era mai melancolic. Şi el a fost pus în libertate — precum se zice după ce a cheltuit vre-o 30.000 de lei — cu advocaţii.

Sasul Weisrörtel, director la fabrica Luther, om mai posomorît, a cheltuit şi el, dar tot a fost osândit — nu ştiu de ce — la cinci ani de muncă silnică.

Trei fraţi Gross, care au făcut treburi în timpul ocupaţiunii, au cheltuit, aşa mi se spune, ot cu advocaţii, peste 300.000 de lei. Au şi fost puşi în libertate. Unul dintre dânşii a plecat în streinătate, dar altul a fost arestat de a doua, apoi de a treia oară şi acum iar e la Văcăreşti.

Alt om de afaceri, Rosental de la Târgovişte, vecinul meu, a cheltuit şi el, se vede însă că nu destul, căci a luat cinci ani.

Incă mai mult a cheltuit Avram Löbel de la Piteşti dar tot în zadar, căci a luat cinci ani de muncă silnică.

Tot cinci ani, dar nu de muncă silnică, ci de reclusiune, a luat şi Hefter, ziaristul.

Toţi aceştia au scăpat uşor, căci avem şi trei

cu câte 20 de ani de muncă silnică, advocatul Caramfil de la Galaţi, ofiţer de rezervă, Căpitanul St. Nicolau şi soldatul M. Stern, aduşi toţi trei aici dela ocne.

Avem chiar unul osândit pe viaţă, bine știutul Mărăcineanu, pe care Mareşalul Mackensen l'a graţiat, iar *„ai noştri“* l'au adus iar aici. Am de gând să-ţi descriu în puţine trăsături soarta acestui om în adevăr extraordinar. Deocamdată îţi spun numai, că el e în gândul meu cel mai însemnat dintre artiştii români, pe care i-am cunoscut pân' acum.

Mai interesant decât toţi e însă Moni Alcalai, cerealist şi negoţător de ouă de la Turnu-Măgurele, evreu spaniol din Serbia, un închinător mozaic pe cât de fanatic, de atât de sincer. Păţăniile lui sunt o adevărată halima, din care se revarsă o viuă lumină asupra timpului de astăzi.

Mă urc la cei de sus, care mi-au opărit cele mai frumoase exemplare de ricin.

Aici sunt cinci socialişti, patru dintre colegii mei şi colonelul Victor Verzea, pe care abia am ajuns să-l cunosc mai de aproape.

După ce Curtea militară a confirmat sentenţa, prin care fusese osândit la moarte, Colonelul a făcut recurs în casaţiune. Chiar mai înainte de a se fi pronunţat însă Curtea, Regele a comutat pedeapsa la 20 ani muncă silnică. Colonelul a fost apoi degradat, dar a rămas ca deocamdată să-şi facă pedeapsa aici.

Colonelul e oştean în puterea cuvântului, tânăr ieşit din şcoala militară de la Bucureşti, cu

deosebire priceput în ale tunăriei, călăreţ vestit şi fost — ca maior — director al arsenalului. Neputându-se potrivi cu apucăturile camarazilor săi, a trecut în rezervă şi atât ca inginer hotarnic, cât şi ca gospodar harnic, priceput şi chivernisitor şi-a agonisit o avere frumoasă. In deosebi vinurile pe care le desface la Bucureşti, sunt din cele mai bine îngrijite.

Om de o energie ne'nfrântă, neobosit, cap clar şi caracter vrednic de încredere, el s'a distins în timpul guvernului conservator ca director al poştelor şi al telegrafelor, în cât Ionel Brătianu după încercări făcute cu alţii, în ajunul răsboiului, iar l'a numit Director al poştelor şi al telegrafelor.

Ca fost director al poştelor şi telegrafelor până la intrarea în Bucureşti a Germanilor a fost tras în judecată şi osândit la moarte.

Nu sunt, iubite amice, pedin destul dumirit pentru-ca să fac încercarea de a-ţi spune care anume e vina ce i-au găsit. Sunt înse pe deplin încredinţat, că vina nu e cea mărturisită.

Victor Verzea e fecior de popă de la Săcele, deci om, care a avut totdeauna inimă pentru cele se se petrec în Ardeal şi cunoaşte bine atât oamenii, cât şi stările din regatul ungar. Săcelenii chiar mai mult decât alţi Români ortodocşi din Ardeal au fost totdeauna închinătorî ai lui Saguna, căci moştenitorul politic al lui Saguna, Nicolae Popea, era Săcelean. Chiar tatăl lui Victor, părintele Verzea, era unul din cei mai devotaţi şi mai zeloşi «tribunişti», totdeauna gata de a alerga şi de a aduce jertfa când vicarul Popea îi tri-

mitea trei vorbe. După toate aceste Victor Verzea îi mai fusese mult regretatului Aurel Popovici coleg de bancă şi i-a rămas viaţa toată cel mai bun prieten. Din toate aceste se'nvederează felul de a vedea al lui în chestiunea naţională şi în virtutea acestui fel de a vedea a fost ani de a rândul om de încredere al Regelui Carol I. şi mijlocitor de bună credinţă al guvernului din Bucureşti faţă cu fruntaşii Românilor din regatul ungar, deci indirect şi faţă cu guvernul din Buda-pesta. Ştia deci o mulţime de lucruri, care fruntaşii ce avuseseră legături cu el, erau interesaţi să rămâie neştiute.

Aceasta e, aşa cred eu, adevărata vină, pentru care trebuie să i se astupe gura, ca mie cu pământ, prin o condamnare la moarte.

Urma a dovedit, că atât Regele Carol I., cât şi sfetnicii sei conservatori Carp, Maiorescu, Marghiloman şi alţii erau de bună credinţă şi stăruiau cu inima curată în politica naţională tradiţională; tot de bună credinţă îi socotea, aşa se vede Colonelul şi pe fruntaşii partidului liberal naţional, căci altfel nu li-ar fi fost şi lor mijlocitor faţă cu fruntaşii Românilor din regatul ungar.

Păcatul, pe care-l spăşeşte, e, aşa mi se pare, că s'a răzămat pe oameni, care nu erau vrednici de încredere. El se socotia napăstuit, iar eu îl socoteam om nevinovat, pe care firea nu-l iartă ca în împregiurările date să spună ceea ce-i învedera nevinovăţia.

Eram el şi eu doi oameni, care suferiau pen-

tru-că făcuseră ceea ce în împregiurările date nu le era iertat să nu facă. Umblaserăm în aceleaşi drumuri fără-ca să ţie seamă unul de altul. Nu prea ştia dînsul ce fac eu, şi nu ştiam eu ce face el, şi la Văcăreşti ne-am găsit unul pe altul cum se pomenesc faţă'n faţă doi ingineri, care sapă un tunel unul despre răsărit, altul despre apus, şi-şi dau mâna după-ce a fost spart zidul despărţitor.

Aşa trebuiau să vie lucrurile pentru-ca să ne cunoaştem mai de aproape unul pe altul. Le sunt celor ce m'au trimis aici recunoscător pentru-că m'au ajutat să-i cunosc pe socialiştii, care au multe vederi, cu care nu mă pot împăca. Incă mai vîrtos le sunt recunoscător pentru-că m'au pus sub acelaşi acoperiş cu Colonelul Victor Verzea, cu care mă potrivesc şi'n ceea ce priveşte cele mai intime părţi ale vieţii omeneşti.

Chiar şi dacă n'am fi fost de acelaşi gând, aici în această lume strîmtă, trebuia neapărat să ne apropiem sufleteşte unul de altul.

Nu era între cei de aici nici unul, care i se putea sămui.

Inchipuieşte-ţi un om de statură ceva mai mult decât mijlocie, cu umerii laţi, cu pieptul ieşit, foarte voinic şi chipeş, un oştean, care calcă ţeapăn, se ţine drept şi are căutătură îndrăzneaţă par'că s'a pornit să pună mâna pe cine-va care vrea să scape de el. Poticnindu-se odată calul de sub el, a căzut cu dînsul şi l'a lovit cu copita în frunte, încât i-a spart capul de asupra ochiului de la stânga. A scăpat,

dar ochiul i-a rămas mutat din loc, încât le vedea toate îndoit. I s'a făcut la Viena o operaţiune grea spre a-i pune ochiul orisontal cu celalalt, dar tot mai e nevoit să-şi plece puţin capul spre umăr pentru-ca să vadă bine.

Mai ales această ţinută a capului îi dă înfăţişarea de om pornit spre fapte hotărîte.

Tot ca oştean e om cu inima deschisă şi bărbat, care-şi dă fără de'ncongiur pe faţă gândul şi nu e 'n stare să jignească fără destul cuvînt pe altul.

Dacă omul acesta ar fi unul dintre cei ce au stăruit să fiu trimis aici, eu m'aş fi făcut, că nu ştiu aceasta, şi tot aşi fi rîvnit la mulţumirea de a sta în fie-care zi câte un ceas de vorbă cu el.

Mai erau înse şi altele.

Serile, după cină, vecinii Colonelului, Carnabat şi Grossman, precum şi eu, eram invitaţi la o cafeluţă. Venia şi Bogdan-Piteşti, care şedea într'o odaie de lângă spital, deci la capătul coridorului. Dintre socialişti veniau tipograful Konitz, o inteligenţă cumpenită, şi decoratorul Bogdan, un tănăr vioiu şi scrietor bine înzestrat. Din când în când luau parte şi cei doi Teodoreşti. Vorbiam aproape numai despre literatură, artă şi istorie, iar conducerea discuţiunilor o avea Bogdan-Piteşti, un fel de Caragiali corectat şi adăugat.

De câte-ori mă gândesc la omul acesta, văd par'că 'n faţa mea minunatul palat al zinei zorilor căzut în ruine.

Cu adevărat ruina unui om făcut să devie mare e acest tânăr trecut abia de patru-zeci de ani, frumos, deşi cam gras, de o rară distincţiune în ţinută şi 'n gesturi, mult umblat prin lume; cu multă ştiinţă de carte, cunoscător al artelor şi de o inteligenţă superioară, dar cu desăvârşire ruinat trupeşte şi după felul meu stricat sufleteşte.

Eminescu îi zicea lui Caragiali, *«cinicul»* pentru-că el le lua toate'n zeflemea şi nu puteai nici odată să ştii, care e adevărata lui părere. Susţinea totdeauna ceea ce-l sgândăria pe Eminescu să-şi dee pe faţă gândurile şi ştiinţa. Bogdan-Piteşti, în toate privinţele mai presus, le ia toate în bătaie de joc, îţi ghiceşte gândurile din o singură vorbă, pe care ai scăpat-o şi nu-ţi dă răgaz până ce n'ajunge să te vadă înfierbântat în discuţiune. Iar când e vorba de cinism, Caragiali era un om blajin, copil nevinovat.

Bogdan-Piteşti să-ţi vorbească despre putreziciunea din societatea noastră; el să-ţi înşire dovezi, că tot aşa era şi mai nainte; el să-ţi spună, cum era la Bizanţiu şi 'n Franţa; el să-ţi desvălue părţile ascunse din istoria Romanilor şi din a Elinilor; el să-ţi spună, cum se dedeau la desfrâu Fenicienii, Babilonenii şi Egiptenii. Trebue să fii de tot tare'n vederile tradiţionale pentru-ca să nu te pătrunzi de convingerea, că omul se'njoseşte trăind—ca cele-lalte animale—potrivit cu rânduiala firească. Omul nobilisat prin cultură se ridică mai presus de fire şi rîvneşte la mulţumiri mai rafinate decât cele fireşti.

Eu cred, că toate aceste ni le desfăşura pentru-ca răsvrâtindu-ne, să ne încordăm toate puterile şi să dăm fie-care ceea ce e mai bun în sufletul lui.

Dacă acesta îl va fi fost gândul, silinţele i-au rămas în mare parte zadarnice, căci mai ales doi ba câte-odată singur doi se resvrătiau: Colonelul şi eu, mocanii, de care nu s'a prins încă poleiala culturii apusene altoind suportul bizantin.

Erau cu deosebire sugestive serile acelea, în care am învăţat multe păn'atunci mie necunoscute, şi adeseori nu discutam, ci ne 'ncăieram în luptă crâncenă pentru cinstea casei, pentru curăţenia mesei şi pentru patul nepătat.

Tovarăşi în această luptă pentru bunele obiceiuri moştenite de la părinţii şi bunii noştri, noi, Colonelul şi eu ne preţuiam unul pe altul şi preţuine-vom câtă vreme vom mai fi în viaţă.

Lăudaţi să fie cei ce, prigonindu-ne, au ajuns fără de voia lor să ne facă binele acesta.

V.

Iubite Amice

Te rog să mă ierţi că iar îţi spun lucruri, despre care nu vorbesc bucuros, pe care înse trebue să le ştii, dacă e vorba să te dumireşti asupra lumii, în care-mi petrec viaţa.

Mai nainte de toate o lămurire.

Obârşia bunei cuviinţe e fără doar şi poate fireasca pornire a omului de a le face semenilor săi pe cât se poate de plăcută viaţa. Omul cu inima curată e deci fireşte pornit spre bună cuviinţă şi nn are decât să se arate cum în adevăr este pentru-ca să fie cuviincios în cel mai bun înţeles al cuvântului. Buna cuviinţă e pentru dânsul o mulţumire.

Omul stăpânit de rele îndemnuri e, din contra, osândit să fie făţarnic, să-şi ascundă gândurile, să umble cu minciuna și să 'nşele pe alţii dându-şi silinţa să pară cum în adevăr nu este. De aceea într'o societate, în care mulţi, ba poate chiar cei mai mulţi dintre oameni nu sunt cum se cade, formele bunei cuviinţe sunt luate drept

făţărnicie convenţională şi cei ce ţin să se arate cum în adevăr sunt trec drept nişte bădărani supărători.

Nu mai încape apoi îndoială, că cel ce se sîluieşte să pară cum în adevăr nu este aduce un fel de jertvă în vederea unui folos. Lipsind folosul, lipseşte şi jertva, şi de acea întâlnim atât de adese-ori în căile vieţii oameni, care sunt foarte cuviincioşi, chiar josnici şi linguşitori faţă cu cei ce pot să le fie de vre-un folos, dar se dau de gol şi sunt nişte bădărani brutali faţă cu cei ce nu pot să le fie de nici un folos.

Această însă numai în mijlocul unei societăţi, în care se iartă aşa ceva.

Aceia-şi oameni, care de dimineaţa până seara o duceau suduind şi brutalisând în mod revoltător pe nenorociţii de minori, erau slugarnici faţă cu cei ce puteau să le dee ceva — numai însă câtă vreme li se ierta atât brutalitatea, cât şi slugărnicia. Vorbind deci despre ei caracterisăm societatea, în care felul lor de a fi e cu putinţă.

Tot spre a caracterisa socieiatea am vorbit şi am şi de astă dată să vorbesc despre unele apucături ale tovarăşilor mei de suferinţe.

Una dintre fiicele mele, Fulvia, se logodise încă pe la 1912, dar de căsătorie nu putea să fie vorba decât după ce amândoi logodiţii îşi vor fi luat licenţa, ca să se poată căpătui. A urmat însă răsboiul de la 1913, şi el, sublocotenent de reservă, a fost nevoit să-şi întrerupă studiile. O mai îndelungată întrerupere a urmat după

isbucnirea marelui răsboiu. Au trecut deci an după an şi el abia după întoarcerea din Moldova a oştirii române a ajuns să-şi iee licenţa. Eu mă aflam în „puşcărie“ când el, acum căpitan, a fost însărcinat să dee lecţiuni la şcoala militară şi la cea normală şi s'a hotărât ziua căsătoriei. Soţia mea şi eu, cu toată durerea părintească, ţineam ca cununia să se facă 'n casă, iar nuntă să nu fie, iar fata, ţiind seamă de starea, în care ne aflam, se 'mpăcase şi ea cu gândul acesta.

Mirele ţinea însă să-şi vadă viitoarea în podoabă de mireasă, iar famiiia lui era gata să-i facă nuntă mare, cununie la biserica Creţulescu celebrată de Episcopul Dunării de Jos cu asistenţă mare şi nuntă cu lume multă, cu mese 'ncărcate şi cu două tarafuri de lăutari, unul condus de vestitul Ciolac el însuşi. Li-se şi cuvinea tinerilor stăruitori în credinţă.

N'am nevoie să-ţi spun, că mă aflam 'n cea mai mare strâmtoare şi nu mă puteam ajuta decât puindu-mi în vânzare scrierile, singura mea avere.

După ce fusesem mutaţi iar la Văcăreşti, d-l Patraşcanu a mijlocit cumpărarea unei naraţiunii pentru care am luat 2.000 lei.

Am primit banii aceştia într'o zi de Duminecă şi i-am păstrat la mine ca să-i dau soţiei mele Marţi când era vorba să vie. Fiind însă timpul ploios, ea n'a venit nici Marţi, nici Miercuri, nici Joi, ci abia Vineri, după ce au încetaf ploile. Aşteptând-o, păstram cele două mii la mine în-

făşurate, cum le primisem, într'o hârtie de poştă şi băgate'n buzunarul de din lăuntru al vestei, pe care-l îmbumbasem.

Vineri dimineaţa, când era să-i dau, m'am pomenit că nu-i mai am.

Nici odată în viaţa mea n'am mai simţit desnădăjduirea, de care am fost cuprins atunci. Sărac am fost viaţa mea toată, dar nici odată nu mi-am făcut ca acum mustrări pentru că n'am profitat de împregiurări, ca să nu mai fiu sărac. Nu era vorba de 2000 de lei pierduţi, ci de împre- [illegible]rile, în care îi primisem şi de scopul, în vederea căruia d-nii Coandă şi Simionescu-Râmniceanu mi-i anticipaseră pentru o scriere încă neterminată. Căinţa şi ruşinea mă striviau.

Eram, ce-i drept, pe deplin încredinţat, că nu i-am perdut, ci au fost furaţi când eram desbrăcat, dar tot îmi făceam mustrări, căci nici furaţi nu ar fi putut să-mi fie, dacă nu ar fi fost la mijloc o lipsă de cuvenită purtare de grijă.

Din întâmplare însă soţia mea a venit de astă dată însoţită de Fulvia.

«Ei, lasă,— mi-a zis aceasta. Inimă rea să nu-ţi faci, tată. Atâta rău să ne ajungă. Tot nu mai aveam nevoie de banii aceia. Sunt toate'n regulă. Nu mai rămâne decât să facem ce vom fi făcând, ca să te avem şi pe D-ta la nuntă. Eu am venit să ne dai voie să stăruim să fii pus de ziua nunţii pe câteva ceasuri în libertate».

M'am mai liniştit şi le-am făgăduit, că mă voi duce la nuntă, dacă mi se va da voie.

Abia după acea ta a urmat însă cea mai urîtă pățanie din viața mea.

Bănuiala de a fi găsit ori de a fi furat bani, cădea fireşte — asupra celor trei minori ce ne serviau şi astfel ei au fost luaţi de scurt. Atât directorul, cât și primul gardian mă asigurau, că banii vor fi găsiți, căci o sumă atât de mare, o hârtie de 1000 l. și doue de câte 500 l. nu se poate cheltui'n penitenciar fără de urmă. Cei trei bănuiţi tăgăduiau înse şi atât directorul, cât şi gardienii se folosiau de mijloacele obicinuite spre a-i îndupleca să mărturisească. Știind-o aceasta, soţia mea a venit iar la Văcăreşti să-mi spună, că cei de acasă mă roagă să-i declar directorului, că renunț la banii, pe care-i socotesc pierduți, iar nu furați, și să stărui, ca să nu mai fie bătuţi băieţii, care ar putea să nu fie vinovaţi.

Directorul mi-a respuns înse, că e cestiune de ordine internă să descoperă adevărul şi el îşi face datoria urmărind pe făptuitori. A adus deci pe doi dintre cei trei bănuiţi în cancelaria sa şi a început să le facă interogatoriul în fața mea.

Văzând introducerea interogatoriului, am început să tremur în toate încheeturile şi am părăsit în grabă mare cancelaria. Ce s'a întemplat mai departe — nu ştiu. Am aflat numai că bănuiţii au fost închişi în aşa zisa gherlă.

Când m'am întors, am găsit pe zîarişti şi pe vre-o câţi-va dintre socialişti adunaţi în fața celulei Colonelului — discutând cu multă aprindere. De departe se auzia glasul pătimaş şi sfâșîetor

al lui Dem. Teodorescu, care-şi pierduse sărita fiind-că unul dintre cei bănuiţi îl servia şi pe el.

Inchipueşte-ţi un om de vre-o trei-zeci de ani, de statura mijlocie, totdeauna spelcuit, cu faţa prelungă, de obiceiu cuviincios şi simpatic. Când e însă supărat, i se iveşte'n faţă un fel de acreală, gură i se strîmbă şi buzele se depărtează una de alta încât îi ies la iveală dinţii lungi şi laţi.

«Bătrânul acela cerşitor,—a zis el acum,—simulează că i s'a furat banii, pentru-ca să mai stoarcă aiţii.»

In urma acestor vcrbe se stârnise furtună.

Când am sosit înse eu sus, s'a făcut tăcere.

«E o barbarie scârboasă, — s'a răstit el la mine'n mijlocul acestei tăceri, — abominabilă, ca din vina unui om să sufără atât nevinovaţi.»

Am rămas ca trăsnit din senin. Ce-aşi fi putut adecă să-i răspund?

Nu era destul c'a gândit'o, dar mă mai şi brutalisa spuindu-mi-o'n faţă: eram atât de sguduit, încât iar am avut accese de diabet, care m'au chinuit timp de vre-o doaue săptămâni.

Vei zice, poate, că exageram lucrurile dând prea mare importanţă unei isbucniri urmate într'o clipă de supărare explicabilă

N'ai avea dreptate, dac'ai zice-o aceasta.

Nu omul m'a jignit, ci societatea deprinsă a-socoti pe toţi cum îi ştie pe cei mai mulţi. In acel tovarăş de suferinţe se dedea pe faţă obştescul fel de a gândi.

I se'ntâmplă fie-căruia dintre noi, că o mâh-

nire trecătoare îi reaminteşte toate mâhnirile de acelaşi fel, pe care le-a avut în viaţa sa. Ceea ce m'a sguduit era acumularea brutalităţilor.

Imi aduceam, între altele, aminte, că atunci, când am intrat în temniţa de la Vaţ, în coloanele unui ziar din Bucureşti a fost publicată o notiţă, în care li se spunea cetitorilor, că sunt plătit de guvernul ungar ca să stau în temniţă.

Imi aduceam aminte, că unul dintre marii dascăli ai României, scriindu-mi biografia pentru istoria literaturii române, spune c-am trecut din Ardeal în România pentru-că fusesem condamnat să stau în temniţă.

Imi aduceam aminte, cum plăteam camete de 15-18% pentru-ca cu greaua mea familie s'o pot duce găfăind de azi pe mâne în vreme-ce mi se aruncă în faţă vorba, că m'am îmbogăţit prin daraveri neiertate.

Imi aduceam aminte, cum mă sbat la Văcăreşti în vreme ce alţii, oameni mai cu minte decât mine, se plimbă'n automobile şi-şi petrec viaţa'n răsfăţări.

Viaţa omului cum se cade e nesuferită în mijlocul unei societăţi, care încetul cu încetul a ajuns să nu mai creadă că şi vieţuirea corectă e cu putinţă.

Dar săptămâna atreia unul dintre gardieni a surprins pe câţi-va dintre puşcăriaşi jucând cărţi pe mise mari. Era învederat că sutele de lei ce erau puse'n joc nu erau bani curaţi.

Când Directorul penitenciarului a venit cu primul gardian şi cu gardianul secţiunii, ca să iee

de scurt pe jucătorii de cărţi, eu mă aflam din întâmplare în uşa celulei mele şi scriam la masă.

Uşa de la curtea secţiunii se afla în faţa celulei mele la depărtare de vre-o sută de paşi, la stânga 'n dosul bisericii, unde steteau la umbră câţi-va dintre minori.

După intrarea în curte a celor trei caiefe unul dintre puşcăriaşi s'a furişat afară şi i-a dat celui mai apropiat ce-va, iar acesta a alergat la scara altarului, unde i-a dat altuia ceeace primise. Cât dai în palme lucrul primit a trecut prin vre-o şapte mâni. Mie nu putea să-mi treacă prin gând că oamenii aceia ascund banii mei, chiar şi dac'aşi fi dat însă cu socoteală, că banii mei trec din mână 'n mână, lucrurile se petreceau atâta de iute şi cu îndemânătăcie, încât era peste putinţă să-mi dau seamă, cine dă şi cine ia, unde se pierde şirul.

Nu i-a fost Directorului greu să constate, că fusese schimbată o hârtie de 500 lei şi că banii schimbaţi au fost împărţiţi şi pierduţi în joc de cărţi. N'a putut înse nici odată să constate cine anume a schimbat hârtia şi cine a câştigat banii pierduţi la cărţi. Toţi erau păgubaşi şi nici unul nu ştia, cum au ajuns banii să fie schimbaţi şi frăţeşte împărţiţi.

Tot a ieşit însă'n cele din urmă unul, care a pus mâna pe bani. El zicea, ce-i drept, la început, să i-a găsit în curte; când a fost înse vorba să spună, unde anume i-a găsit, el şi-a dat în petec şi a spus un loc, pe unde eu n'am umblat în timpul zilelor când s'au perdut banii. Nu i-a

rămas deci în cele din urmă decât să facă mărturisirea, că Joi dimineaţa, pe la $7^{1}/_{2}$, ieşind eu în grabă, ca să mă urc pe o clipă la celulele de sus, unde fusesem chemat, a intrat în celula mea şi a furat banii din vesta, pe care o lăsasem pe pat. Silinţele de a da de urma restului de 1500 lei au rămas zadarnice. Hoţul îi perduse, iar cel ce i-a găsit spunea că i-a ascuns într'o gaură de la bae, de unde i-a furat nu ştia nimeni cine.

Câtva timp în urmă unul dintre jucătorii de cărţi, scăpând de la Văcăreşti, a venit înainte de plecare în toată taina la mine şi mi-a spus, că hârtia de 500 lei a fost schimbată de un anumit gardian, care ştie ce s'au făcut şi celeialte doue hârtii.

Nu mi-am dat nici odată silinţa să mă'ncredinţez, dacă avea ori nu dreptate,— deşi acel gardian a plecat puţin după aceea: îmi era destul că s'a găsit hoţul şi a fost dat pe mâna parchetului.

A fost o adevărată sărbătoare ziua, în care directorul a venit să ne spună, că hoţul a mărturisit dând amănunte verificate de mine în ceea ce priveşte împrejiurările, în care a luat banii şi hârtia, în care-i înfăşurase d-l Patraşcanu.

Şi-a dat acum şi Dem. Teodorescu seamă, că mare nedreptate mi-a făcut şi a şi mărturisit-o aceasta — pentru ca supărare să nu mai fie.

Mai mult nici că doriam. Ii mulţumiam lui Dumnezeu că mi-a limpezit sufletul în ajunul nunţei.

Stăruisem ca cei de acasă nici un fel de ce-

rere scrisă să nu facă mai înainte de a-şi fi făcut rugămintea cu graiu viu.

D-l Ionescu Mariţa, Directorul general al penitenciarelor, om totdeauna chiar mai mult decât cuviincios, li-a dat răspunsul, că nu are căderea de a mă pune'n libertate, ca să iau parte la nuntă.

Una dintre fiicele mele, sora mai mică a miresei, s'a dus la d-l General Rujinski, şeful corpului II de armată. Acesta, încă mai binevoitor, a dat răspunsul, că noi, odată definitiv condamnaţi, nu mai atârnăm de comandamentul său.

Aceeaşi fiică a mea s'a dus dar la ministrul de Justiţie, d-l Buzdugan, nu însă la ministeriu, ci acasă.

L'a găsit urcându-se în automobil, gata de a se duce la un important consiliu de miniştri. I-a spus fiicei mele, că nu are timp să stee de vorbă cu dânsa şi-a îndrumat-o să vie la ministeriu cu petiţiune în toată regula. Aceasta era peste putinţă, căci cununia urma să fie celebrată ziua următoare, Duminecă.

Ei, bine! d-l Buzdugan, nu era numai ministru, ci totodată şi om: ziua următoare la oara trei după amează-zi a venit un agent al siguranţei şi m'a însoţit pân'acasă, ca să mă gătesc de nuntă. M'a însoţit apoi şi la biserică şi de acolo la casa, unde urma să se ţie nunta, iar ziua următoare la oara şapte dimineaţa m'a dus la Văcăreşti şi m'a predat întreg şi nevătămat, cu toate «formele în regulă».

A fost o zi bună şi o noapte frumoasă. Mai rar socru, care'n asemenea împregiurări ştie să-i întreacă pe toţi în veselie şi-şi laudă agentul pentru discreţiunea, cu care-şi face datoria luând cu toată inima parte la obşteasca voie bună.

VI.

Iubite Amice,

Din cele ce ţi-am spus pân'acum despre viaţa de la Văcăreşti îţi vei fi făcut o idee mai mult ori mai puţin lămurită şi despre starea, în care se află ţara.

Multe aşi mai avea să-ţi spun, dar mă opresc la una singură.

Există încă de mult un regulament al închisorilor, in care se prescrie, cum anume au să fie trataţi cei pedepsiţi cu detenţiune, cu recluziune ori cu muncă silnică. Un articol din acel regulament prevede, că el nu are să fie aplicat şi pentru condamnaţii politici. Rămânea deci, ca pentru aceştia să se facă un regulament special.

Au trecut însă zeci şi iar zeci de ani fără-ca un asemenea regulament special să fi fost făcut. Condamnaţii politici sunt trataţi deocamdată după bunul plac. Al cui? Al gardiaului respectiv — câtă vreme nu intervine puternicul «prim». Al «primului» câtă vreme nu intervine mai puternicul grefier. Al grefierului câtă vreme nu inter-

vine de tot puternicul director. Al directorului câtă vreme nu intervine atotputernicul director general. Al directorului acestuia câtă vreme nu intervine stăpânul tuturora, ministrul. Al ministrului câtă vreme nu intervine cineva, care e şi mai puternic decât ministrul.

Dacă s'ar fi făcut regulamentul special, toţi puternicii, mai puternicii, de tot puternicil, atot puternicii, ba până chiar şi cei cu putere covârşitoare, aveau mânile legate. Intr'o ţară, care şi-a înscris în constituţiune cele mai largi libertăţi, nu se poate cere, ca cei puternici să-şi lege ei înşi-şi mânile.

Condamnaţii politici sunt deci trataţi şi azi după 'mpregiurări şi după fel de fel de consideraţiuni neprevăzute în nici un fel de regulament.

Bogdan-Piteşti, abună-oară, nu era condamnat politic, avea cu toate aceste lângă spital o odaie încăpătoare, cu două ferestre, din care se deschidea o frumoasă vedere spre Bucureşti. El se instalase bine şi primia la dânsul pe cei ce veniau să-l vadă. Era fără îndoială bine aşa, dar rău era, că condamnaţii politici n'aveau parte de aceeaşi lărgime.

Filoti, care e ţinut de trei ani aproape în arest preventiv, de asemenea nu era condamnat politic, dar era tratat cel puţin la fel cu Bogdan-Piteşti. Şi aceasta era bine şi rău era numai, că alţii, care erau ţinuţi ca acusaţi politici în arest preventiv, erau cu totul altfel trataţi.

Eu nu m'am plâns nici o dată de aceasta.

Incă din timpul copilăriei m'am deprins să mă potrivesc cu împregiurările, in care din întâmplare mă aflu. Intre multele regule de viaţă ale casei mele părinteşti era mai ales una: supărat să nu te aşezi la masă şi supărat să nu te culci; e nenorocit cel ce mănâncă supărat şi încă mai nnnorocit cel ce duce supărarea de azi pe mâne. Dacă se 'ntâmpla deci să fie înainte de prânz supărare'n casă, masă era servită numai după-ce se făcea pace, iar dacă seara era supărare, lumina nu se stingea mai nainte de a se fi împăcat cei supăraţi. Aceasta mi-a rămas pe toată viaţa. N'am ţinut supărare cu nici unul dintre năpăstuitorii mei.

«Lasă-l, săracul, că e un nenorocit!» îmi ziceam şi mă 'mpăcam în cugetul meu cu el, încât mă simţiam mângâiat, dacă se'ntâmpla să-i pot face vre-un bine. Ar fi oare cu putinţă să fiu supărat pentru-că alţii sunt trataţi mai bine decât mine!?

«In temniţele României ca'n temniţele României!» îmi zic şi-mi caut de treburi.

Nu aşa şi cei îndrumaţi a se socoti mai presus de alţii, care anume în ţara noastră nu sunt puţini.

Aceştia se simt jigniţi când nu sunt trataţi mai bine decât alţii, se supără, duc supărarea de azi pe mâne, mânâncă supăraţi şi-şi varsă fierea'n mâncare, dorm supăraţi şi au visuri proaste, încât se scoală dimineaţa porniţi pe gâlceavă.

E învederat că asemenea oameni erau şi între cei intraţi la Văcăreşti.

li vedeai, înainte de toate, bătându-şi capul şi ispitind acum pe unul şi peste puţin de altul, ca să afle, cât îl va fi costând pe Bogdan-Piteşti şi cât pe Filoti bunul tratament, de care li se făcea parte.

Eu mă opresc la gândul, că nu-i costă nimic şi mă mâhnesc numai dându-mi seamă despre efectul demoralisator al presupunerii, că atât ei, cât şi alţii sunt nevoiţi să dee pentru ca să li se dee cuvenita consideraţiune. Chiar şi dacă mă voi fi înşelând — ce pierd? Dă — cine are de unde—pentru-ca să poată avea mulţmirea, de care sîmte trebuinţă. Eu nu dau, căci nu numai că nu am de unde se dau, dar mai şi sunt mulţumit cu starea, în care mă aflu.

Tot din casa părintească am rămas cu regula de viaţă: *«Dacă vrei să fii bine servit, serveşte-te tu însu-ţi!»*

Mai ales aici, unde n'aveam altă treabă, îmi aşterneam eu însu-mi patul, îmi curăţiam hainele îmi aduceam de la cişmea apă de beut ori pentru stropirea grădiniţei mele, îmi gătiam mâncarea şl-mi spălam vasele şi tacâmurile, îmi curăţiam lampa şi turnam petroleu în ea, pliviam şi săpam. Aveam, ce-i drept, servitor, dar acelaşi minor mai servia şi pe alţi doi-trei inşi, care îi dedeau mult de lucru, încât mie arare-ori îmi venia rândul.

Oamenii mai subţiaţi prin cultură s'ar fi simţit nenorociţi, dacă ar fi fost nevoiţi să-şi petreacă viaţa ca mine, s'ar stinge, ar pieri cu zile, sunt deci nevoiţi să le pună toate în mişcare

pentru ca să le aibă toate de care nu se pot lipsi. Ei se uitau deci la mine cuprinși de nobilă indignațiune când vedeau că-mi înjosesc tagma folosindu-mă de mâna, cu care am scris articole încriminate de straşnicul Bolentin, ca să curăţ cartofi, să taiu ceapă orì să-mi lustrăiesc ghetele stălcite, ceea ce altminteri numai rar de tot ajungeam să fac.

Imi aduc aminte de a fi cit-t undeva că'n moştenirea lăsată de stoicul Seneca se afla şi o masă preţuită la şapte sute de mii de sesterţi. «Iată mult lăudatul nostru stoic,» a strigat un epicurean ruinat prin desfrâu.

« Pentru fostul învăţător al Cesarului, milionarul Seneca, masa aceasta nu e lucs, ci semn al iubirii de artă,» i s'a respuns.

Fie-care potrivit cu starea şi poziţiunea sa în societate.

Omnl e înse pornit să se socotească mai presus de ceea ce în adevăr este şi trebuinţele se umflă. S'a pornit deci o adevărată întrecere mai înteiu în ceea ce priveşte aşa zisul «confort», îmbrăcămintea şi mâncarea, apoi şi cât pentru celelalte amănunte ale vieţei de «puşcărie».

Dacă unuia îi dedea mâna să-şi întindă'n dosul patului un covor de doi metri pătraţi, altul făcea ce făcea, ca să-şi întindă unul de patru şi iar altul punea două covoare unul peste altul, unul mai mare şi altul mai mic peste el, ca să se vadă, că sunt doue. Tot aşa şi pe jos, în faţa patului.

Dacă unul şi-a adus de acasă o mescioară de

nuc, altul şi-a adus una de mahon şi iar altul una impodobită cu incrustaţiuni de metal.

Dacă unul avea un scăunaş împletit fără de răzemătoare, cel-lalt ţinea să aibă şi un jeţ mare.

Dacă unul avea o saltea de lână, altul punea doaue una peste alta.

Dacă unul îşi întindea din când în când cerceaful, perinile şi plapuma la soare, ca să se aierisească, cel-lalt îşi întindea şi pijamaua, precum şi cămaşa, ca să se vadă că e de mătase.

Dacă unul avea pe masă un buchet de flori, altul îşi punea unul mai mare, ba fie chiar şi doaue.

Despre provisiunile de tot felul nu-ţi mai vorbesc. Le ştii decând mai fericitele zile, în care a fost găsit cadavrul de păduche.

Din câte ştii îţi vei fi făcând o idee destul de lămurită despre pornirile progresite ale «intelectualilor» din zilele noastre, care ştiu, că numai stăruind pe întrecute pot să ajungă oamenii departe. Până chiar şi unii dintre socialişti luau parte la întrecere, încât mereu eram ispitit de gândul, că, ajunşi odată mari şi tari, ar fi şi ei deopotrivă cu urgisiţii de burghezi, dacă nu chiar mai şi mai....

E apoi că oamenii se gâlcevesc când aleargă pe întrecute. Cei ce apucă înainte se bucură, iar cei ce rămân în coadă se busumflă şi caută cearta cu luminarea.

Chiar dintru'nceput, în timpul primei noastre petreceri la Văcăreşti şi mai târziu, când le aflam la «*Modern*», rîdeam într'un colţ când vedeam,

cum mai unul, mai altul se cătrănia pentru că cei doi Teodoreşti ştiau să li se vâre sub piele Bolentinului şi colonelului Vlădescu, Comisarul regal, care-i îmbrăţişau cu multă dragoste şi îi puneau mai presus de ceilalţi. Până chiar şi'n rechisitorul său Bolentinul a făcut o pausă şi-o parinteză mai 'nainte de a fi trecut la Teodoreşti şi a stăruit cu tot dinadinsul, ca nu cumva Curtea să-i pună pe aceşti luceferi în rând cu ceilalţi păcătoşi.

Ce-au făcut, cum au sucit-o şi-au învârtit-o, se întrebau ceilalţi, şi fiecare ştia să spună câte ceva se'nţelege, lucruri nu tocmai de laudă. Se supărau pe mine când le spuneam că se petrece şi la puşcărle ceeace se petrece pretutindeni în ţară: Cei mai stăruitori şi mai îndemânatici apucă înainte şi-şi fac treburile. «Defăimarea voastră e laudă, adăugam. De ce nu faceţi şi voi ca dânşii? Pentru că nu sunteţi în stare».

Tot mai deştepţi de cât ceilalţi, ei şi după a doua venire la Văcăreşti a noastră au ştiut să se pună bine cu directorii şi cu primii de tot felul, în cât ajunseseră un fel de stăpâni ai casei. Regulamentul încă nefăcut pentru dânşii se aplică după cum le vine lor la socoteală.

Incă în timpul când ne aflam la *«Modern»* ştiuseră ei şi'n urma lor şi alţii să potrivească lucrurile aşa, ca printre picături să se ducă pe acasă. Acum făceau ce făceau ca Comisarul regal să-i citeze fie ca martori, fie ca informatori la Curtea Marţială, unde se duceau însoţiţi de un gardian. Acesta, om vrednic de toată încre-

derea, îşi făcea datoria stând undeva la un pahar de vin în vreme ce «puşcăriaşii» puşi sub paza lui se duceau pe acasă.

Gaură'n cer din cauza aceasta nu s'a făcut şi nici noi, ceilalţi tovarăşi de aceiaşi tagmă, nu rîvniam să facem ca dânşii, iar Colonelul Verzea, vecinul lor, fiind citat la tribunal, s'a dus însoţit nu numai de gardian, ci şi de o sentinelă cu baioneta la puşcă şi s'a'ntors tot pe drumul, pe care se dusese.

Mai erau însă pe acolo şi socialişti, care le vedeau toate şi-i băgau la nevoie'n cofă pe toţi Teodoreştii.

«Ei, bine! — au zis aceştia. Dac'o faceţi voi, avem s'o facem şi noi pentru ca să se ştie, că ceeace li se iartă unora li se cuvine tuturora».

S'au dus deci şi ei la Bucureşti însoţiţi numai de un gardian vrednic de toată încrederea şi s'au plimbat fiecare pe unde a voit. Nistor, cel mai blajin dintre dânşii, a făcut-o însă lată de tot: s'a dus pe la clubul socialist, unde a fost primit cu mare tămbălău.

S'a stârnit acum o adevărată resmeriţă. Sburau automobilele de la Bucureşti la Văcăreşti şi de aici înapoi ca pe timpul când Văcăreştii erau plini de râie, de păduchi şi de fel de fel de germeni de molimă.

Gardianul, se'nţelege, a fost jertfit ca ţapul cu pricina. El se descărca însă asupra primului, primul asupra grefierului, grefierul asupra directorului, acesta asupra directorului general, care se

descărca şi el asupra nenumiţilor care n'au făcut regulamentul special.

Inspecţiuni peste inspecţiuni, anchete peste anchete, procurori şi paraprocurori, garde'ntreite, duminecile şi zilele de sărbători batalioane cu mitraliere şi aeroplanuri de observaţiune—ba în tr'un rând ne-am pomenit la Văcăreşti până chiar şi cu generalul Rujinski, acelaşi general, care încredinţase pe fiica mea, că nu mai atârnăm de comandamentul lui.

Văzând treburile ajunse la culminaţiunea aceasta, socialiştii au început să cânte'n cor bine armonizat *«internaţionala»*.

Vei fi având tu, iubite amice, multă fantasie, dar tot nu eşti în stare să-ţi închipueşti vocea de stentor indignat cu care generalul, om mărunt, a strigat *„Protestez în numele legii şi vă somez să tăceţi"*.

In faţa acestei somaţiuni energice socialiştii au tăcut şi câţiva dintre dânşii au fost apoi închişi şi ţinuţi în gherla cea'ntunecoasă la *secret.*

In timpul acestui vârtej mulţi erau încredinţaţi, că Directorul are să sboare cum a sburat şi cellalt. Se vede însă că el făcuse multele şi feluritele concesiuni în urma unei îndrumări primite de sus, şi l'a scăpat naşul său, Preşedinte al Inaltei Curţi de casaţiune, ba'n urmă chiar şi candidat la preşedinţia consiliului de miniştrii. Destul, că lucrurile încetul cu încetul s'au potolit.

Potolitu-s'au, nu însă fără de urmări, care ne reamintesc zicătoarea Ro ânului despre ruşinea,

pe care o poate avea pe urma faptei săvârşite de capră.

După ce s'a făcut adecă constatarea, că unii dintre noi au ştiut să stoarcă de la direcţiune fel de fel de concesiunì, am fost puşi şi noi cei nevinovaţi la acelaşi regim ca făcătorii de rele. Nu mai puteam, între altele, să primim visite decât în zilele când primiau pungaşii, hoţii, escrocii şi tâlharii, iar la convorbirile noastre asista şi câte un ofiţer, care ne ţinea de scurt şi ne tăia vorba cu sabia când se împlineau cele 15 minute.

La poartă apoi soldaţii scotociau prin pachetele aduse pentru noi—ca nu cumva să intre cu ele dinamită, vre-o maşină infernală ori poate chiar vre-un ziar. Soţia mea mi-a adus într'un rând o bucată de brânză înfăşurată într'un exemplar din «*Tribuna*» de la Sibiu, anul 1887: i s'a dat brânza, dar a fost oprită hârtia.

Incă mai rău o păţiau cocoanele mai tinere, pe care le pipăiau pentru ca nu cumva să ascundă pe sub corset ori pe sub jupon vre-o gazetă.

Mai erau şi multe altele, dar mă opresc la cea mai urîtă.

Dintru început fusese luată disposiţiunea, ca serile să putem sta de vorbă şi numai la 9¹/₂ să fie încuiat fiecare'n celula sa. Intr'una din seri ne-am pomenit cu un căpitan însoţit de o escortă, care ne somă să întrăm fiecare în celula sa, căci are să ne 'ncuie.

Eu m'am oprit la depărtare de două-zeci de paşi în faţa celulei mele.

«Aceasta nu pot s'o fac,—i-am răspuns. Sunt abia şapte ceasuri şi după rânduiala stabilită de direcţiune abia la $9^1/_2$ am să intru. D-l prim-gardian e aici și poate să-ţi spună, dacă m'am abătut ori nu vre-o dată câtuşi de puţin de la dispoziţiunile luate de direcţiunea penitenciarului».

«Nu,—a răspuns primul gardian,—nici odată».

«Ei bine!—am stăruit,—n'am să mă abat nic acum».

«Eu am ordin»—a zis căpitanul.

«Ai chiar mai mult decât ordin—am replicat: câţiva soldaţi, care pot să mă ridice şi să mă ducă pe sus în celulă».

„Sunt în stare s'o fac şi aceasta",—grăi căpitanul—fără ca să ţie seamă, că autorităţile militare n'au nici un amestec în interiorul penitenciarului şi că garda militară e pusă la disposiţiunea direcţiunii.

„Vă mulţumesc, d-le căpitan pentru această mărturisire şi constat, că numai forţei armate m'am supus», — i-am răspuns şi am întrat în celula mea.

Conflict între puterea militară şi cea civilă.

Ziua următoare directorii şi cel mic şi cel mare, s'au pus luntre şi punte, ca armata să ne lase'n pace. Şi-au dat acum seamă, că tot mai bine ar fi, dacă s'ar fi făcut regulamentul special. Rămâind toate la bunul plac, ei au fost

prea binevoitori faţă cu unii dintre noi şi pe urma slăbiciunii lor şi-au aprins paie'n cap. Directorul general a intervenit dar, ca toate să rămâie şi'n viitor cum au fost în trecut, ca îndeosebi ofiţerii să nu asiste la convorbiri, ca pachetele să nu fie scotocite şi ca să nu mai fim băgaţi cu forţa armată în celule.

A mai stăruit directorul să adresăm ministerului de justiţie o cerere, în care să arătăm, cum anume voim să fim trataţi, deci să facem noi un proiect pentru regulamentul special, care timp atât de îndelungat nu s'a făcut.

O asemenea cerere, pe cât ştiu eu, nu s'a făcut. In deosebi eu am zis: «Trataţi-ne ori-şi-cum, dar pe toţi la fel, căci vrajbele se stârnesc numai pentru că se fac hatîruri şi li se dă unora un cârnat şi mai lung şi mai gros decât altora».

Aşa e'n puşcărie pentru-că aşa e pretutinden în ţară: doarme fie-care cum ştie să-şi aştearnă. Unul din marile păcate ale oamenilor din zilele noastre e, că cel stăruitor, îndemânatic, îndrăzneţ, la nevoie chiar tîrîtor, resbeşte înainte dând la o parte pe alţii.

Când ţi le scriu aceste, e seară, oara $9^1/_2$ trecută şi uşa celulei mele nu e încă încuiată.

Deasupra mea îi aud pe socialişti jucând table; La uşa Colonelului Verzea stau câţiva de vorbă. Alţi câţi-va se plimbă prin curte. Iar alţii dintre deţinuţii politici, între care şi câţi-va socialişti, stau încă de pe le şase zăvorîţi în celulele lor. Teodoreştii înse tot nu s'au întors din curtea ceealaltă, unde s'au dus să cineze cu Filoti.

De ce deosebirea aceasta?

Nu ştiu şi nici nu cercetez.

Toate aceste sunt, la urma urmelor, lucruri de nimic şi mai ales la «puşcărie» umplu viaţa de «peripeţii interesante.»

Deprinşi înse cu gândul, că toate se desfăşoară pe bacşiş şi pe sfănţuială, pe hatâr şi pe păsuire, cu proptele şi cu muşamale, cei maî mulţi se sîmt încredinţaţi, că şi aici se lucrează ca pretutindeni pe sub plapomă şi ca până chiar şi la curţile marţiale advocaţi şi fel de fel de alţi mijlocitori învîrt treburi, prin care agonisesc în scurt timp averi însemnate, nu zeci, ci sute de mii, ba chiar milioane toţi împreună.

Nu mă iartă firea s'o cred aceasta şi dau din umeri când mi se spune, cât a trebuit să cheltuiască mai unul, mai altul, tot ar fi înse mai bine, dacă ar fi adevărat fără-ca să se ştie ori să se creadă. Lucru primejdios şi urît, că vorba trece din om în om şi sunt mulţi cei ce-o zic şi o cred.

Nu maî puţin primejdios lucru e, că noi cei câţi-va păcătoşi stăm de atâta timp aici, în vreme ce alţii, despre care se spune că'n timpul celor din urmă câţi-va ani au agonisit averi mari, chiar fabuloase, se plimbă în toată libertatea şi se'nbuibă 'n vederea tuturora.

«Ce-au făcut ei, ca să aibă parte de asemenea cruţare!?» se întreabă mulţi şi nici un bine din asemenea nepotriviri nu poate să purceadă.

VII.

Iubite Amice,

Iţi scriu după trecerea mai multor săptămâni de zile şi ne mai aflându-mă'n celula mea din dosul bisericii.

Guvernul alcătuit de militari s'a retras şi el, dar fruntaşii neamului românesc tot n'au reuşit încă să înjghebeze primul guvern constituţional al României mari.

De vre-o zece zile Bucureştii sunt plini de representanţi ai naţiunii acum unite, unii din vechiul regat, alţii din Basarabia, iar alţii din Bucovina ori din fostul regat al Ungariei. Sunt între dînşii foşti prieteni din tinereţe ori tovarăşi de luptă ai mei, ba chiar şi rude ale mele, dar nici unul nu s'a simţit îndemnat a veni să mă vadă ori a trece pe la soţia mea, ca să afle, ce mai face.

Ţi-o spun aceasta pentru-ca să-ţi dai seamă despre disciplina neînduplecată, în care e ţinută societatea română.

Când ne aflam la Vaţ, soţia mea şi eu pri-

miam mereu visite. Mulţi dintre cei ce treceau prin Budapesta făceau excursiune la Vaţ, ca să se poată lăuda c'au îndrăznit să vie pe la noi. E şi între cei ce se află acum la Bucureşti câte unul, care ar fi dorit să ne vadă, nu e înse, precum se vede, nici unul, care îndrăzneşte s'o facă.

Colonelul Verzea, mai tănăr decât mine, nu poate să zică acelaşi lucru.

Or fi fără'ndoială lucruri, pe care el n'a putut să mi le spună şi mie, şi sunt şi lucruri, pe care mi le-a spus, dar nu pot să le spun eu mai departe; ca om de 'ncredere al Regelui Carol şi al guvernului român, el ştia fără 'ndoială şi lucruri, pe care unii dintre cei azi mari şi tari aveau cuvinte de a dori să nu le mai afle şi alţii. D-na Verzea a fost deci visitată de unii, care au încredinţat-o despre viile lor simpatii dar pe la Văcăreşti nici aceştia n'au venit, şi nu o dată mi-a venit să cred, că sunt şi oameni, care ar vrea să-l scoată de aici ori, vorba bineştiută a Bolentinului, — să-i «astupe gura cu pământ».

Intr'o bună zi ne-am pomenit, că s'a luat dispoziţiunea, ca aceia dintre deţinuţii de la Văcăreşti, care sunt osândiţi la pedepse mai grele, să fie trimişi unde se cuvine să-şi facă pedeapsa. Eu, care am fost osândit la reclusiune, trebuia deci să fiu dus fie la Bucovăţ, fie la Doftana, iară Verzea, fiind osândit la muncă silnică, trebuia să fie «deportat» la ocnă, ca să taie sare, şi să fie împuşcat, dac'ar fi să facă încercarea de a evada.

Lucrurile au rămas înse deocamdată încurcate: era, precum se vede, la mijloc şi cine-va, care nu voia aşa.

Intr'o frumoasă zi de toamnă unul dintre procurori, d-l Străjanu, fiiul profesorului Străjanu, antorul gramaticei, a venit să facă o inspecţiune la penitenciar. Presentându-se cu toată autoritatea la celula Colonelului, a întrebat «*Deţinutul Verzea* are vre-o reclamă de făcut?».

Verzea s'a uitat cum se cuvine la el.

«Vă mulţumesc pentru titulatură, — i-a răspuns; — nu am nici o reclamaţiune de făcut».

Făcându-şi inspecţiunea mai departe, d-l procuror a trecut pe la celula unuia dintre socialişti, care atârnase pe uşă un bilet cu avisul: «Lăsaţi-mă 'n pace, că vreau să dorm!».

Găsind, că e lucru prea 'ndrăzneţ atârnarea pe uşă a unui asemenea bilet, straşnicul inspector l'a obrăznicit pe socialist. Urmarea a fost că «tovarăşii» l'au luat în zeflemea, ca să nu zic cu «*huideo*» — nu pe socialist, ci pe obrăznicitorul lui.

Jignit astfel în demnitatea sa, onorabilul representant al statului a reclamat, nu însă pe «tovarăşii» nedisciplinaţi, ci pe «*deţinutul*», care n'a avut nici o reclamaţiune de făcut.

In urma acestei reclamaţiuni a venit «*de sus*» o poruncă aspră, ca deţinutul Verzea, drept pedeapsă, să fie 'nchis timp de cinci-spre-zece zile în *gherla* cea întunecată.

El a refusat să se ducă, iară mai marii puş-

căriei nu s'au încumătat să cheme garda şi să-l ducă pe sus.

Ce s'a mai întâmplat apoi, nu ştiu, destul că porunca cea aspră a rămas în deşert, ba tocmai atunci am fost mutaţi din celule în curtea personalului, ceeace ne-a băgat în multe 'ncurcături.

Eu nu am avut, iubite amice, nici odată cuvinte de a mă plânge fie de directorul penitenciarului, fie dn vre-unul dintre funcţionarii de la Văcăreşti, fie mai ales de directorul general. M'am plâns şi mă plâng numai de cei ce m'au trimis în murdăria de la Domneşti, în cea de la «Hotel Modern» şi 'n cea de la Văcăreşti, unde nu eră loc pentru oameni cu mine.

M'am tot răţuit eu, că mă simt bine şi la Domneşti, şi la Luvru, şi la Văcăreşti, ba până chiar, şi la „Modern". Eu eram însă obicinuit să fac ici cu elevii, colo cu elevele mele plimbări de câte 30-40 kilometri pe zi în aier şi la lumină şi rar trecea ziua fărăca să fac cel puţin 10 kilometri. Cazamatele pline pe reveneală, în care am stat la Domneşti, nu erau deci pentru mine şi bine nu-mi putea fi nici la Luvru, unde n'aveam nici aier, nici lumină şi mişcare nu puteam să fac. Suferiam deci de astmă, de emfisem şi de reumatism când am fost dus la Văcăreşti şi n'am putut să mă vindec nici acolo. nici la «*Modern*», unde stetem într'un iatac, în care nici o dată nu pătrundea soarele.

Mai bine ar fi fost să-mi fie dupăce am venit de a doua-oară la Văcăreştl, dar celula era strâmtă şi timp de mai multe ierni nu fusese 'n-

câlzită, ba mai era şi cu intrarea despre apus. Mai ales în timpul zilelor posomorâte ori chiar ploioase mi se'nţepeniau membrele lucrând la masă şi-mi obosiau ochii. Mai spre toamnă apoi am început să şi tuşesc, aveam noaptea înecăciuni şi me cuprindeau din când în când ameţelile. In acelaşi timp îmi pierise şi pofta de mâncare.

Unul dintre vecinii mei, Mărăcineanu, îmi procura lapte bun şi-mi aducea cărămizi calde, ca să le ţiu ziua sub picioare, iar noaptea în culcuş.

Directorul general, d-l Ionescu Mariţa, mi-a făcut deci propunerea să mă mut în curtea personalului, unde avea de gând să-mi pună la dispoziţiune un iatac luminos, care putea să fie încălzit. Nu am primit şi după cele petrecute nici nu-mi era iertat să primesc decât atunci când vor fi mutaţi şi ceilalţi tot în curtea personalului.

S'a făcut şi aceasta, dar de turburări tot n'am scăpat.

Curtea personalului e adecă împărţită în doue. La stânga sunt locuinţe pentru funcţionari, iar la dreapta se află biurourile, bucătăria, brutăria, nişte ateliere şi câte-va încăperi disponibile.

De oare-ce unii dintre deţinuţi se legaseră, cum se zice, de soţiile funcţionarilor, directorul, care era şi el decurând căsătorit, n'a crezut de cuviinţă să-i mute pe cei din celule decât în partea de la dreapta a curţii.

Abatere s'a făcut numai pentru mine, care

eram mai bătrâior şi astfel vecin mai puţin supărător.

Supărare obştească.

Iatacul ce mi s'a pus la disposiţiune se afla'n partea despre mează-noapte a curţii, jos pe un coridor cu intrare separată, unde picior de femee n'avea ce să caute. Pereţii erau într'o parte jilavi, soba de teracotă avea coşul înfundat, iar fereastra ce da spre curte de păsări, în care mai erau şi porci puşi la îngrăşare, nu se'nchidea bine şi geamurile din ea nu erau chituite, încât zăngăniau când bâtea vântul. Uşa era şi ea crăpată, încât trăgea vântul prin ea.

Mă bucuram cu toate aceste, căci aveam lumină şi mai multă lărgime decât în celula mea. Am cheltuit deci câţi-va lei de mi-am văruit pereţii şi tavanul şi mi-am frecat scândurile, am vorbit cu un meşter să-mi desfunde coşul, mi-am făcut cocă din provisiunea mea de făină şi am lipit hârtie pe unde resuflau geamurile şi uşa şi am dormit chiar mai bine decum dormisem în neuìtata mea celulă.

Ziua următoare au început să se mute şi ceilalţi şi s'a stărnit o adèvărată furtună.

Cei doi Teodoreşti, fiind oameni tineri, urma să treacă în partea despre mează-zi a Curţii, unde directorul le pusese la disposiţiune o'ncăpere mai largă — cu doaue ferestre apropiate de tavan. Ei ţineau să fie mutaţi în partea despre mează-noapte, unde mă aflam eu.

De oare-ce directorului după cele petrecute nu îi dedea mâna să le facă hatîrul acesta, mie-

rea s'a făcut fiere şi a fost rugat directorul general să iasă la faţa locului.

Directorul general se afla'n mare strîmtoare, căci după cele petrecute nu-i dedea nici lui mâna să nu le facă celor nemulţumiţi hatîrul. Pentru-ca pace să fie, am declarat deci, că sunt gata să le cedez celor doi prieteni iatacul şi să trec în încăperea, în care ei nu voiau să între, căci doi inşi au precădere faţă cu unul singur.

Când colo m'am pomenit că'n iatacul, pe care urma să-l părăsesc eu, se mută numai Arghesi, iar pentru Dem. Teodorescu se pregăteşte un iatac de alături, din care a fost scos un funcţionar necăsătorit.

Vezând aceasta, mi-am pus piciorul în prag şi am declarat că nu mă mut.

«Aveţi gardieni, — am zis, — aveţi sute de puşcăriaşi, aveţi chiar gardă militară: ridicaţi-mi lucrurile, luaţi-mă şi pe mine pe sus şi duceţi-mă unde vreţi, dar eu de bună voie nu mă duc şi să ştiţi că am să reclam la ministeriu, că se fac hatîruri».

Pentru-ca pace să fie, s'a făcut un încă mai mare hatîr: mi s'a oferit în etaj, lângă agentul sanitar, care avea soţie tineră şi frumuşică, o odaie de tot bună, luminoasă, uscată, cu sobă de teracotă, al căreia coş nu era'nfundat, cu podelele ceruite şi cu vederea spre oraş. M'am dat învins şi stau până azi aici, — bine, de tot bine, mai bine decât ori-şi-când ca puşcăriaş.

Pace tot nu s'a făcut.

Argesi nu era mulţumit cu odaia, din care mă scosese, şi a cerut să fie mutat şi el în etaj.

Pentru-ca pace să fie, iar unul dintre funcţionarii, necăsătoriţi a fost mutat aiurea şi Argesi a trecut în rendul bătrânilor şi mi s'a făcut mie vecin — fără'ndoială foarte plăcut.

Pace nici acum nu s'a făcut, ci mai vărtos s'a adeverit, că eu aveam multă dreptate când stăruiam ca hatâı uri să nu se facă.

Filoti îşi primia visitele în odaia sa, iar nu în biuroul directorului ori în al grefierului ca noi ceilalţi, Tot aşa Bogdan-Piteşti, Neniţescu şi alţi când se afiau la Văcăreşti. Nu era deci nimic mai firesc decât ca noi ceilalţi să ne simţim jigniţi pentru că nu ni se dă şi noue voia de a sta în toată linişte a de vorbă cu cei ce vin să ne vadă. Eu îndeosebi nu ţineam să fiu pus în rând cu cei ce vor în toate împregiurările să fie socotiţi mai presus de alţii, dar nu puteam să nu le dau dreptate celor ce nu erau deopotrivă cu mine şi, stăpâniţi de *„o legitimă indignaţiune“*, au hotărît alungarea din puşcărie a directorului, care nu mai voia ori nu mai putea să meargă înainte pe calea hatărurilor.

Ocasiunea pentru aceasta nu putea să lipsească.

Dumineca şi Joia li se dă puşcăriaşilor voie să primească visite cei mai mulţi la zăbrelele din dormitor, în faţa gardianului de serviciu, iar câţiva în biuroul grefierului.

Vine dar în aceste zile, la Văcăreşti lume multă, fel de fel de oameni şi femei fie mai bătrâne, fie mai tinere, ba chiar şi câte o fetişcană

«nostimă.» De oarece unii dintre deţinuţi, nu pot să-ţi spun care anume, aveau obiceiul de a se împiedeca de aceste, direcţiunea a interzis plimbările prin curtea personalului în timpul visitelor.

Câţiva dintre socialişti, precum şi Colonelul Verzea şi eu, neştiind-o aceasta, ne plimbam în vreme ce unii dintre visitatori veniau, iar alţii plecau.

Directorul, văzând că nu se ţine seamă de disposiţiunea luată de dânsul, certa'n gura mare pe primul gardian. Colonelul şi eu, neştiind de ce e vorba, râdeam de zelul excesiv al directorului. Indată ce ni s'a spus înse, că sunt oprite plimbările în timpul visitelor, Colonelul s'a retras în odaia sa, iară eu am rămas şi am întrebat pe funcţionarul ce venise la noi, de ce a fost luată disposiţiunea.

«Pentru că unii dintre d-voastre se poartă necuviincios în timpul visitelor», — a zis el.

«N'aveţi să mă pedepsiţi şi pe mine, care sunt cuviincios», i-am răspuns eu.

«De! — a'ntâmpinat el, — veţi fi având dreptate, dar nu de direcţiune aveţi să vă plângeţi, ci de cei necuviincioşi».

I-am dat şi eu dreptate şi m'am retras şi eu în plăcuta mea odaie.

Când eu urcam scările câţiva dintre ai noştri se certau îu gura mare cu directorul, iar vre-un ceas în urmă mi s'a făcut propunerea să-mi dau, ca tot deauna în frunte, subscrierea pentru o reclamaţiune, prin care arătăm luugul şir de abuzuri săvârşite de director şi cerem înlocuirea lui.

Unul dintre ziarişti făcuse în penitenciar o anchetă, ca să constate de la cine cât a luat.

Eu am răspuns, că de la mine n'a luat nimic, că nu ştiu, dacă e ori nu adevărat, c'a luat ceva de la alţii, că mă supun, ca adevărat puşcăriaş, disposiţiunilor luate de stăpânire şi nu am, vorba colonelului, nici o reclamaţiune de făcut.

Tot cam aşa a răspuns şi colonelul şi alţi câţiva dintre condamnaţii pol tici.

Cu toate aceste directorul general, ieşind doue zile'n urmă la faţa locului, «Iată-mă, mi-a zis, m'aţi chemat: ce aveţi să-mi spuneţi?».

«Eu nu v'am chemat,— i-am răspuns,— şi n'am nimic să vă spun».

La fel au fost şi răspunsurile date de alţii, dar destăinuirile făcute erau atât de grave, în cât a rămas să fie înlocuiţi fără întârziere atât directorul cât şi primul gardian. Se vede înse, că mai era la mijloc şi alt cineva, care era de altă părere, căci au rămas atât directorul cât şi primul gardian.

Spuindu-şi apoi Colonelul Verzea părerea în ceeace priveşte reclamaţiunea făcută, i s'a dat răspunsul, că întreaga înscenare a fost pusă la cale spre a apăra demnitatea lui şi a bătrânului Slavici, care fuseseră insultaţi de director. De aceea venise directorul general să ne întrebe, ce avem să-i spunem.

Dându-le răspunsul, că se simte destul om, ca să-şi apere însuşi demnitatea, colonelul şi-a aprins paie'n cap şi ziariştii au pornit o mişcare

spre a-l boicota, ca nimeni să nu mai stee de vorbă cu dânsul.

Aceasta era culmea.

Câteva zile 'n urmă era sărbătoarea Sfinţilor Voivozi Mihail şi Gavril. Pe director naşul său l'a botezat Mihaiu, ceea ce pe noi nu ne priveşte, căci între puşcăriaşi şi temniceri legături sociale nu pot să existe. Ni s'a părut deci lucru nepotrivit cu împregiurările când i-am văzut pe cei ce făcuseră reclamaţiunea ducându-se în corpore ca să-i ureze directorului la mulţi ani în ziua de Sf. Mihaiu.

Adevărul e, că ei se potriviau cu felul de a fi al lumei, în mijlocul căreia trăiau.

Nici de astă dată n'au nimerit'o însă, căci tot în lumea, cu care se potriviau, toate atârnă de impulsiuni momentane, şi nici odată nu poţi să prevezi astăzi ce fel de întorsătură au să iee lucrurile mâne. Mult n'a mai trecut şi directorul tot a păţit-o. Ţinând seamă de anumite proptele, ministeriul, ce-i drept, nu l'a destituit, ci s'a mărginit a-l muta în timp de iarnă la Doftana, pare-mi-se.

Deocamdată un funcţionar din ministeriul de justiţie a fost însărcinat să ţie loc de director al penitenciarului.

VIII.

Iubite amice

Am să-ţi spun, cum au venit lucrurile de eu am scăpat de la Văcăreşti.

Precum ştii cei doi Teodoreşti mişcau toate pietrele ca să șcape. După ce silinţele lui Costa-Foru au rămas zădarnice, s'a pus pe lucru şi Galaction, care avea multe legături, între altele şi cu Nicolae Iorga, acum preşedinte al Camerei şi astfel om cu mare trecere.

Galaction a pornit'o publicând un articol, în care stăruia să fim puşi în libertate eu şi Argesi, poetul de mare talent. A fost pusă apoi o mişcare între deputaţii de peste Carpaţi şi între cei din Basarabia, şi'n cele din urmă Goldiş a făcut în clubul partidului naţional propunerea, ca partidul să stărue pentru graţiarea mea. Câte-va zile în urmă Zamfir Arbore a pus o vorbă bună în Senat.

In ajunul zilei de Sf. Nicolae, Teodoreştii, Carnabat şi Grossman i-au trimis apoi lui Iorga o depeşă de felicitare. Drept răspuns au fost vestiţi, că peste câteva zile vor primi o ştire bună. Indemnaţi adecă de directorul general, ei făcuseră

cerere de graţiare, şi vorba era, că Regele va subscrie decretul. De oare-ce înse eu n'am voit să subscriu cererea, lucrurile s'au mai amânat.

Când se 'ntâmplau aceste, Grossmann s'a îmbolnăvit de hemoptisie şi vărsa sânge, a fost mutat dar şi el lângă mine, iar eu mă 'ncredinţam din ce în ce mai mult, că la vârsta mea omul nu prea-şi poate permite luxul de a sta la Văcăreşti.

Nu mai tuşiam, ce-i drept, ca mai nainte, dar nopţile nu puteam să dorm liniştit, aveam sufocări, încât îmi venia să leşin, tot îmi mai erau înţepenite membrele şi-mi pierdeam resuflarea când urcam scările. Imi mersese dar vorba, că sunt greu bolnav, ceea ce mie nu-mi părea adevărat.

Intr'una din zile Dr. Floru a venit să examineze pe Grossmann şi a trecut şi pe la mine. Era şi el de părerea, că trebue să mă caut, ceea ce la Văcăreşti nu e cu putinţă.

Stăruiau deci cu toţii să fac cerere de graţiare.

Lucrul acesta mi se părea peste putinţă.

Când cu discursul rostit de Zamfir Arbore în Senat nu numai din rândurile liberalilor s'au ridicat mai multe glasuri împrotiva mea, ci şi Mihail Popovici, o mare secătură, dar ministru, deci om de 'ncredere al Regelui şi al majorităţii din parlament, a strigat «*Slavici e om mort*!»

Câte-va zile'n urmă Ştefan Pop de Ciceu, adinterim la justiţie, viind să facă o inspecţiune la penitenciar, a trecut pe la mine şi a stăruit să

fac cerere de graţiare. I-am spus şi lui, că mai ales după cele petrecute'n Senat nu pot s'o fac aceasta, căci, făcând-o, aşi recunoaşte că sunt vinovat.

N'am făcut eu cerere când mă aflam la Vaţ: cum aşi fi putut să fac aflându-mă la Văcăreşti?

Urmează lucruri, care m'au pus şi m'au şi lăsat în nedumirire.

Ştefan Pop e unul dintre tinerii, care au luat parte la botezul fiicei mele născute la Vaţ şi mi-a fost într'un rând oaspe şi când mă aflam la Măgurele. El cunoaşte deci pe soţia mea, şi mi s'a părut lucru firesc când el mi-a spus, că va stărui ca dînsa să facă cererea de graţiare. N'am fost şi deci nu sunt nici azi în stare să mă dumiresc, dece a cerut intervenirea senatorului Borgovan, care cunoaşte şi el pe soţia mea şi cu toate aceste nu s'a dus s'o vadă, ci a poftit-o la sine spre a o îndemna să facă cerere de graţiare ceea ce dânsa a refusat—făcând numai cerere de amnestie.

Doaue zile'n urmă, fiind Duminecă, Nicolae Iorga a venit să visiteze biserica de la Văcăreşti însoţit de o mulţime de deputaţi şi de senatori.

D-l Arsenescu, care ţinea loc de director, m'a poftit în sala de lângă poartă, unde Preşedintele Camerei doria să vorbiască cu mine şi cu cei doi Teodoreşti. Nu ştiu, dacă era ori nu adevărat, că şi cu mine doria să vorbească.

Când aşteptam, Părintele Miron Cristea, atunci numai Episcop de Caransebeş, s'a întors de la biserică însoţit de mai mulţi preoţi de dincolo

şî de alţi câţi-va representanţi ai naţiunii şi a exprimat dorinţa de a mă vedea, ca să-mi zică «Bună ziuă»!

Am stat apoi cât-va timp de vorbă între altele şi asupra cuvintelor, pentru-care nu pot să fac cererea de graţiare şi Inalt Preasfinţia Sa admitea, că refusul meu are rost.

După-ce aceştia au plecat, m'am întors iar în odaia mea. Aşa s'a 'ntâmplat, că nu mă mai aflam în sala de lângă poartă când Preşedintele Camerei s'a întors de la biserică şi a stat de vorbă cu cei doi Teodoreşti.

Am mai fost poftit în urmă în sală, unde mă aşteptau vre-o 20 Basarabeni, care m'au primit cu multă căldură, încât am rămas cuprins de sîmţământul, că e mare deosebire între Basarabenii plini de avânt şi alţi Români.

Doauă zile'n urmă, Marţi, am fost puşi apoi în libertate noi cei cinci ziarişti osândiţi prin aceeaşi sentenţă.

Fusesem trimis la Văcăreşti în ziua de 19 Ianuarie şi am scăpat de acolo la 18 Decemvrie 1919, după 11 luni de zile împlinite.

OM INTRE OAMENI

Iubite Amice,

Iţi scriu în vara anului 1921, după trecerea unui an şi jumătate, şi gândul meu e să-ţi dau putinţa de a te dumeri, cu ce m'am ales pe urma celor suferite prin închisori, şi cui i-au fost de vre-un folos suferinţele mele.

Mercuri, a doua zi, după plecarea mea de la Văcăreşti, seara pe la unsprezece, după ce mă culcasem, iar mi-au venit ameţelile însoţite de inecăciune şi peste puţin am căzut fără de resuflare, încât ai mei credeau că mă sfârşesc.

Din întâmplare peste drum locuieşte un tînăr medic, Dr. Cociu, care, chemat în grabă, mi-a făcut o injecţiune, în urma căreia m'am simţit mai bine. El mi-a prescris apoi o cură şi m'a oprit pe douezeci de zile în casă.

Aceasta mi-a fost în timpul primelor trei săptămâni libertatea.

După împlinirea celor doue-zeci de zile apoi, tot seara, aflându-mă în capul de sus al scării, iar am fost cuprins de ameţeli şi am căzut pe scară la vale încât mi-am strivit încheetura dela

glesnele piciorului din dreapta. Dr. Cociu şi 'n urmă Dr. Leonte au constatat, că nu e scrăntită 'ncheetura, ci numai sucită, dar mai multe dintre tendoane s'au rupt şi s'au rupt dimpreună cu ele şi bucăţi din osul, de care erau lipite.

Abia după 86 de zile am ajuns să-mi pot pune piciorul în pământ. In tot timpul acesta am zăcut şi nu-mi închipuisem nici odată, că sunt cu putinţă dureri ca cele suferite de mine, nici că om în oase şi carne poate să rabde asemenea dureri fără-ca să moară ori să nebunească.

Ceea ce mă durea nu era decât la început piciorul strivit. In urmă s'au ivit în căldura patului durerile reumatice şi cele artritice, care după spusa medicului se localizează în *«pars minoris resistenţiae»*. In acelaşi timp eram chinuit de emfisem şi de astmă.

In curând apoi durerile au cuprins toate încheeturile şi toţi muşchii, încât nu-mi mai rămâseseră sănătoase decât capul şi organele de digestiune, afară de aceste nu mai era pe trupul meu loc, unde pot să pun degetul fără-ca să simt dureri sfâşietoare.

Din când în când îmi era frig par'că picioarele şi mânile mi-ar fi fost sloiu de ghiaţă şi mă simţiam ca sfâşcat de durerile degerării. Toate fricţiunile rămâneau zadarnice. Peste câtva timp mi se 'ncălziau apoi picioarele şi căldura creştea şi se 'ntindea, încât îmi era nesuferită. Incă mai nesuferite erau năduşelile, care mă treceau şi cu care se'ncepea paroxismul, în

timpul căruia mă sbăteam ca un epileptic şi nu mai gemeam, ci răcniam ca un turbat.

Medicamentele, pe care le-am încercat, au rămas toate zadarnice, şi n'ar mai fi rămas decât să mi se facă injecţiuni de morfină, iar aceasta cu nici un preţ n'o primiam. Ii înţelegeam acum pe cei ce-şi curmă firul vieţii ne mai putând suporta durerile vre-unei boli «incurabile», dar nu mă ierta firea să mă pun în rând cu dânşii.

Cel puţin timp de două luni n'am putut nici odată să dorm un ceas într'una, ci numai ici câte două-zeci, colo câte trei-zeci de minute, cu totul doue, cel mult trei ceasuri din două-zeci şi patru. Am avut însă şi câte-va săptămâni, în care dormiam câte 5, cel mai mult 10 minute, la un loc nici un ceas pe zi.

Mai suferiam şi pentru-că suferia şi soţia mea, care-mi stătea ziua-noaptea lă căpătâiu şi le'ncerca toate, ca să-mi aline durerile. Devotamentul femeei adevărate nu are margini.

Să nu-i dee însă Dumnezeu omului tot ceea ce poate să rabde, — aşa zice Românul.

Deşi am zăcut timp atât de îndelungat şi am ajuns să sufăr de decubit, încât nu mai ştiam cum să mă culc, nici odată nu mi s'a urît, nici odată n'am pierdut pofta de mâncare şi visurile îmi erau de nespusă dulceaţă.

Il înţelegeam acum pe Eminescu, care adeseori zicea, că partea cea mai plăcută a vieţii e cea petrecută dormind.

Când era să aţipesc, nu mai simţiam nici o durere, peste puţin însă începea să-mi horcăie

pieptul şi aveam un acces de înecăciune şi tresăriam speriat din somn. După-ce o păţiam însă în mai multe rânduri aşa, tot adormiam în cele din urmă şi începeam să visez—totdeauna în legătură cu boala mea.

Imi dedeam, înainte de toate, aşa prin vis seamă, că nu mă mai doare nimic şi mă plimbam totdeauna prin munţi cu mult mai înalţi şi mai frumoşi decât cei ce-mi erau cunoscuţi din viaţa petrecută în aievea, şi pe la locuri ce mi se păreau de mult cunoscute. Pe ici pe colo întâlniam în drumul meu, prin adâncimi, lacuri cu apă limpede, peste care treceam în sbor. Starea sufletească-mi era de o seninetate, care'n viaţa petrecute în aievea e peste putinţă. Cu toate aceste durerile mă făceau să tresar speriat din somn. In clipa deşteptării nu simţiam dureri, dar eram scăldat în sudori şi trupul, mai ales piciorul bolnav, îmi părea îngrozitor de greu.

Tot în timpul acestor zile grele m'am dumirit asupra înţelesului, în care Eminescu, zicea că Schopenhauer şi Kant greşesc când spun, că timpul şi spaţiul sunt forme a priori ale *gândirii*. Adevărul e că 'n gândul omenesc nu e nici timp, nici spaţiu: toate sunt în aceeaşi clipă şi în acelaşi loc, cele de acum şi cele de mai nainte, cele de aici şi cele de mai înainte. Numai pentru darea pe faţă a gândirii pentru luarea *a minte* a celor ce ne sunt totdeauna presente 'n gând, numai când ne dăm seamă despre ceea ce gândim timpul şi spaţiul sunt forme a priori.

Eu steteam, se 'nţelege, toată noaptea cu lam-

pa aprinsă şi cu ceasornicul in faţa mea. Sîmţiam o mare uşurare când vedeam că timpul trece şi revărsatul zorilor se apropie. Erau nopţi când nici pe o clipă nu puteam să adorm, şi mai ales de la oara a doua după miezul nopţii nici nu mai nădăjduiam să pot dormi.

Când mi se'ntâmpla să mă repuie somnul, aveam visuri desluşite, care se prelungiau, încât ar fi trebuit să treacă—nu ceasuri, ci zile întregi pentru-ca să se petreacă în aievea cele visate ori să le povestesc. Când mă deşteptam, eram cuprins de sîmtământul, c'am dormit timp de câte-va ceasuri, dar mă uitam la ceasornic şi mă 'ncredinţam, că n'au trecut decât cinci, cel mult zece minute de când am adormit. Era par'c'am stat în Virful cu Dor şi-am văzut de acolo într'o singură clipă cele ce nici într'o zi întreagă nu sunt în stare să spun.

Tot aşa mi-am reamintit într'o singură clipă acum nu tocmai scurta mea viaţă şi 'n timpul celor 87 de zile am avut destul răgaz să-mi dau seamă despre rostul amănuntelor ei.

«Iată cu ce te-ai ales! îmi ziceam câte-odată muiat de suferinţe. Om fără de minte, care n'ai ştiut să te foloseşti de darurile, cu care te-a înzestrat firea şi de bunavoinţa celor mai vrednici dintre contimporanii tei, ai ajuns la zile de bătrâneţe o sarcină grea şi pentru tine însu-ţi şi pentru cei ce te iubesc».

Nu-mi este iertat, iubite amice, să întru în amănunte, în ceea ce priveşte greutăţile aşa zise materiale, cu care nevastă-mea şi eu ne-am lup-

tat toată viaţa noastră şi mai ales în timpul, cât am fost tărît prin temniţe şi am zăcut greu bolnav. Atât aceste greutăţi, cât şi umilirile ce le voi fi îndurat din causa lor, sunt urmări ale faptelor mele, pe care nu eram în stare să nu le săvîrşesc şi de care nu mi se cuvine prin urmare să mă plâng.

Sbătându-mă în culcuşul meu, îmi vedeam întreaga viaţă desfăşurându-se potrivit cu felul deosebit al firii mele. Mă vedeam la Viena şi la Putna în lupta cu cei mulţi, pe care noi cei mai puţini nu eram în stare să-i convingem, că silinţele noastre au să fie îndreptate, mai nainte de toate spre unitatea sufletească a poporului român, căci celelalte au să urmeze ele de ele în vîrtutea desfăşurării fireşti a lucrurilor.

Mânat de gândul acesta am trecut în ţară şi tot în vederea acestui gând m'am întors la 1884 ca să înfiinţăm «*Tribuna*», care atât de mult ne-a apropiat de unitatea sufletească şi ne-ar fi apropiat şi mai mult, dacă n'aşi fi fost nevoit să mă întorc iar la Bucureşti.

Din acelaşi gând am pornit când am înfiinţat cu mari jertve «*Corespondenţa Română*», când am pus cu Socec la cale prima bibliotecă populară în România şi când am stăruit să se înfiinţeze «*Liga pentru unitatea culturală a poporului român*», sub stăpânirea aceluiaşi gând am trăit şi trăiesc.

Eram şi sunt oare-cum osândit să rămân în calea, pe care am apucat din timpul tinereţelor mele. Chiar şi dacă n'aşi fi voit să stărui în

calea aceasta, îmi lipsia şi'mi lipseşte destoinicia de a mă abate din ea, cum s'au abătut alţii care şi-au adunat averi ori şi-au asigurat posiţiuni.

Nu poţi să le ceri orbilor să zugrăvească, nici surzilor să cânte : nu mi se putea cere nici mie să-mi schimb convingerile după cum se schimbă împregiurările. Nu mă ierta firea. N'am deci decât să mă împac cu urmările statorniciei mele în mijlocul unei lumi alcătuite din oameni, dintre care cei mai mulţi nu au convingeri în adevăratul înţeles, ci numai păreri trecătoare.

Nu mă căiesc deci. Chiar şi chinuit de cele mai aspre suferinţe şi'n luptă cu cele mai otrăvitoare greutăţi, m'am încredinţat totdeauna şi mă încredinţez şi acum, că trebuia neapărat să fac ceea ce am făcut, că nu puteam să fac altfel, că viaţa mea toată mi-aşi fi făcut cele mai aspre mustrări, dacă m'aşi fi abătut ca un mişel din căile, în care am umblat alăturea cu cei mai vrednici dintre contimporanii.

Nu, pe mine prigonirile celor mulţi şi lipsiţi de cumpătare nu m'au atins, nu m'au muiat, ci m'au lăsat cum am fost.

Zguduit numai trupeşte am fost.

După-ce am ajuns să pun piciorul în pământ, am făcut câtva timp mişcări prin casă, apoi şi prin curte şi după câteva săptămâni am început să ies, ca să-mi caut de treburi şi să umblu şchiopătând de ici până colo. Unul îmi recomanda o cură, care pentru oamenii ca mine e prea scumpă, altul mă trimitea la băile, unde în zilele de astăzi n'au ce să caute cei ce n'au

ştiut să se folosească de încurcăturile răsboiului. In cele din urmă m'am dus iar la Panciu, de unde după culesul viilor tot şchiopătând m'am întors.

Incetul cu încetul mi-au scăzut însă durerile şi azi nu mai şchiopăt de cât dupăce am umblat mai mult şi când se schimbă timpul. Accese astmatice de mult n'am mai avut, dar de emfisem n'am mai scăpat şi ochii îmi sunt slăbiţi încât nu mai sunt în stare să scriu ori să citesc timp mai indelungat.

Cu atât aşi putea să zic că m'am ales pe urma zilelor petrecute la *Domneşti*, la *«Luvru»*, la *«Modern»* şi la Văcăreşti. Ca să nu-mi fac înse inimă rea, dau cu soçoteală că şi aceste numai bătrâneţele mi le-au adus.

II.

Iubite amice

Cui i-au fost de vre-un folos suferinţele 'ndurate de mine 'n trecerea mea prîn 'nchisori ?— care e binele ce a purces din excesul de zel, prin care Niculescu-Bolentin a pângărit sfinţenia forului judecătoresc ?

Rostul firesc al ori-şi-cărei pedepse e producerea unei schimbări potrivite cu vederile legiuitorului.

Dacă asemenea schimbare nu se produce nici în sufletul celui osândit, nici în sîmţământul comun, pedeapsa a fost cel puţin zadarnică, iar dacă 'n urma ei cel osândit stăruie cu atât mai vîrtos în felul lui de a fi, ea a fost o lipsă de bun sîmţ.

După-cum s'au desfăşurat lucrurile, azi ori-şi-cărui om cu mintea întreagă trebue să-i fie 'nvederat, că cei ce m'au silit să stau timp de un an la Vaţ au fost oameni lipsiţi de bun simţ. Faptele petrecute au dovedit cu prisos, că lucrarea mea era pornită din cea mai curată iubire

de oameni şi că nu numai pentru Români, ci şi pentru monarhia habsburgică, pentru statul ungar, ci şi pentru poporul maghiar în deosebi era mai bine, dacă stăpânitorii Ungariei ţineau seamă de stăruinţele celor adunaţi împregiurul ziarului «*Tribuna*».

Pedeapsa nu m'a făcut deci să mă căiesc de a fi făcut ceea ce am făcut, nici mai ales să intru în vederile celor ce m'au prigonit pentrucă stăruiam în convingerile mele.

Un lucru e mai presus de ori-şi-ce îndoială: că erau fie lipsiţi de judecată, fie orbiţi de patimi cei ce mă socotiau duşman al poporului maghiar, şi nici în timpul, pe care l'am petrecut la Vaţ, nici după aceea n'am încetat a stărui pentru pacinica vieţuire 'mpreună.

Cu atât mai vârtos au fost fie lipsiţi de judecată, fie orbiţi de patimi cei ce m'au purtat prin închisorile naţionale româneşti — după-ce atât am alergat şi ostănit şi atâte jertve am adus pentru restabilirea unităţii în viaţa sufletească a poporului român.

După cele ce-am văzut prin închisori, cel întrat în ele, dacă n'a fost, se face duşman al societăţii omeneşti. Eu am rămas tot cum am fost şi am ieşit în lume cuprins de jale adâncă şi dorindu-mi zile încă multe şi sănătate deplină pentru-ca să-mi pot da silinţa de a convinge şi pe alţii, că rostul pedepsei nu e să-i facem celui osândit nesuferită viaţa înjosindu-l, coborându-l în rând cu dobitoacele şi făcându-l să-i fie ruşine de a se şti om, ci să-l împăcăm,

să-l îndrumăm spre căinţă, spre buna vieţuire, spre iubire de oameni şi spre vieţuire mai mult sufletească decât trupească.

După cele ce-am văzut apoi în lumea mare, mai vârtos m'am pătruns de gândul, că pornite din îndemn curat şi bun şi săvârşite cu înţelepciune au fost faptele, pentru care numai oameni uşurateci şi orbiţi de patimi au putut să mă osândească.

Din clipa, în care m'am pomenit om în lume, am fost cuprins de simţământul, că noi oamenii nu putem să răsbim cu bine prin viaţă decât trăind în pace şi 'n bună înţelegere şi ajutându-ne la nevoie unul pe altul. Gâlceava, învrăjbirea, ura, nu din firea omenească purced, răsboaele sunt cea mai mare ruşine pentru neamul omenesc, şi numai oameni desbrăcaţi de firea omenească pot să fie stăpâniţi de porniri răsboinice.

Ştiind însă, că mai ici, mai colo asemenea oameni se ridică deasupra, mă împăcam cu gândul, că sunt împregiurări, în care nu ne rămâne decât să ne răsboim spre a ne apăra. Duşman ai neamului omenesc i-am socotit dar totdeauna pe cei ce 'mping spre răsboiu. Cu atât mai vârtos îi socotesc duşmani astă-zi, când îmi dau seama despre suferinţele ne mai pomenite, prin care au trecut şi tot mai trec popoarele din Europa şi mă gândesc, că vor mai suferi nu numai fii, ci şi nepoţii celor azi în viaţă.... Nu! Mie nu are să-mi pară rău de ceea ce am făcut: zadarnice, dar mai presus de toate bune au fost

silinţele mele, şi adâncă milă mă cuprinde când îmi aduc aminte de cei ce m'au grăit de rău, m'au prigonit, m'au batjocorit în fel de fel de chipuri.

Iar simţimântul acesta nu m'a cuprins numai pe mine, ci se 'ntinde şi pătrunde din ce în ce în mai multe suflete, căci sunt mulţi oameni, care văd cele ce se petrec şi judecă cu mintea lor.

Eram om tînăr când Prinţul de Wels umbla pe la Pesta şi benchetuia cu Magnaţii în *Casina Naţională*. Se zicea atunci, că el pregăteşte un răsboiu, în care vrea să se folosească dc înalta nobilime ungară, totdeauna pornită spre resvrătire. L'am văzut în urmă pe acelaş om, acum Rege al Angliei, plimbându-se prin Boemia şi dădeam cu socoteală, că pacinice nu îi sunt gândurile. Am înţeles deci rosturile agenţilor englezeşti, care cutreerau ţările de la Răsărit, şi'n deosebi a lui Scotus Viator, care atât de mult îi iubia pe Românii subjugaţi. Inţeles-am şi rostul ucigaşilor de regi de la Belgrad, care chiar şi dacă nu vor fi fost, au devenit unelte ale Angliei. Le dedeam deci dreptate celor ce spuneau, că Anglia profită de toate pornirile duşmănoase, cum sunt pornirea spre revanşa a Franţei, iredentismul Italienilor, tendinţa spre Constantinopol a Ruşilor, curentul panslavist şi legitimele nemulţumiri ale popoarelor din monarhia habsburgică, pentru ca să pună la cale un răsboiu, în care alţii să-şi sleiască puterile,

iar ea să-şi asigureze pe timp îndelungat stăpânirea nemărginită.

Eu nu spun, iubite amice, că în adevăr aşa era, ci numai, că aşa dedeam eu cu socoteală, că aşa mi se părea, că aşa credeam mai 'nainte de a fi fost tîrit prin închisori: acum, după cele petrecute, sunt încredinţat şi, citind cele publicate prin ziare, văd că sunt încredinţaţi şi alţii, chiar şi mulţi dintre prigonitorii mei, unii care o spun în gura mare, iar alţii, cărora nu le dă încă mâna s'o mărturisească în faţa lumii.

I-am socotit deci înţelepţi pe oamenii de stat, care, ţiind seamă şi de tradiţiunile neamului românesc, au stăruit dimpreună cu Regele Carol I să întrăm în legătură strânsă cu cei interesaţi, ca Rusia să nu inainteze spre miază-zi şi ca să nu se ridice deasupra Slavii ce ne 'ncungiură din toate părţile.

S'ar putea, ca nici acesta să nu fie de cât un gând al meu. Adevăr cu desăvârşire neîndoios e însă, că Românii cei adevăraţi, massele mari ale poporului, acela care aveau să aducă jertvele cele mari şi să sângereze pe câmpul de luptă, nu au voit răsboiul. Il voia o parte oarecare din «pătura superpusă», mare parte oameni, care pot să câştige, dar nu prea au ce să piardă dintr'o sguduire socială, în care toate se cutremură şi multe se prăbuşesc.

Când ţi le scriam, iubite amice, aceste, îmi cade, din întâmplare, în mână un exemplar din ziarul *«Luptătorul»* (27 Maiu 1921), în care citesc:

„La noi nu sunt înrădăcinate idei, la noi ceeace este înrădăcinat sunt *patimile* mici politice, sunt *antipatiile* şi *simpatiile* personale, ideile nu.

C. Argetoianu

Aceasta ni-o spune Ministrul de interne al României Mari, trei ani după încheerea păcii.

Iţi vei fi putând închipui, ce-a fost în timpul răsboiului şi mai nainte de întrarea în luptă: o parte din societatea română, fiind muncită de o grea boală sufletească, se sbatea spasmodic, ca să dee boala mai departe.

Cu toate aceste, dacă prin oraşele şi prin târgurile din România ai fi trecut din prăvălie 'n prăvălie şi din atelier în atelier, n'ai fi găsit la o sută de oameni nici zece, care doresc să intre în răsboiu fie cu unii, fie cu alţii, şi încă mai puţini ai fi găsit, dacă prin satele din România ai fi trecut din casa 'n casă.

Imbrâncit înse de pe ţermure'n valurile rîului, omul dă din mâni şi din picioare, ca să scape.

Ştiind-o aceasta oamenii uşuratici, superficiali şi deprinşi a se apuca cu îndrăzneală uimitoare de lucruri pentru care n'au cuvenita pregătire, li-au dat Românilor brânci ca să intre în răsboiu; întraţi apoi odată, aceştia au fost nevoiţi să dee din mâni şi din picioare, ca să iasă cu faţa curată. Au şi eşit, dar au pierdut încrederea lumii, în mijlocul căreia trăiesc, şi de aceea pe cei ce-i îmbrânciseră nu i-au iertat şi încă pe când mă aflam la Vacăreşti aceştia au fost alun-

gaţi cu mare ocară din viaţa publică a României Mari.

Sunt, iubite amice, mulţi cei ce au fost prigoniţi alăturea cu mine, şi unii dintre dânşii vor fi primit, poate lovituri mai puţine, dar s'au simţit mai dureros atinşi. Nici unul înse nu s'a rostit contra Angliei şi contra Franţei cu atâta mânie ca cei ce ne-au îmbrâncit în răsboiu, nici unul n'a fost faţă cu aceştia atât de aspru ca cei îmbrânciţi în luptă.

Dar, la urma urmelor, România a avut un mare noroc: unirea tuturor Românilor într'un singur stat s'a făcut, România mare a fost înfiinţată.

Pe mine, iubite amice, lucrul acesta — *deocamdată* — nu poate să mă încânte, nici mai ales să mă umplă de căinţă pentru că am stăruit ca fraţii mei să nu intre'n luptă alăturea cu Rusia şi cu Slavii cei ce din toate părţile se răvarsă puhoi cutropitor asupra neamului românesc.

Mai înainte însă de a-ţi arăta mai în amănunt cuvintele mele, îţi reamintesc cele cuprinse'n scrisoarea ce i-am adresat istoriografului nostru Nicolae Iorga.

Tot în «*Luptătorul*», din care am reprodus vorbele ministrului de interne, e publicată şi o scurtă dare de seamă asupra discuţiunilor urmate'n cameră când cu descoperirile privitoare la oare care «*neregularităţi*» de la aşa zisa «*Aprovisionare*».

D-l Mihalache, fostul ministru, zice:

„Suntem în ţara muşamalelor patiotice. Datoria noastră e să rupem muşamaua".

D-l General Averescu, preşedintele consiliului de miniştri, răspunde:

„N'avem nici un interes să arătăm că suntem o ţară de bandiţi".

Era peste putinţă să nu-mi aduc aminte de numărul de la 12 Martie 1921 al «*Adevărului*», în care unul dintre cei mai înverşunaţi răsboinici scrie:

„Nu vedem decât *grija stomacului*. In toate administraţiile se fură. Zilnic sunt descoperiţi înalţi funcţionari, care au prevaricat milioane. *Măriţi de o dată cu talia nouă a ţării, micii borfaşi au pierit spre a lăsa locul marilor deturnători.* Evoluţia zoologică este în ordine".

In coloanele altui ziar, „*Ora*", organ guvernamental (13 Aprilie 1921) am citit:

«Războiul în loc să fie un minunat prilej de accentuare a coeziunii morale între elementele armatei — un nesfârşit şir de nedreptăţi a slăbit *unitatea morală*.

Inaintările excepţionale în loc de a fi un mijloc de selecţie a energiilor, a fost un *mijloc de căpătuială*. Am văzut şi nu odată, ofiţeri de front rămânând cu acelaş grad cu care intrase în războiu, deşi memoriul lor cuprindea cele mai frumoase menţiuni de capacitate de comandant şi curaj ostăşesc. Alături de aceşti uitaţi la înaintare erau cei *care stătuseră în preajma cartierilor, cei care nu auzise răcnetul morţii*, cei *care nu văzuseră războiul* decât în filmele cinematografice.

Frumuşeii ofiţeraşi sedentari, anexe la cartierul cine ştie cărei cucoane cu influenţe

oculte — s'au bucurat de toate binefacerile regimului excepțional. Pentru ei războiul nu a fost o mare școală de educație militară și o verificare a puterii individului de jertfă, ci o *revărsare mănoasă de galoane și decorații* pentru care se ciunteau alții în tranșee".

Mi-a mai căzut în mâni «moțiunea» votată de partidut național din Ardeal, care

«6. Protestează în contra abuzurilor fără seamăn săvârșite la departamentul finanțelor, al industriei și comerțului și al aprovizionării și înfierează cu ultima energie imoralitatea publică întronată până la băncile ministeriale și tolerată fără sancțiuni cu evidenta scădere morală a țării».

Aşi putea, iubite amice, să-ţi citez volume întregi de prin coloanele ziarelor de astăzi, tot lucruri scrise de oameni, care mă grăiau de rău pentru că ziceam, că lucruri mari numai oameni cum se cade pot să scoată la capăt. Nu mă'ndoiesc, că vei fi citit şi tu ziarele de azi şi mai ales dările de seamă despre adesea ori de tot vioaiele şedinţe ale parlamentului român.

Mă mărginesc dar a te 'ncredința, că ceea ce a zis Generalul Averescu au mai zis şi mulţi alţii, între care reposatul D. A. Sturdza în şedinţa de la 14 Aprilie 1891 a Academiei Române, când vorba era dacă scrierile dramatice ale lui Caragiali au ori nu să fie premiate.

El spunea, între altele, că Românii au mulţi duşmani, care au pus umăr la umăr, ca să denigreze tot ceea ce e românesc spre a face ca

lumea să creadă, că tot ceea ce e românesc e depravat, înrăutăţit, stricat.

Stăruia deci, ca Academia să nu încuragieze pe Caragiali, care, deşi român, face acelaşi lucru, când ar trebui să se folosească de talentul său în lucruri bune şi să înveţe a-şi respecta naţiunea sa, iar nu să-şi bată joc de ea.

Au votat apoi pentru premiere *trei* dintre cei 23 de membri presenţi.

Au mai păţit-o tot cu Academia Română şi alţii — tot pentru păcatul de a fi spus că 'n societatea română lucrurile nu se petrec cum ar trebui să se petreacă.

Mie mi-a fost simpatic D. A. Sturza, care până în clipa morţii sale a stăruit să nu întrăm în luptă alăturea cu Rusia.

Simpatic îmi este şi Ministrul de interne Argetoianu, care a stăruit să rămânem neutrali «până 'n sfârşit».

Simpatic îmi este şi Generalul Averescu, care era în ajunul răsboiului precum se zice, de părerea, că nu suntem pregătiţi de răsboi .

Mai simpatic decât toţi mi-a fost însă Eminescu, care li s'a făcut multora urgisit spuind prin satire şi prin articole tot ceea ce a spus Caragiali, ce-am zis eu, ce era gata să subscrie istoriograful nostru, ceea ce au zis ori mai zic şi azi mulţi alţii.

Eu nici după-ce am plecat dela Măgurele, nici în timpul răsboiului, nici prin temniţele naţionale româneşti, nici după-ce am scăpat de la Văcăreşti, n'am ajuns să mă pot încredinţa că

au străinii nevoie de mărturisirile noastre pentru ca să se dumirească, ce prețuim, și să mă căiesc de a fi zis ceea ce am zis. Trăgând pe ici, pe colo cu urechea, m'am încredințat, din contra, că nu sunt puțini cei ce susțin, că în Basarabia, în Bucovina, în Ardeal, în Banat și pe Crișuri starea Românilor e mai bună decât în fostul regat român,

Mai ales decând România s'a făcut mare exigențele societății române sunt atât de mari, în cât oamenii ca mine sunt nevoiți să își petreacă viața în umilită retragere,—căci vorba veche, obrazul subțire cu cheltuială, —azi foarte mare,— se ține. Ies înse din când în când și eu, ca să-mi caut de treburi, și mi-e câte odată par'că mă cuprinde amețiala 'n fața celor ce au să-mi vadă ochii. Trecând de la Academia Română până la Socec et Comp., întâlnesc în calea mea mulțime de ofițeri, tot cele mai superioare grade, mare mulțime de fel de fel de civili și încă mai mare mulțime de Cocoane și de Coconițe, care după socoteala mea au cheltuit pentru îmbrăcăminte fie-care mii și mii, împreună milioane. Iar alte și mai multe milioane sunt cheltuite 'n fie-care zi pentru trăsurile și pentru automobilele ce trec în goană mare la deal și la vale pe Podu Mogoșoaiei, azi Calea Victoriei. Toți flămânzii țării ar putea să fie săturați pe timp de o lună din ceea ce se cheltuește aici în timp de o zi.

E prea strâmt capul meu pentru-ca să poată încăpea în el gândul, că averi agonisite prin muncă cinstită și ostănitoare pot să fie risipite

cu asemenea uşurinţă. Voi fi greşind, dar firea mea păcătoasă mă 'mpinge şi iar mă 'mpinge să mă 'ntreb, cum au ajuns să aibă cei ce dau atât de uşor.

Nu, iubite amice, pe mine temniţa ungurească nu m'a făcut nici să-i urăsc pe Maghiari, nici să-i iubesc mai presus de alţi oameni. Incă mai puţin au putut temniţele româneşti să-mi împăingenească ochii pentru-ca să nu mai văd prăpastia, spre care ne'nping pe noi Românii relele noastre îndemnuri.

'Stau pe gânduri, mă uit împregiurul meu şi nu 'ndrâznesc să mă bucur de norocul cel mare, ba câte odată jale adâncă mă cuprinde 'n faţa temerii, ca nu cum-va mâne ori poimâne la Chişinău, la Cernăuţi, la Braşov, la Cluj, la Oradea-Mare, la Arad, la Timişoara, ba până chiar şi la Sibiu să fie cum e azi la Bucureşti.

Pentru-ca să mă pot bucura, ar trebui să văd petrecându-se 'n România Mare faptele, în vederea cărora am scris noi toţi cei ce am stăruit pentru refacerea moravurilor în România încă nu mare.

III.

Iubite Amice,

După toate cele-lalte cum rămâne cu norocul cel mare!?

Nu ştiu eu, dar nu sunt nici alţii 'n stare să-mi spună, ce s'ar fi întâmplat, dacă România ar fi rămas până'n sfîrşit neutrală ori ar fi intrat chiar în luptă alăturea cu vechii ei aliaţi. Un singur lucru este chiar şi după puţina mea pricepere neîndoios: că Romànii ar fi rămas în gândul tuturora un neam de oameni cumpeniţi, statornici şi de bună credinţă, pe al căror cuvânt să poate pune temeiu, un factor sigur în combinaţiunile politice ale Europei.

Tot astfel nu ştiu eu şi nu sunt nici alţii 'n stare să-mi spună, ce'ntorsătură ar fi luat lucrurile, dacă Rusia, noaua aliată a României, ar fi ieşit învingătoare. Neîndoios, lucru rar în istoria omenirii, este numai că prăbuşirea acestui aliat e socotită drept un mare noroc pentru neamul românesc.

E însе o vorbă veche, în vîrtutea căreia nu

e destul să ai noroc, ci trebue să mai ai pe lângă noroc şi destulă minte, ca să te ştii folosi de noroc.

Eu, iubite amice, mai ales după cele păţite 'n trecerea mea prin închisori şi după cele văzute'n urmă nu pot să nu stau la îndoială în ceea ce priveşte norocul.

După felul meu de a vedea lucrurile din lumea aceasta ceea ce altora li se pare noroc nu e decât o sarcină, ce-i drept, foarte frumoasă, dar totodată şi foarte grea.

De oare-ce Nemţii, Maghiarii şi Ruşii au ţinut lumea în continuă emoţiune făcându-le concetăţenilor lor de alt neam prin fel de fel de asupriri nesuferită viaţa, Românii s'au îmbărbătat să iee asupra lor sarcina de a resolva pe pământul căzut sub stăpânirea lor problema pacinicei vieţuiri şi rodnicii lucrări împreună a deosebitelor neamuri de oameni.

Acesta e idealul ori-şi-cărui Român în adevăr pătruns de gândul măririi neamului său.

Experienţe făcute 'n timp de mii de ani au dovedit cu prisos, că popoarele nu se pot desfiinţa unul pe altul şi nu se poate menire mai frumoasă decât să pui capăt urîlor dintre cei aruncaţi de soartă pe aceeaşi bucată de pământ. Avem ori nu noi Românii atât destoiniciile fireşti, cât şi cuvenita pregătire pentru împlinirea acestei frumoase meniri?

Dacă le avem, norocul e în adevăr noroc, iar dacă nu, o să păţim şi noi ruşinea pe care au păţit-o Nemţii, Maghiarii şi Ruşii.

Eu îi cunosc pe Români cum numai puţini dintre contimporanii mei îi vor fi cunoscând şi-i ştiu chiar din fire îndrumaţi spre împlinirea acestei meniri, oameni, care au inimile deschise pentru adevărul, că viitorul e al celor ce nu iartă nici un fel de asuprire.

Nici odată şi nicăeri poporul român nu li a dat mână de ajutor celor ce ar fi voit, ca'n numele lui să asuprească pe cei de alt neam ori de altă lege.

Cum avem să-l socotim pe cel ce ar voi să despoaie pe părinte de firescul lui drept de a-şi creşte copilul aşa cum el însu-şi se sîmte îndemnat?

«Drept un mişel vrednic de cea mai aspră osândă!» mi-ar răspunde pretutindeni Românii cei adevăraţi, dacă li-aşi pune întrebarea aceasta.

Mişel e'n gândul Românului cel ce ar vrea să mă sîluiască a mă lepăda de legea părinţilor mei, de obiceiurile şi de tradiţiunile neamului meu, de limba mamei mele şi de legăturile sufleteşti cu fraţii mei de sânge.

Atât a fost Românul asuprit mai de unii, mai de alţii, încât nu numai urgisiţi, ci totodată şi despreţuiţi îi sunt cei ce ar vrea să despoaie pe alţii de dreptul de a-şi chivernisi ei înşi-şi treburile comune şi de a se folosi de limba lor în biserică, în şcoală, în administraţiune, în faţa instanţelor judecătoreşti, în genere — în viaţa comună.

Şi în adevăr scârbă mi-ar fi de mine însu-mi, dacă eu, care viaţa mea întreagă m'am luptat ca

Românilor să nu li se facă asemenea nedreptăţi, astă-zi m'aşi împăca cu gândul, ca Românii să asuprească în acela-şi fel pe alţii.

După cele ce-am văzut şi văd înse nu mă încumăt a spune acelaşi lucru şi despre aşa zisa *«pătură superpusă»*, care stăpâneşte România Mare tot cum a stăpânit pe cea mică.

Sunt, ce-i drept, şi'n pătura aceasta mulţi Români de baştină, care nu s'au lepădat de iubirea de oameni, pe care au moştenit-o de la părinţii, bunii şi străbunii lor. Intre mulţii aceştia sunt înse numai puţini, care au şi bărbăţia de a-şi mărturisi gândul şi de a stărui cu toată hotărîrea, ca să se ţie seamă de firea cea adevărată a poporului român.

Aceasta mă face să dau cu socoteală, că şi'n România Mare s'au ridicat de asupra oamenii, pentru care înfiinţarea României Mari e un mare noroc, fiind-că într'însa e mai larg câmpul de *«căpătuire»* şi *«câştigul pe nemuncite»*, despre care vorbia Eminescu, are să fie atât mai uşor, cât şi mai mare şi cei ce se pricep la 'nvîrteli vor putea să aibă mai multe automobile, mai multe bodegi «bine asortate», mai multe varieteuri cu dansatoare «nostime», mai multe prietene bine gătite fie prin mahala, fie prin hoteluri de «primul rang», mai multe dovezi de civilisaţiune modernă, o mai largă putinţă de a speria lumea cheltuind într'o singură noapte ceea ce sute de muncitori harnici agonisesc în timp de o săptămână, – toate aceste pentru-ca să nu se poată zice. că sunt nişte calomnitori cei ce înfierează

«cu ultima energie imoralitatea întronată până la băncile ministeriale şi tolerată fără sancţiuni.»

Adevăr a grăit istoriograful nostru când a zis «în ce *spurcat noroiu* şi spre ce *straşnică prăpăstie* se duce, sbătându-se, această ţară!»

Dacă însă aşa este, nu e destul să porţi pe oamenii ca mine prin fel de fel de 'nchisori în toate pivniţele murdare pentru ca să-i înduplеci a nu mai zice, că avem noi Românii de azi fireasca îndrumare, dar nu şi cuvenita pregătire pentru împlinirea frumoasei meniri a neamului nostru. Sunt azi mai mult decât ori şi când pătruns de sîmţământul, că am luat asupra noastră o sarcină, pe care nu suntem în stare să o purtăm.

Se poate că mă înşel, dar în capul meu—se vede—prea strâmt aşa se presintă lucrurile, şi nu-mi rămâne decât slaba nădejde, că mâne ori poimâne vor fi daţi la o parte atât oamenii uşuratici şi superficiali, cât şi cei ce nu caută 'n viaţa comună decât «*câştigul fără muncă*» şi se vor ridica de asupra oamenii mai cumpeniţi, care-şi dau seamă despre menirea neamului românesc şi sunt gata să aducă jertve pentru împlinirea ei.

Când voi fi ajuns să o văd şi aceasta, mă voi căi, mă voi înviora şi voi zice şi eu, că cu adevărat noroc a fost şi e «norocul». Deocamdată nu pot să văd lucrurile decât cum le-am văzut toată viaţa mea şi cum le-au văzut şi atâţi alţi oameni mai vrednici decât mine, fruntaşi între fruntaşii neamului nostru şi să aştept

cu inima îndoită, ca să văd ivindu-se vre-un om, care e 'n stare să 'ndrumeze viaţa noastră comună potrivit cu grelele 'mpregiurări, în care ne aflăm pe urma propriei noastre uşurinţe.

Aşi fi, iubite amice, de rea credinţă, dacă ţi-aşi spune, că mă bucur şi eu, că monarchia habsburgtcă s'a prăbuşit şi în locul ei s'au înfiinţat state slave. Eu nu sunt dintre oamenii, care ştiu, dar nu vor să ţie seamă, ce-a fost pentru Românii disciplina intelectuală, morală şi economică germană, şi nu recunosc, că Românii învecinaţi cu Germanii, fie cu Şvabi, fie cu Saşi, sunt cei mai vânjoşi şi în toate privinţele mai înaintaţi în cultură. Sunt azi chiar mai mult decât în trecut de părerea, că statele slave ne sunt şi ca prieteni o primejdie mai mare decum Monarchia habsbnrgică ar fi putut să ne fie ca duşman. Nu mai puţin stărui în gândul, că 'n luptă cu noii noştri vecini nu putem să ne răzămâm pe America, nici pe Anglia, nici chiar pe Franţa, care are pe aici pe la noi interese deosebite de ale noastre.

După-ce înse monarchia habsburgică s'a prăbuşit odată, nu mi-a rămas decât să luăm din ea partea ce ni se cuvine şi să adunăm cele mai bune puteri ale noastre, să dăm ceea ce e mai bun în noi, ca să ne organisăm spre a ţinea piept cu puhoiul slav, căruia îi suntem urgisiţi fiind-că-l tăiăm în doaue.

Indrumare potrivită cu împregiurările nu poate să ne dee decât omul, care le 'nţelege aceste şi-şi dă seamă, că n'au Românii să facă 'n România

Mare ceea ce Nemţii au făcut în Austria, Ruşii în Rusia, nu mai ales ceea ce Maghiarii au făcut în fostul regat ungar. Nu are organizaţiunea noului stat să fie făcută după calapodul vechilor state, care s'au prăbuşit, ci potrivit cu porunca timpului, prin care trecem, şi cu stările de lucruri create de răsboiu.

Văzând cele ce se petrec şi ici şi colo în urma învrăjbirilor neîncetate, sunt cuprins de simţământul, că lumea nu e încă în deajuns dumirită în ceea ce priveşte viaţa internă a noului stat, nici asupra menirii Românilor şi de aceea nu s'a pornit pân'acum nici o mişcare hotărâtă pentru constituirea noului stat.

Nu-mi aduc aminte să fi citit vre-o dată undeva, că unei ţeri, care a ieşit învingătoare dintr'un răsboiu, să-i fi fost impuse la 'ncheierea păcii condiţiuni umilitoare, cum i-au fost impuse României.

Puteau generoşii aliaţi să pună condiţiuni în ceea ce priveşte Basarabia, Bucovina, Ardealul şi celelalte teritorii adăugate la statul român; România însă, care a luat parte la marile jertve, deci şi la marea Victorie, trebuia să rămâie până'n cele mai mici amănunte neatinsă, stat naţional roman şi ortodocs, cu desăvârşire stăpân pe sine însu-şi, centru al vieţii naţionale româneşti şi focar cultural pentru întregul neam românesc.

Basarabia n'avea decât să-şi păstreze autonomia firească, pe care a avut-o ca parte din împărăţia rusească, să se organiseze potrivit cu hotărârile tractatului de pace, cum cereau îm-

pregiurările locale şi adevăratele ei interese, şi să între în cea mai strânsă legătură cu România şi cu celelalte părţi ale noului stat.

Totaşa avea Bucovina să-şi păstreze autonomia, pe care a avut-o în monarchia habsburgică, şi să se organiseze potrivit cu împregiurările ei, care nu sunt la fel cu cele din Basarabia.

Ardealul a fost şi el timp de o miie de ani aproape ţară autonomă. Maghiarii au renunţat, ce-i drept, la autonomia *«milenară»* pentru-ca să-i poată mai uşor asupri pe Români, dar Românii s'au lupat cu atâta hotărâre şi timp atât de îndelungat pentru autonomia ţării lor. De ce n'au mai stăruit asupra ei acum, când puteau s'o aibă şi să se organiseze potrivit cu stările speciale ale Ardealului?

Ţară autonomă a fost atâta timp şi Banatul Timişorii, unde iar sunt împregiurări nepotrivite cu cele din Ardeal ori de peste Murăş. De ce să nu fie autonom acum, după-ce a scăpat de sub jugul secular?

Cel puţin ca stare pe transiţiune e apropiată de mintea omenească organisaţiunea federativă în frunte cu România eliberatoare.

Asta da, când ai înse o armată comandată de ofiţeri bine plătiţi, un budget de miliarde şi fel de fel de afaceri mănoase, e şi mai comod, şi mai uşor să-i bagi pe Basarabeni şi pe Bănăţeni, pe Bucovineni şi pe Crişeni în aceeaşi căldare, să le pui căluşi celor ce se plâng, să-i strîngi în chingi pe cei ce nu se supun, să mângâi pe unii şi să asupreşti pe alţii, să faci *«în*

numele națiunii» ceea ce în adevăr îi este urgisit națiunii îndrnmate din fire spre cea mai largă toleranță.

Da! — Mai comod și mai ușor e fără 'ndoială așa ceva, dar drumul acesta a fost umblat și de ații, care au pățit-o rău de tot, între care și Maghiarii, care se socotiau tari, căci aveau o aristocrație admirabil organisată și se rezemau nu numai pe tradițiuni «milenare» ci și pe întreaga putere a monerchiei habsburgice.

N'aveai decât să fii destul de mișel spre a te putea lepăda de părinții și de frații tei și spre a te face unealtă pentru prigonirea neamului tău pentru că să fii trecut în rândul *«patrioților»*, să ți se deschidă toate drumurile și să ți se ierte ori-și-ce fără de lege. Iar dacă aveai bărbăția de a le spune să nu se însoțească cu mișeii tutuor popoarelor din regatul ungar, căci asemenea *patrioți* îi fac tuturora urgisiți, deschise ți erau temnițele cum mi-a fost mie cea de la Vaț. și cum în urmă le-a fost altora dintre ai noștri cea din Seghedin.

Silind mereu pe alții să se folosească de limba maghiară, au ajuns că oamenii lepădăți de lege și de neam li s'au urcat în cap, s'au făcut stăpâni chiar și pe viața lor culturală și li-au pocit limba și 'ntregul fel de a gândi, încât au ajuns în cele din urmă să nu se mai cunoască ei înși-și pe sine.

Mi-e câte-odată par'că mă tem, ca nu cum-va s'o pățim așa și noi Românii, care suntem încungiurați de Slavi acum organisați în state ale

lor şi nu avem nici aristocraţie bine organisată, nici tradiţiuni milenare, nici o monarchie habsburgică. Cuprins de temerea aceasta, îmi aduc aminte de Platon, care, după-ce Grecii în urma răsboiului peloponesiac s'au unit într'o mare confederaţiune, a exclamat «Sfîrşită e acum viaţa naţională elină!» şi a părăsit Atena unde el, părinţi, bunii şi străbunii lui au fost fruntaşi între fruntaşi.

Cei mai haini duşmani ai neamului românesc sunt cei ce ne'ndeamnă să facem cum au făcut Maghiarii şi să nu le lăsăm cea mai deplină libertate acelora dintre concetăţenii noştri, care nu sunt români, ci să ne însoţim cu mişeii tuturor popoarelor spre a putea asupri pe cei ce nu vor să se lepede de lege şi de neam.

Numai oamenii cu desăvîrşire săraci cu duhul pot să se încăpăţineze 'n gândul, că cultura de ori-şi-ce fel nu e naţională. In viaţa omenirii are ori-şi-care popor rostul lui, precum în orchestră ori-şi-care instrument are rostul ei. Are fie-care popor să dee pentru comoara culturală a omenirii nota sa specială şi o şi dă câtă vreme îşi păstrează curăţia individualităţii.

Dacă dă Dumnezeu căldură şi ploaie la timpuri potrivite, cresc ierburile de tot felul şi acopăr din belşug faţa pământului.

Totaşa şi aici pe acest binecuvântat pământ românesc se adună multă lume, fel de fel de oameni cu multe şi mari trebuinţe pe care numai prin o cultură înaintată pot să şi le satisfacă; poate deci să urmeze şi'n România Mare,

....

cum a urmat în America de nord, o epocă de înaltă înflorire culturală. Românească înse, o contribuţiune a neamului românesc pentru comoara culturală a omenirii, nu poate să fie acea cultură decât dacă noi cei de azi şi cei de mâne vom duce mai departe lucrarea de mult pornită şi timp de veacuri continuată de către părinţii, bunii şi străbunii noştri şi nu ne vom face neamul urgisit dându-ne silinţa să înăbuşim avânturile culturale ale altora.

Dacă vom face ca Maghiarii, tot ca ei o vom şi păţi, lucru de care adese-ori mă tem, căci între cei ce într'un fel ori într'altul iau parte la viaţa noastră culturală, prea îmi par mulţi oamenii lipsiţî de cuvenita pregătire, care nu sunt încă în stare să înţeleagă, că nu este în interesul neamului românesc ca pe pământul României Mari numai lucrarea culturală românească să se desfăşure 'n toată libertatea.

Impreunându-le toate într'un singur gând, mă'ntreb, iubite amice, şi iar mă 'ntreb, cui i-au fost de vre-un folos suferinţele îndurate de mine?

După priceperea mi-e şi — cel puţin deocamdată — numai mie şi celor ce dimpreună cu mine şi-au dat seamă, că nedreptăţile făcute mie, unuia singur, sunt o ameninţare pentru toţi.

Rar om întreg la minte, care nu e şi azi mâne copleşit de simţământnl puţinităţii sale, şi o plăcere nu e să traeşti în lumea aceasta ; sunt înse multe mulţumirile ce pot să dee farmec vieţii. E mai ales iubirea de ori-şi-ce fel, ceea ce-l face pe om să se bucure de a fi avut parte

de viaţă. De aceea binefăcători ne sunt—nu ceice ne iubesc, ci cei ce ne fac să iubim. In înţelesul acesta sunt binefăcătorii mei cei ce m'au prigonit dându-şi silinţa să-mi amărîască viaţa.

Precum ţi-am spus adecă, eu chiar din clipa, în care m'am pomenit om în lume, am fost stăpânit de gândul, că noi oamenii numai ajutându-ne unul pe altul putem să răsbim cu bine prin viaţă. Abia acum, în urma prigonirilor suferite la zile de bătrâneţe, am ajuns să cunosc dulceaţa, pe care cultul iubirii de oameni o revarsă în suflet.

Suferind eu însu-mi, am luat parte la suferinţele celor închişi împreună cu mine şi am înţeles în deplin durerile celor mulţi, care se sîmt horopsiţi de către cei ce s'au ridicat deasupra în societatea noastră.

Dacă i-aşi iubi numai pe aceşti nenorociţi, ale cărora dureri le sîmt, aşi lua parte şi la legitima lor nemulţumire şi sufletul mi-ar fi mereu sbuciumat de amărăciunea, de mânia oarbă, de ura ne'mblânzită, care le mistuie lor viaţa împingându-i spre luptă. Iubind însă pe toţi oamenii, nu mai rămâne 'n sufletul meu loc decât fie pentru *milă*, fie pentru *dispreţ*, mila pentru cei ce făptuiesc relele crezând că fac bine şi dispreţ pentru cei stăpâniţi de ură, de pizmă, de gând rău, cele mai spurcate isvoare de rele îndemnuri.

Am văzut înainte de răsboiu urile pătimaşe, care-i însălbătăciau din ce în ce mai mult pe oamenii; am văzut în timpul răsboiului faptele

afară din cale sălbatice, în care s'au dat pe faţă urile; văd învrăjbirile de azi, care sunt neasemânat mai multe şi mai înteţite decât cele din ajnnul răsboiului; îmi dau seamă, că popoarele din Europa încă zeci de ani se vor mai sbate duşmănindu-se 'n luptă cu miseriile rămase pe urma răsboiului: jale adâncă mă cuprinde întrebându-mă, cum şi când are să se 'mpace lumea aceasta, dar nici o pornire haină nu-mi turbură liniştea sufletească.

Oameni intraţi în puhoiul învrăjbirilor obteşti m'au grăit de rău, m'au acoperit de ocări, au asmuţat pe cei lipsiţi de judecată asupra mea, m'au făcut tuturora urgisit peniru-că mi-am păstrat neatârnarea, am stărutt în convingerile mele şi n'am fost în stare să iau parte la urile lor"; ira alţii, oameni îmbuibaţi din averi muncite de cei horopsiţi, mi-au luat pânea de la gură purtându-mă din temniţă în temniţă, unde nu mai puteam să dau lecţiunile particulare, prin care-mi agonisiam pânea de toate zilele; luatu-mi-au cei fără credinţă manuscriptele, roadele muncii mele îndelungate şi grele, şi nici până azi, după cinci ani de zile, n'am putut ajunge să pun iar mâna pe ele; mult şi 'n fel de fel de chipuri a trebuit să sufăr şi să rabd atât mai nainte de a fi fost închis, cât şi 'u timpul petrecut prin închisori ş dup' aceea: multă amărîciune, mare necaz, oarbă mânie, neîmblânzită ură mi-ar fi ţinut sufletul în sbuciumări necurmate şi mi-ar fi săcat puterile la zile de bătrâneţe, dacă nu mi-ar fi fost pavăză sufletească sfînta iubire de oameni, care

numai cu jalea, cu mila, cu iertarea şi cu dispreţul se'mpacă.

In lumea, prin care trec, sunt mulţi oamenii cu gândul îndrepiat spre cele de folos zilnic, şi unii dintre aceştìa, socotindu-mă lipsit de bun simţ practic, vor fi răzând de mine, alţii, socotindu-mă excentric, mă vor fi compătimind, şi iar alţii, oameni «cu minte», vor fi zicând că cei ce ca mine fac tot ca mine să şi pată: tu, care faci parte din altă lume, mă vei înţelege înse şi vei ferici dimpreună cu mine pe deocamdată mai puţinii, care 'n urma nemai pomenitelor grozăvii ale vremilor noastre s'au îndrumat pe calea iubirii de oameni, în care am parte de seninătatea bătrâneţelor.

Aceştia şi numai aceştia ostănesc în slujba zilelor, care vin.

Două fragmente autografe din scrisorile lui Titu Maiorescu, cuprinse în acest volum la paginele 5 şi 9.

I

Respunde, mĕ rog, şi mai ântâi de toate: nu perde curagiul. Viaţa întreagă e prea seacă pentru a merita desperarea unui cap ca al Dumitale.

Te rog să crezi în interesul şi afecţiunea ce ţi-o păstrează cercul nostru literar şi intelectual

T. Maiorescu

II

N'ai să te alarmezi
niciodată de un idealist
prea pretins real, nu în
înțelesul banilor, ci în
înțelesul efectului practic
ideal
Salutări din Slatina
și [illegible]
de [illegible]
Al tale devotat
T M

pag 10

CUPRINSUL